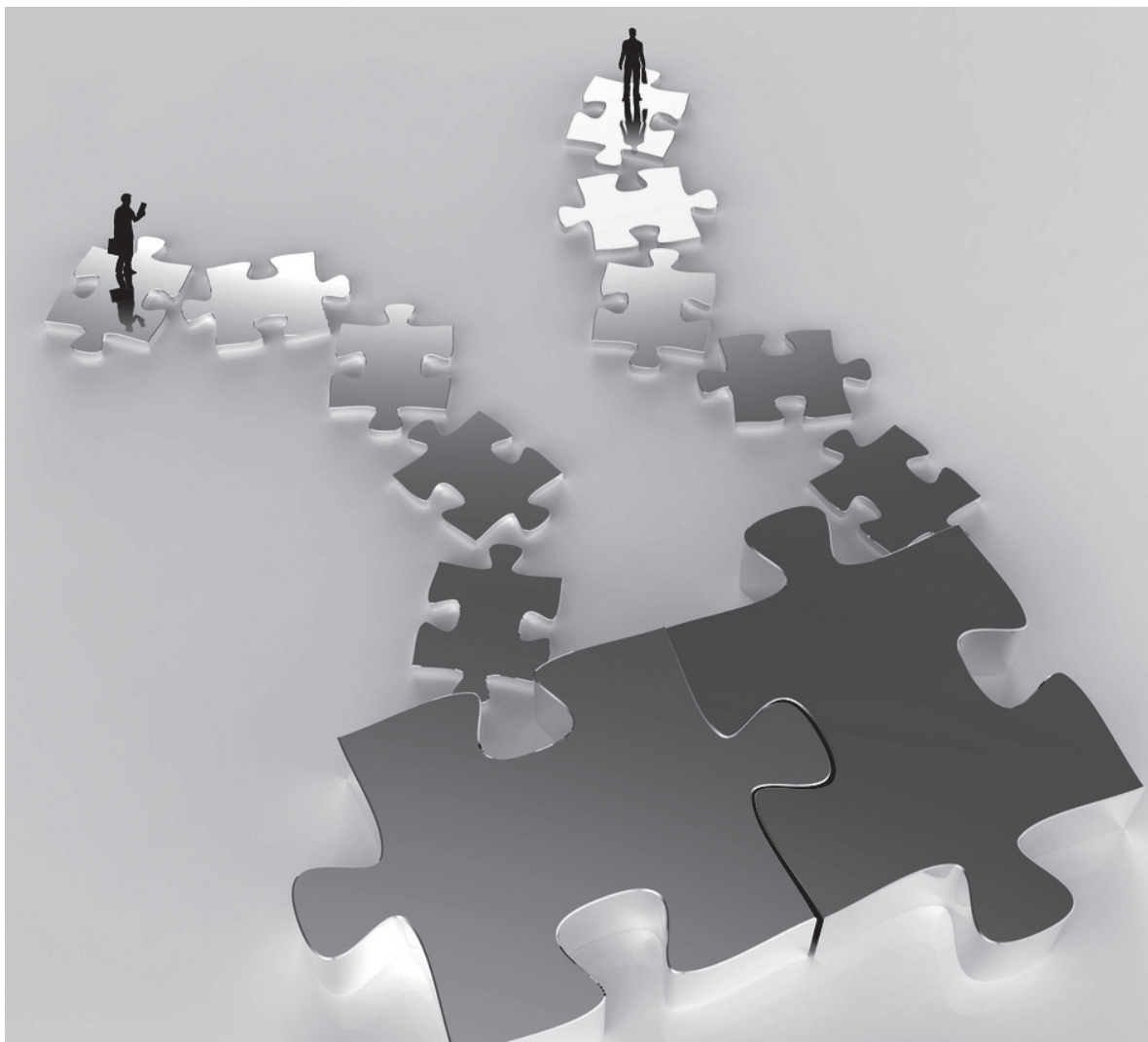

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

Expertní a participativní přístup

5

2019

ročník 19

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Libor Musil, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Brian Littlechild, University of Hertfordshire, United Kingdom

Eva Mydlikova, Trnava University in Trnava, Slovakia

Redakční rada / Editorial Board

Balogova Beata, University of Presov, Slovakia

Barretta-Herman Angeline, University of St. Thomas, Minnesota, USA

Erath Peter, Catholic University of Eichstätt, Germany

Ewijk Hans Van, University for Humanistic Studies, Nederland

Gojova Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczynska Anita, University of Lodz, Poland

Hämäläinen Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chytil Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Jovelin Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Keller Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Klusacek Jan, Evangelical Theological Seminary College, Czech Republic

Kristan Alois, Jabok College, Czech Republic

Matulayova Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Mills Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Metteri Anna, University of Tampere, Finland

Montgomery Arlene, University of Texas at Austin, USA

Novosad Libor, Palacky University, Czech Republic

Payne Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Rusnakova Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Semigina Tetyana, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

Shavel Milan, St Elizabeth University in Bratislava, Slovakia

Sookraj Dixon, University of British Columbia, Okanagan, Canada

Sykorova Dana, Palacky Univerzity Olomouc, Czech Republic

Balaz Roman, Masaryk University, Czech Republic

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 30. září 2019 / This issue was published on 30th September 2019

Editor čísla / Issue Editor:

Libor Musil, Masarykova univerzita v Brně, Czech Republic

Vydává / Published by:

Asociace vzdělatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619,

a Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Fr. Šrámka 3, Ostrava

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniprace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Adéla Michková: Expertní a participativní přístupy v kontextu supervize.....	5
Markéta Čtvrtečková, Markéta Geregová: Drogová politika a služby: Přijetí expertů se zkušeností jako rovnocenných partnerů	15
Kateřina Glumbíková, Marek Mikulec: Participace osob bez domova na tvorbě sociálních politik a jejich nástrojů	31
Alice Gojová, Vendula Gojová, Michal Burda, Zuzana Stanková, Adéla Recmanová: Participace jako faktor ovlivňující výkon komunitní práce v sociálně vyloučených lokalitách	46
Lenka Dvořáková, Mirka Nečasová: Mediace jako metoda sociální práce, nebo samostatný vzor jednání?	70
Radka Janebová: Jak řešit kolize mezi praxí sociální práce a právem	87
Miloš Votoupal, Vojtěch Krystek: Pohled rodičů seniorského věku neformálně pečujících o dospělé s mentálním handicapem na vlastní životní situaci	104
Jana Havlíková: České základní školy v měnící se společnosti: nazrála již doba na zavedení školní sociální práce?	121

Recenze

Věra Kuchařová a kol.: Česká rodina na počátku 21. století. Životní podmínky, vztahy a potřeby.	136
---	-----

Online prakticko-publicistická část časopisu	140
---	------------

Naše poslání a cíle	141
----------------------------------	------------

Zaměření příštího čísla	144
--------------------------------------	------------

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Articles

Adela Michkova: Expert and Participative Approaches in the Context of Supervision	5
Marketa Ctvrtckova, Marketa Geregova: Drug Policy and Services: Accepting Experts by Experience as Equal Partners	15
Katerina Glumbikova, Marek Mikulec: Participation of Homeless People on the Creation of Social Policies and its Tools	31
Alice Gojova, Vendula Gojova, Michal Burda, Zuzana Stankova, Adela Recmanova: Participation as a Factor Influencing the Performance of Community Work in Socially Excluded Localities	46
Lenka Dvorakova, Mirka Necasova: Mediation as a Method of Social Work or Unique Behavioral Pattern?	70
Radka Janebova: How to Deal with Collisions between the Practice of Social Work and the Law	87
Milos Votoupal, Vojtech Krystek: A Look at the Life Situation of Old Parents Who Informally Take Care of Adults with Mental Disabilities	104
Jana Havliková: Basic Schools in the Czech Republic: Has the Time Come to Institute School Social Work?	121

Book Reviews

Book Reviews	136
--------------------	-----

Online Practical-Journalistic Part of the Journal	140
---	-----

Our Mission	141
-------------------	-----

Next Issue Focus	144
------------------------	-----

Editorial

Vážené čtenářky a čtenáři,

v tomto čísle soustředíme pozornost na vztah „participativního“ a „expertního“ přístupu (dále jen „PP“ a „EP“). Autoři článků napsaných k tomuto tématu mluví, až na jednu výjimku, o participaci. Její pojetí se ovšem v sociální práci vynořilo a vyvíjí jako reakce na EP. Proto navrhujeme diskutovat PP v rámci jeho vztahu k EP.

Porozumění vývoji tohoto vztahu naráží na překážky. Pojmy PP a EP nejsou ujasněny, a diskutující proto někdy nevědí, o čem ostatní hovoří. Navíc nemáme empirické odpovědi na otázku, v jaké podobě a v jakém vztahu se principy PP a EP v praxi uplatňují. Chvályhodné úsilí části sociálních pracovníků prosazuje PP v praxi. Pozornosti přitom někdy uniká, že aplikace PP se někdy snoubí s využitím EP. Reálná podoba participativní praxe nám není známa, protože její empirický výzkum se těmito otázkám příliš nevěnuje.

V teorii je přitom expertní vědění považováno za nástroj podpory participace. Tento předpoklad najdeme jak v racionalistické, tak v institucionálně zaměřené argumentaci.

Z racionalistické perspektivy spočívá participace v účasti na vyjednávání. Sociální pracovník a klient vyjednávají, v čem dopomohou naplnit zájmy toho druhého, aby tak získali šanci naplnit zájmy vlastní. Předpokládá se, že „úspěšnost“, tj. schopnost naplnit vlastní zájem a neobětovat přitom příliš mnoho zájmům toho druhého, závisí na třech okolnostech. Na schopnosti něco nabídnout, na dovednosti vyjednat a na moci ovlivnit toho druhého. Pokud sociální pracovník zaujímá výhodnější pozici než klient, může mu vnucovat svou vůli. Předpokládá se, že sociální pracovník může vyrovnání jejich vyjednávacích pozic podpořit tím, že klientovi osvětlí spletitost problémů, do nichž se dostal, a vyloží mu dostupné způsoby řešení. Jinak řečeno, zpřístupní mu vědění, které jako expert na pomáhání má k dispozici. Klienti navíc mohou potřebovat expertní podporu, aby věděli, jak s nově nabytým věděním při vyjednávání naložit.

Z institucionální perspektivy se sociální práce jeví jako sociální útvar, ve kterém se aktéři pomáhajících intervencí nespojují na základě směny individuálních zájmů, ale díky tomu, že za žádoucí kolektivně přijali určitá pravidla vzájemného jednání. Kolektivně přijata, orientují pravidla vzájemné reakce sociálních pracovníků a klientů, včetně jejich zapojení do rozhodování. V tomto případě je předpokladem participace klientů na řešení jejich situace sociální učení, kterým si klienti osvojují uznávaná pravidla vzájemného jednání, která sociální pracovníci jako experti už dávno znají. Učení vede k participaci klientů, pokud jsou pravidla, jimž se teprve učí, nastavena tak, aby posilovala jejich vliv na rozhodování. Pokud např. pravidla zahrnují „respektování argumentů druhé strany v diskusi“, klienti mohou participovat, jsou-li uznáni za experty na vlastní život a sociální pracovníci jim navíc zprostředkují své expertní vědění, z jehož pozice argumentují.

Z hlediska teorie se tedy participace klientů bez expertního vědění neobejde. Vznikají dvě otázky: Za prvé: Je tedy na místě chápat principy PP a EP jako konkurenční? Případně, kdy ano, a kdy ne? Touto otázkou se zabývá studie Adély Michkové, která vztah obou přístupů zkoumá v kontextu vývoje teoretických představ o supervizi.

Druhá otázka zní: Jaký obraz uplatňování principů PP a EP získáme, zkoumáme-li praktickou podobu PP empiricky?

Na tuto otázku nenaleznete v tomto čísle vyčerpávající odpověď. Takový je stav našeho vědění. Sociální pracovníci čerpají z teorie PP představy, jak postupovat, aby klienti (spolu) rozhodovali o pomáhajících intervencích. Tyto teoretické návody se snaží uvádět do života. Mj. o tom svědčí některé příspěvky v publicistické části práce na webu. Poznatků výzkumu, které by umožnily s odstupem porovnávat teoretické předlohy a reálnými podobami pro-participativních snah, však mnoho nemáme.

Ve snaze zaplnit tuto mezeru se podařilo získat několik příspěvků, které se realizací participativních představ v praxi naší sociální práce zabývají. Dvě Markéty, Čtvrtečková a Geregová,

upozorňují, že snahy zapojit experty se zkušeností do tvorby programů pomoci uživatelům drog naráží na neochotu sdílet s nimi moc a akceptovat jejich vědění. Kateřina Glumbíková a Marek Mikulec zkoumali pohledy na participaci lidí bez domova na tvorbě programů sociální politiky a odhalili perspektivu „falešné participace“: poskytovatelé nebo pracovníci obcí používají formální účast lidí bez domova k prosazování svých vlastních zájmů. To připomíná předpoklad, že úspěšnost vyjednávání vede k oboustranně užitečné směně, pokud je mocenská pozice obou účastníků analogická. Tým autorů Alice Gojová, Vendula Gojová, Michal Burda, Zuzana Stanková a Adéla Recmanová zkoumal, jak komunitní pracovníci hodnotí vliv participace na sociální vyloučení, a vyslovili domněnku, že spolupráce komunitního pracovníka s lidmi z tzv. vyloučené komunity vede ke změně jeho náhledu na participaci obyvatel komunity. Vysvětlujeme si to tak, že komunitní pracovníci se z počátku spolupráce

k lidem z komunity stavěli jako experti a postupně přijali jejich vědění jako užitečné.

V tomto čísle najde čtenář články, které se tématu PP a EP přímo nevěnují. Přesto se k němu, byť dílčím způsobem, vyslovují. Lenka Dvořáková a Mirka Nečasová ve studii mediace diskutují mj. tzv. mediační styly. Tři z nich inklinují k PP, čtvrtý, „evaluativní“, staví mediátora to role experta. Nelze si nevšimnout, že jako specifická metoda sociální práce jsou podle autorek v českém kontextu chápány ty mediační styly, které sledují spíše participativní logiku. Radka Janebová uvádí ve svém článku o vztahu praxe sociální práce a práva, že klienti vnímají právníky jako experty, což podle nich komplikuje rovnocenné postavení právníků a sociálních pracovníků. Ti by podle klientů měli být spojenci při prosazování jejich práv. Miloš Votoupal a Vojtěch Krystek se sice k tématu tohoto čísla přímo nevyjadřují, jejich studii lze i tak chápat jako důvod k domněnce, že nedostatek participace neformálních pečujících na vytváření nabídek služeb vede k tomu, že se jim nedostává pomoci, kterou podle vlastních představ potřebují.

Jana Havlíková upozorňuje, že ředitelé českých základních škol nejsou, na rozdíl od sociálních pracovníků, přesvědčeni, že je třeba institucionalizovat školní sociální práci. Domníváme se, že v českých školách není zavedeno pravidlo svěřovat nesnáze žáků ve vztazích s učiteli či strýci šikany odborníkům na sociální interakce. Můžeme se domnívat, že ředitelé by při případném vyjednávání se sociálními pracovníky využili svou mocensky výhodnější pozici. Klademe si otázku, co by jim mohli sociální pracovníci nabídnout, aby je ředitelé chápali jako rovnocenné partnery u vyjednávacího stolu.

Otázka je, jak na základě zjištění o neochotě sdílet moc a akceptovat vědění expertů se zkušeností nebo o falešné participaci změnit praxi tak, aby expertní vědění participaci neomezovalo, ale podporovalo. Inspirativní je např. myšlenka, že to byla spolupráce s lidmi z tzv. vyloučené komunity, co způsobilo, že komunitní pracovníci opouštěli expertní stanovisko a přijali vědění obyvatel lokality jako užitečné.

Inzerce

REMIUM
PRAHA

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

SEBEZKUŠENOSTNÍ PSYCHOTERAPEUTICKÝ VÝCVIK REMIUM IV

Pětiletý psychodynamický výcvik ve schématu
SUR

Výcvikem vás povedou:

PhDr. Jiří Broža, PhDr. Jan Šíkl, Ph.D., PhDr.
Martin Hajný, Ph.D., MUDr. Vanda Valentová,
MUDr. Richard Zajíc, PhDr. Dana Dobiášová,
PhDr. Veronika Čermáková

**Zahájení na jaře 2021,
přijímací pohovory na podzim 2020**

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

Libor Musil a Jiří Winkler

Expertní a participativní přístupy v kontextu supervize

Expert and Participative Approaches in the Context of Supervision

Adéla Michková

Mgr. Adéla Michková, Ph.D.,¹ působí jako odborná asistentka na Oddělení zdravotně sociální práce Fakulty zdravotnických studií Univerzity Pardubice a současně jako lektorka a supervizorka především v sociálních službách.

Abstrakt

CÍL: Cílem příspěvku je přinést do diskuse k tématu expertního a participativního přístupu v sociální práci otázku, jak se tyto koncepty, tj. kategorie expertnosti a participativnosti, promítají do supervize v sociální práci v historickém kontextu a jak jsou v ní aktuálně pojímány. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Příspěvek vychází z historických kořenů supervize v sociální práci a reflektuje aktuální stav v této oblasti. Inspirativní perspektivy, jak je možné nahlížet na problematiku expertního a participativního přístupu v supervizi, čerpá i z jiných oborů, v nichž je kontext supervize poněkud odlišný. **METODY:** Příspěvek je koncipován jako průřezová stať mapující vývoj problematiky. Záměrný výběr zdrojů byl realizován s využitím systematických přehledových studií. **VÝSLEDKY:** Sociální práce a spolu s ní i supervize stavěly ve svých počátcích na expertním přístupu. Původně dominantní administrativní funkce, pro jejíž naplnění je expertní přístup klíčový, postupně ztrácela na významu. Vliv participativních přístupů lze v supervizi sledovat na všech úrovních. Dříve protikladně vnímané přístupy lze v současném integrativním pojetí supervize chápat jako dynamicky se proměňující charakteristiky supervizního stylu, které mohou být uplatňovány současně. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Práce pod supervizí je v sociální práci již převažujícím standardem. Reflexe a diskuse rozdílných perspektiv, skrz které lze pohlížet na expertní a participativní přístupy v kontextu supervize, může podpořit efektivní využívání supervize.

Klíčová slova

expertní přístup, funkce supervize, participativní přístup, supervizní styl

Abstract

OBJECTIVES: The article focuses on the concepts of expert and participative approaches in social work supervision. The question is how these concepts, that is, categories of expertise and ability to participate, are reflected in the supervision of social work in a historical context and how they are currently conceived. **THEORETICAL BASIS:** The text is based on the historical roots of supervision in social work and reflects the current situation in this area. Inspirational

¹ Kontakt: Mgr. Adéla Michková, Ph.D., Fakulta zdravotnických studií Univerzity Pardubice, Průmyslová 395, 532 10 Pardubice 2; adela.michkova@upce.cz

perspectives are drawn from other fields in which the context of supervision is somewhat different. **METHODS:** The paper is conceived as a cross-section paper mapping the development of the issue. The intentional selection of resources was carried out using systematic reviews. **OUTCOMES:** Social work as well as supervision were based on expert approaches. The originally dominant administrative function, for which the expert approach is crucial, has gradually lost its importance. The influence of participative approaches can be observed in supervision at all levels. Previously perceived approaches can be seen as dynamically changing characteristics of the supervisory style, which can be applied simultaneously in the current concept of supervision. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Supervised practice is a prevailing standard in social work. Reflection and discussion of different perspectives, through which expert and participatory approaches can be viewed in the context of supervision, can promote the effective use of supervision.

Keywords

expert approach, supervisory function, participative approach, supervisory styles

ÚVOD

Supervize provázela sociální práci, obdobně jako jiné pomáhající profese, od jejího počátku a spolu s ní se i proměňovala. Ve svém vývoji tak reflektovala nové teorie a přístupy v sociální práci i dalších oborech (Kadushin, Harkness, 2014) a přizpůsobovala se i měnícím se společenským podmínkám a dopadům těchto změn v oblasti řízení či financování sociální práce.

Právě sociální práce byla dle řady autorů kolébkou supervize (Tsui, 1997; Bruce, Austin, 2001), a ačkoliv se během svého vývoje supervize značně emancipovala (Busse, 2009) a více či méně sociální práci vzdalovala, byla a jsou pro ni živá všechna témata, otázky či dilemata, jimiž žije sociální práce. Koncepty expertního a participativního přístupu patří mezi ně.

Expertní přístup staví na osobě experta – odborníka. Jako expert je označována osoba, která je v určité oblasti velmi dobře znalá či informovaná, a lze tedy očekávat, že situace spojené s touto oblastí bude řešit lépe než ostatní. Koncept pochází primárně z tradičního pojetí vzdělávacího systému, který stojí na předpokladu, že vzdělávání se odehrává především prostřednictvím předávání znalostí a zkušeností od těch, kteří jimi disponují (expertů), k těm, kteří je získat potřebují (Gardiner, 1989), odpovídá původnímu pojetí případové práce a koresponduje i s tradičním pojetím supervize. Supervizor jako expert, stejně jako sociální pracovník jako expert, jsou pohledy silně historicky zakořeněné.

Participativní přístup v sociální práci je výrazně mladší, jeho prosazování lze sledovat od počátku 80. let 20. stol. a znamená posun nejen v uvažování o roli klienta, ale také v diskusi o možnosti reálného naplnění změn (Matoušek a kol., 2013). Vychází z konceptu zplnomocnění: podílení se na řešení a rozhodování o situaci, která se jednotlivce (skupiny či komunity) týká, samo o sobě posiluje mj. kompetenci vyřešit obdobnou situaci (ale i situace zcela odlišné) v budoucnu samostatně. Profesionál, který přizývá klienta k participaci, staví na rozdílu od experta na klientově porozumění situaci, jeho potřebách a jeho zdrojích. Předpokládá, že bude-li klient (spolu)rozhodovat o tom, jaké pomoci, služby či podpory se mu dostane, bude tato pomoc více cílená a bude lépe reagovat na jeho potřeby. Aktivní zapojení do řešení situace současně rozšiřuje možnosti volby a vede k rozvoji schopnosti rozhodování a sebeřízení (Adams, 2008).

Tento text sleduje aspekty expertnosti a participativnosti v různých rovinách a kontextech supervize v sociální práci. V první části se věnuje tématu v kontextu obecného vymezení supervize, navazuje prezentací historických souvislostí a v poslední části nabízí možné pohledy na expertní a participativní přístup v současném integrativním pojetí supervize jako na dynamicky se proměňující charakteristiky supervizního stylu.

VYMEZENÍ SUPERVIZE

Ačkoliv se v různých regionech, v souvislosti s odlišnými podmínkami a charakterem služeb poskytovaných v rámci sociální práce, uplatňují v praxi různá pojetí supervize s často rozdílnými charakteristikami, nebo možná právě proto, se objevují stále další pokusy o vytvoření univerzálně platného pojetí supervize (Bradley, Engelbrecht, Höjer, 2010; Akesson, Canavera, 2018). To, jakým způsobem vymezení „co je to supervize“ vzniká, už samo poukazuje na tradici expertního přístupu silně podpořenou principy vědeckého zkoumání; současně jsou však i zde, ve vymezení supervize, patrné kroky k participativnímu pojetí.

„Expertní“ vymezení supervize

V odborných textech je supervize definována prostřednictvím odkazů na jiné odborné texty, které se odkazují na předchozí odborné texty. Definice je podložena důkazy, přehledy, studiemi a výzkumy. Tak např. Caras a Sandu (2014:76) vymezují supervizi takto: „Supervize je definována jako vzdělávací (Robinson, 1949) a administrativní (Barker, 1995) podpůrný proces zajišťující kvalitu služby, a mechanismus, jak v organizaci řídit odborný růst pracovníků (Cojocar, 2005).“ Supervizi můžeme definovat, opíraje se o jinou skupinu autorů a jejich pojetí, také např. takto: Supervize je kvalifikovaný dohled nad kvalitou a poskytováním služby s dominancí řídicí a vzdělávací funkce nad funkcí podpůrnou, jehož součástí je i zodpovídání se pracovníka ze své činnosti (Barker, 1995; Tsui, 2005; Matoušek, 2008; Adams, Dominelli, Payne, 2009; Kadushin, Harkness, 2014). Oba příklady se odkazují na dřívější definice jiných autorů, posuny mohou nastat v důrazech a následných interpretacích. Supervize je vymezena plénem expertů.

„Participativní“ vymezení supervize

Odlišný přístup k vymezení supervize v sociální práci reprezentuje zajímavá práce Beddoe (2010), která ve své studii sleduje, jak pojmu supervize rozumí její aktéři (Beddoe et al., 2015), tedy nejen supervizoři, kteří se k tématu supervize sami aktivně odborně vyjadřují, ale především zadavatelé a příjemci supervize. Dle ní je supervize vnímána jako prostor či fórum pro reflexi, učení a sdílení dobré praxe, které podporují zapojení supervidovaných do řešení případů. Administrativní funkce supervize je odmítána. Samotný výsledek, jakkoli se liší od předchozího uvedeného, není podstatný. Podstatná je optika, jakou je na definování supervize nahlíženo a jak je s výsledkem naloženo. Toto konkrétní porozumění supervizi (výše zmíněný příklad) je na národní úrovni promítnuto přímo do znění Supervizních standardů (AASW, 2014).

Uvedené příklady odkazují k úvodní poznámce o snaze o univerzální vymezení supervize. Tato diskuse je vedena ze dvou výchozích bodů. V prvním uvedeném pojetí definují supervizi experti na základě svých odborných znalostí, zkušeností a přesvědčení. Diskutují rozpory, předkládají argumenty, realizují výzkumy a vyvozují závěry.

V druhém, více participativním pojetí se k vymezení supervize vyjadřují ti, kteří s ní mají žitou zkušenost v nejrůznějších rolích. Čím pro ně supervize je? Čím rozhodně být nemá? Jejich pohled dává nahlédnout do toho, jaké různé významové obsahy mohou být s pojmem supervize spojovány bez ohledu na definice uváděné v odborné literatuře.

Zastánci každého z přístupů mají výhrady k přístupu druhému. Jakkoliv se to může zdát být hybným prvkem pouze akademických debat, promítá se tato otázka i do každodenní supervizní praxe jak při dojednávání supervize v jejím počátku, tak v průběhu každého supervizního setkání. Rozdílnost v porozumění „co je to supervize“ vede k řadě nepochopení a problémů v supervizi, kdy se supervizor se supervidovaným či zadavatelem neshodnou. Tento rozpor je u nás zřetelně zachycen i v aktuální diskusi o odborné způsobilosti supervizora, o nutnosti legislativního ukotvení supervize či o správné supervizní praxi. Jakmile do popředí zájmu vystupuje standardizovaná kvalita výstupu, příp. doprovázená i standardizací procesu, je třeba expertně stanovit kritéria těchto standardů. Expert je ten, kdo standard definuje a následně také hodnotí jeho dosažení.

Participativní pojetí standardizovanou kvalitou odmítá s odkazem na multiperspektivitu (Busse, 2009), které se při standardizaci a objektivizaci kritérií, podle nichž kvalitu hodnotíme, musíme vzdát; přitom právě otevírání nových perspektiv by mělo být doménou supervize.

SUPERVIZE A JEJÍ FUNKCE V HISTORICKÉM KONTEXTU

Supervize v sociální práci plní funkci administrativní, vzdělávací a podpůrnou (Kadushin, Harkness, 2014), přičemž první uvedená v počátcích supervize převažovala. V období zrodu profesionální sociální práce, tj. v 80. letech 19. stol., byla supervize především nástrojem kontroly nad kvalitou programů a služeb. Byla odborným dohledem realizovaným placenými zaměstnanci služeb nad činností dobrovolníků, později nad působením méně zkušených pracovníků (Tsui, 1997; Kadushin, Harkness, 2014; O'Donoghue, 2015). Supervize byla definována jako soubor intervencí realizovaných zkušenějším pracovníkem směrem k pracovníkovi méně zkušenému, obvykle (ale nikoliv vždy) stejné profese. Jejich vztah byl hodnotící a hierarchický, zaměřený současně na rozvoj profesionality supervidovaného a sledování kvality poskytované služby klientovi. Supervize také sloužila jako vstupní brána do profese (Bernard, Goodyear, 2014).

Vzdělávací potenciál supervize byl pak výrazněji formulován až na počátku dvacátého století, když se přípravě budoucích sociálních pracovníků začaly věnovat nové studijní programy univerzit (Sewell, 2018) a narůstaly požadavky kladené na odbornost sociálních pracovníků. Supervize té doby tak vyrůstá ze základů vzdělávacího systému a systému řízení organizací, které shodně staví na hodnocení, hierarchické strukturu a kontrole. Robinson (1936) v první monografii o supervizi definuje supervizi jako „vzdělávací proces, v němž osoba s určitou znalostní výbavou přijímá odpovědnost za výcvik osoby s výbavou menší“. Kadushin a Harkness (2014) popisují takového supervizora jako „úředníka, kterému je propůjčena pravomoc řídit, regulovat a hodnotit práci ostatních“. Obě uvedené definice tak naznačují, že se u supervidovaných pracovníků neuvažuje o potenciálu k sebeřízení a seberozvoji a že supervizní vztah je nahlížen jako jednosměrný, nikoliv jako vzájemný (Brashears, 1995).

Ve 30. letech, v návaznosti na rozvoj psychoanalýzy a společensko-vědních teorií, začala nabývat na významu i funkce podpůrná. Sociální práce v tomto období pronikla do oblasti péče o duševní zdraví a nejrůznějších poradenských služeb a byla tak ovlivněna znalostní bází psychiatrie a psychoterapie. Supervize zaměřila svou pozornost na intrapsychické procesy supervidovaných, ale také integrovala teorie systémů, rolí a komunikace (O'Donoghue, 2015). Stavěla na předpokladu, že budou-li umět pracovníci řešit své vlastní intrapsychické konflikty, budou moci v tomtéž úspěšně podporovat své klienty.

I v následujícím období byla supervize v sociální práci ovlivněna dalšími obory (a supervizi v těchto oborech), vývoj v anglosaském prostředí a evropských zemích se však odlišoval. V dekadách následujících po 2. světové válce sociální práce procházela v anglo-americkém prostředí dynamickým rozvojem a supervize byla pojímána jakou součástí celoživotního vzdělávání sociálních pracovníků; aby pak opět došlo k útlumu zájmu a odklonu od supervize v letech sedmdesátých, kdy se prostor pro supervizi přechodně zúžil jen do oblasti přípravy začínajících sociálních pracovníků. V letech osmdesátých se pak v návaznosti na ekonomický vývoj proměňovala i sociální práce a se zvyšujícím se důrazem na efektivitu vynaložených nákladů vzrostl opět důraz kladený na administrativní funkci supervize (Sewell, 2018).

V Evropě vývoj supervize v sociální práci po druhé světové válce naopak kontinuálně směřoval k potlačení její administrativní funkce, a to především díky externalizaci supervize, tj. vydělení z interního systému řízení kvality organizace (Busse, 2009). V podmínkách české sociální práce byl tento trend zvýrazněn narušenou kontinuitou oboru v předchozích letech a následně také díky výrazné inspiraci, kterou do supervize v sociální práci přinesla supervize psychoterapie. Výhradně externí supervizi aktuálně v ČR využívá více než 80% organizací a téměř dvě třetiny zadavatelů nespojují supervizi s administrativní funkcí (Michková, 2009; Michková, 2017).

Podoba a především rozmanitost současné supervize je velmi výrazně ovlivněna množstvím a zdroji inspirací a historickým vývojem, kterým supervize v kontextu profese a prostředí prošla. Výše již byla popsána „tradiční“ supervize v sociální práci dominantně ovlivněná systémem vzdělávání a oblastí managementu. Toho si všímá práce Brashearse (1995), která věnuje pozornost skutečnosti, že supervize je v sociální práci většinou pojmána a definována jako samostatná činnost vycházející primárně z jiných profesí. Supervizora od sociálního pracovníka odlišuje předpoklad, že supervize vyžaduje dovednosti a přístupy odlišné od těch, které se uplatňují v praxi sociální práce (Munson, 2002).

Brashears (1995) namísto toho považuje supervizi za jednu z metod sociální práce jako takové a odkazuje na studie, které se periodicky objevují od 40. let minulého století se závěry, že supervize a sociální práce sleduje stejné hodnoty, je realizována prostřednictvím totožných procesů a vyžaduje shodné dovednosti. Supervize v tomto pojetí je součástí sociální práce a je založena na profesních hodnotách a postojích, dovednostech a znalostech oboru. V souladu s aktuálním pojetím sociální práce jako oboru, který svou činností směřuje ke zmírňování sociálních nerovností ve vztazích mezi lidmi a jejich prostředím, tak předkládá pojetí, v němž je prostřednictvím supervize v organizaci aktivně vytvářeno nehierarchické spolupracující prostředí a supervize sama sleduje principy participace a vzájemnosti.

Vývoj supervize poměrně věrně kopíruje vývoj samotných supervidovaných profesí vč. sociální práce. Od počáteční beztvare fáze hledání sebe sama, přes fázi ohraničování se a vymezování se vůči oborům příbuzným až do současné podoby otevřenosti a integrace (Leddick, Bernard, 1980), která umožňuje prozkoumávat přesahy a těžit z rozmanitosti. Expertní a participativní přístup tak již není třeba nahlížet jako protikladné a navzájem se konfrontující až vylučující, ale otevírá se prostor pro jejich integraci.

SUPERVIZNÍ STYL

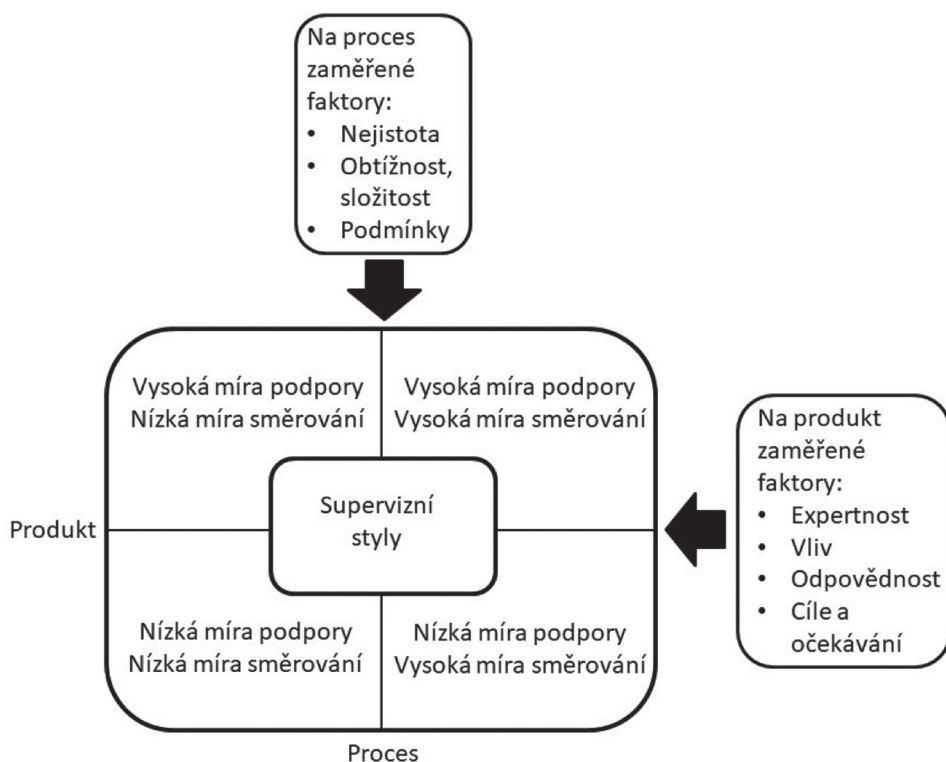
Předchozí odstavce se zaměřovaly na vývojové ukotvení expertního a participativního přístupu v supervizi prostřednictvím sledování proměn supervize v čase až do současné integrativní podoby, kdy již tyto charakteristiky nejsou vnímány jako základní atributy vymezující supervizi jako takovou, ale jsou spíše charakteristikou zvoleného supervizního stylu konkrétního supervizora.

Styl, jak upozorňuje Munson (2002), je tak samozřejmý pojem, že jeho vymezení obvykle věnujeme jen málo pozornosti. Tento autor definuje styl jako soubor vzorců, které užíváme při pokusech o komunikaci s druhými lidmi. Upřesňuje pak, že supervizní styl se skládá z opakujících se stálých důrazů supervizora v supervizi a způsobů, jak předkládá svá teoretická východiska a svůj náhled na filosofii sociální práce i supervize supervidovaným pracovníkům. V tomto vymezení je obtížné vidět konkrétní prvky, mezi které zařazuje např. způsob kladení otázek a odpovídání na otázky, využívání příkladů, nabízení interpretací či způsob organizace a struktury supervizního setkání. Na expertní a participativní přístup lze jednoduše pohlížet jako na protilehlé póly téhož kontinua. Místo, které supervizorův přístup zaujímá na kontinuu expertnosti–participativnosti, příp. způsob, jakým se supervizor na tomto kontinuu pohybuje, je nepochybně součástí jeho supervizního stylu. Efektivita zvoleného či supervizorem více či méně vědomě uplatňovaného supervizního stylu je obvykle spojována především s těmito dvěma vzájemně propojenými charakteristikami supervidovaných: míra a charakter (ne)jistoty a úroveň profesní zkušenosti (Bennett et al., 2008). Souvisí však úzce také s osobností supervizora a s komunikačními vzorci, které jsou mu vlastní. Významným prvkem ovlivňujícím supervizní styl konkrétního supervizora je pak jeho vlastní zkušenost s přijímanou supervizí – supervizoři staví svou vlastní supervizní praxi z velké části na základech supervize dříve přijímané (Carpenter, Webb, Bostock, 2013; Hair, 2013; Kadushin, Harkness, 2014).

Supervizní styly dle Boecheho

V sociální práci jako takové supervizním stylům, jejich charakteristikám a efektivitě pozornost příliš věnována není. Inspirací proto může být oblast pregraduální přípravy budoucích sociálních pracovníků, která se supervizním stylům věnuje v kontextu odborných praxí studentů, a pak také (což je sociální práci vzdálenější, nicméně také inspirativní) uvažování o způsobu vedení studentů libovolného oboru při jejich prvních výzkumných projektech. Supervizním stylem se v těchto prostředích rozumí soubor principů, jimiž se řídí vztahy mezi supervizorem a supervidovanými, a jednou z charakteristik, jimiž se od sebe rozličné supervizní styly odlišují, je způsob interakce supervizora se supervidovanými (Grover, Malhotra, 2003; Boeche, 2016). Např. Grover a Malhotra přímo využívají koncept participativního přístupu, přičemž na opačný konec pomyslného kontinua kladou nikoliv expertnost, ale dominanci. Boeche pak nabízí dvoudimenzionální model, který pracuje s rozměry direktivity a podpory a který lze dle mého názoru použít a převzít i pro oblast sociální práce (viz obr. 1).

Obrázek 1: Supervizní styly dle Boecheho

Zdroj: Boeche (2016), z angl. přeloženo autorkou

Uvedený model dle mého názoru velmi dobře zviditelňuje několik významných faktorů, které se především expertního přístupu týkají. Je třeba zdůraznit, že expertnost je zde jednoznačně pojímána jako erudovanost, odborná znalost a zkušenost v supervidované profesi (nikoliv expertnost na supervizní proces).

Do středu modelu klade Boeche dvě osy znázorňující dimenze možného zaměření supervize – zaměření na produkt a zaměření na proces, které tak nestojí proti sobě v opozici: vysoká míra zaměření na proces nevylučuje současně vysokou míru zaměření na produkt.

Zaměření na produkt je dimenzí direktivity (směrování). Vysoká míra zaměření na produkt znamená, že cílovou hodnotou je výsledek práce supervidovaného pracovníka. Supervizor se supervidovaným pracuje primárně a cíleně na tom, aby jeho práce byla produktivní (efektivní) a přinesla konkrétní očekávaný výstup.

V supervizi v sociální práci je s tímto zaměřením na produkt (či výsledek) dlouhodobě potíž, a to jak v praktické rovině, tak v rovině teoretické. Na praktické úrovni i v případově orientované supervizi bývá pojmenování cílového stavu, k němuž má intervence směřovat, samo o sobě obtížné. To se odráží i v rovině teoretické. Jak již před lety upozornili Harkness a Poertner (1989), supervize je převážně definována skrze sebe samu. Supervize je to, co supervizor dělá či co dělat má. Činnosti jsou zřejmé, cíl/výsledek zůstává často nejasný a neuchopitelný. Přitom právě efektivita, tj. dosažení žádoucího výsledku při vynaložení přiměřeného úsilí a nákladů, je ústředním zájmem, který stál za vznikem profesionální sociální práce a sociálních služeb (Munson, 2013). Supervize má k naplnění tohoto zájmu účinně (efektivně) přispívat.

Zaměření na proces pak Boeche označuje jako dimenzi podpory. Pozornost je věnována tomu, nakolik jasná pro pracovníka jeho práce (či dílčí úkon) je, které faktory ji ovlivňují, jaké kompetence a jaké podmínky pro její výkon má či potřebuje získat. Cílovou hodnotou je zlepšení procesu bez přímé vazby na konkrétní výsledek (jakkoliv můžeme předpokládat, že změna procesu výsledek práce ovlivní).

Supervizní styl, do něhož zapadá expertní přístup, lze podle tohoto modelu zařadit především ke stylům s vysokou mírou direktivity, s níž se pojí také provádění kontroly a přijetí vlivu a odpovědnosti supervizora za výsledek práce supervidovaného (Gatfield, 2005; Mainhard et al., 2009). S klesající mírou zaměření na produkt klesá i míra direktivity a význam supervizora-experta.

Vývojové supervizní modely

V souvislosti s tématem je třeba zmínit rovněž vývojové supervizní modely (developmental models – DM), které se začaly rozvíjet před zhruba čtyřiceti lety (Stoltenberg, 1981; Loganbill, Hardy, Delworth, 1982). Tyto modely staví na předpokladu, že podoba supervize a způsob jejího vedení, tj. supervizní styl, se mj. odvíjí od míry profesní zkušenosti, kterou disponuje supervidovaný pracovník. Stoltenbergův integrativní vývojový model (IDM) předkládá 3 sledované charakteristiky supervidovaného: motivaci, autonomii a zvědomění, a rozlišuje 4 stupně profesního rozvoje, k nimž přiřazuje vhodné strategie, intervence a mechanismy supervize (Stoltenberg et al., 2014). IDM je však možné nalézt i v úpravách jiných autorů, mezi něž se řadí např. Skovholt a Ronnestad (1992), kteří poslední stádium IDM rozpracovali do dalších tří samostatných stupňů.

K počátečním stádiím profesního rozvoje pracovníka přiřazují autoři mj. tyto charakteristiky supervizní práce: expertní role supervizora, strukturovanost, didaktický doporučující/nařizující přístup, nácvik dovedností a monitorování. Supervizor má být respektovaný praktik (expert), který pomáhá držet směr (Kaiser, 1996) a je v profesních počátcích pro supervidovaného pracovníka zásobárnou již vyzkoušených úspěšných řešení (Kadushin, Harkness, 2014). Pro velmi zkušené pracovníky („master-professional“) pak doporučují vývojové modely supervizi méně strukturovanou, partnerskou, s rolí supervizora konzultační až konfrontující (přinášející v diskusi jiné náhledy).

Expertní a participativní přístup v pozadí supervizních stylů

Z pohledu výše uvedených supervizních stylů tak je expertnost – participativnost chápána nikoliv jako stabilní, ale jako dynamicky se proměňující charakteristika supervize odvislá od řady faktorů. Z nich nejvýznamnějším by měla v ideálním případě být vědomá reflexe supervizora a jeho dovednost přizpůsobit svůj styl povaze supervize, vymezené dojednaným cílem a rámcem supervize, a osobě supervidovaného. Variabilita supervizních stylů u jednoho supervizora je však omezená. Uvedené modely a obecně odborná literatura o supervizi nevěnuje příliš pozornosti limitujícímu vlivu osobnostních charakteristik, zastávaných hodnot a teoretických východisek

supervizora. Osobnostní rozdíly mezi supervizorem a supervidovanými jsou tak častým zdrojem problémů v supervizi (Moore, Dietz, Dettlaff, 2004).

Boeheho model inspiruje k otázce, zda je žádoucí klást expertní a participativní přístup na opačné póly téhož kontinua, jak často činíme, a volit mezi nimi. V rámci jedinečného stylu každého supervizora, který je modelován jak jeho charakteristikami, tak dojednaným rámcem supervize a situačními podmínkami, je pravděpodobně mnohem užitečnější pohlížet na ně jako na paralelně jdoucí dimenze. Supervizor tak v každém okamžiku volí (expertně sám dle svého uvážení či participativně po vyjednání se supervidovanými), jakou roli bude ve vztahu ke konkrétnímu tématu či fokusu zastávat. Přístupy se tak i během jednoho supervizního setkání mohou prolínat a překrývat.

SHRNUTÍ A OTÁZKY PRO PRAXI

Je zřejmé, že sociální práce a spolu s ní i supervize byly ve svých počátcích vystavěny na základech expertního přístupu. Původně dominantní administrativní funkce supervize, pro jejíž naplnění je expertní přístup klíčový, postupně ztrácela na významu, resp. její význam v průběhu 20. stol. výrazně kolísala, k čemuž do značné míry přispělo stále širší uplatnění nově vznikajících participativních přístupů jak v sociální práci, tak v supervizi na všech úrovních.

Ve fázi vymezování a ohraničování oboru byly tyto přístupy vnímány jako protikladné, v současném integrativním pojetí supervize mohou být však chápány spíše jako dynamicky se proměňující charakteristiky supervizního stylu, které mohou být uplatňovány současně. Oba přístupy mají svůj význam, své přínosy a své místo. Nicméně nad různými způsoby, jakými je lze efektivně uplatňovat v supervizní praxi v sociální práci, je žádoucí dále diskutovat.

Téma se však úzce váže nejen k přímé supervizní praxi, ale stojí také v pozadí aktuálně řešených širších otázek oboru. Významně ovlivňuje např. diskusi nad tím, zda je supervize svébytnou univerzální profesí nezávislou na předchozí odbornosti, či zda je supervize naopak hierarchickou nadstavbou v rámci původní odbornosti, kdy se supervizorem pro svou profesi stává zkušený praktik, který příp. své odborné znalosti a dovednosti doplní znalostmi a dovednostmi dalšími (supervizními). V druhém zmíněném případě je vlastní odborná (supervidovaná) zkušenost hlavním, i když ne jediným předpokladem pro vlastní supervizní působení (O'Connor, Leonard, 2014; Kaplan et al., 2018).

Do praxe se tato diskuse promítá v podobě otázky, kterou si zatím (standardizaci nemaje) musí každý supervizor, zadavatel i supervidovaný pracovník zodpovědět sám: Má, či dokonce musí být supervizor odborníkem-expertem v profesi či oblasti činnosti supervidovaného? V textu příspěvku uvedené pohledy mne vedou spíše ke kladné odpovědi. Jen pokud expertem je, může volit v rámci supervizních stylů mezi expertním a participativním přístupem v závislosti na rámci supervize a potřebách supervidovaných. Stejně tak naplňování administrativní funkce supervize, jakkoliv je v českém prostředí (a aktuálním čase) potlačena, předpokládá odborné znalosti supervizora z oblasti supervidované profese.

POUŽITÉ ZDROJE

- AASW (Australian Association of Social Workers). 2014. *Supervision Standards* [online]. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.aasw.asn.au/document/item/6027>
- ADAMS, R. 2008. *Empowerment, Participation and Social Work*. Basingstoke, New York: Palgrave.
- ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M. (Eds.). 2009. *Critical Practice in Social Work*. London: Palgrave Macmillan.
- AKESSON, B., CANAVERA, M. 2018. Expert Understandings of Supervision as a Means to Strengthen the Social Service Workforce: Results From a Global Delphi Study. *European Journal of Social Work*, 21(3), 333–347.

- BARKER, R. L. 1995. *Social Work Dictionary*. Washington DC: NASW Press.
- BEDDOE, L. 2010. Surveillance or Reflection: Professional Supervision in 'the Risk Society'. *British Journal of Social Work* [online]. 40(4), 1279–1296. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://academic.oup.com/bjsw/article/40/4/1279/1627036>
- BEDDOE, L. et al. 2015. Towards an International Consensus on a Research Agenda for Social Work Supervision: Report on the First Survey of a Delphi Study. *British Journal of Social Work* [online]. 46, 1–19. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://academic.oup.com/bjsw/article/46/6/1568/2422305?searchresult=1>
- BENNETT, S. et al. 2008. General and Supervision-Specific Attachment Styles, Relations to Student Perceptions of Field Supervisors. *Journal of Social Work Education*, 44(2), 75–94.
- BERNARD, J. M., GOODYEAR, R. 2014. *Fundamentals of Clinical Supervision*. Boston: Allyn & Bacon.
- BOEHE, D. M. 2016. *Supervisory Styles: A Contingency Framework*. Studies in Higher Education [online]. 41(3), 399–414. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03075079.2014.927853>
- BRADLEY, G., ENGELBRECHT, L., HÖJER, S. 2010. Supervision: A Force for Change? Three Stries Told. *International Social Work*, 53(6), 773–790.
- BRASHEARS, F. 1995. Supervision as Social Work Practice: A Reconceptualization. *Social Work*, 40(5), 692–699.
- BRUCE, E. J., AUSTIN, M. J. 2001. Social Work Supervision: Assessing the Past and Mapping the Future. *The Clinical Supervisor*, 19(2), 85–107.
- BUSSE, S. 2009. Supervision between Critical Reflection and Practical Action. *Journal of Social Work Practice: Psychotherapeutic Approaches in Health, Welfare and the Community* [online]. 23(2), 159–173. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02650530902923700>
- CARAS, A., SANDU, A. 2014. The Role of Supervision in Professional Development of Social Work Specialists. *Journal of Social Work Practice* [online]. 28(1), 75–94. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02650533.2012.763024>
- CARPENTER, J., WEBB, C. M., BOSTOCK, L. 2013. The Surprisingly Weak Evidence Base for Supervision: Findings from a Systematic Review of Research in Child Welfare Practice (2000 až 2012). *Children and Youth Services Review* [online]. 35(11), 1843–1853. [1. 7. 2019]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.08.014>
- COJOCARU, S. 2005. *Metode apreciative in asistenta sociala. Ancheta, supervizarea si managementul de caz*. Iasi: Polirom.
- GARDINER, D. 1989. *The Anatomy of Supervision*. Philadelphia: Open University Press.
- GATFIELD, T. 2005. An Investigation into PhD Supervisory Management Styles: Development of a Dynamic Conceptual Model and its Managerial Implications. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 27(3), 311–325.
- GROVER, V., MALHOTRA, M. K. 2003. Interaction between a Doctoral Student and Advisor: Making in Work. *Decision Line*, 34(1), 16–18.
- HAIR, H. J. 2013. The Purpose and Duration of Supervision, and the Training and Discipline of Supervisors: What Social Workers Say They Need to Provide Effective Services. *British Journal of Social Work* [online]. 43(8), 1562–1588. [1. 7. 2019]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcs071>
- HARKNESS, D., POERTNER, J. 1989. Research and Social Work Supervision: A Conceptual Review. *Social Work*, 34(2), 115–118.
- KADUSHIN, A., HARKNESS, D. 2014. *Supervision in Social Work*. New York: Columbia University Press.
- KAISER, T. L. 1996. *Supervisory Relationships: Exploring Human Elements*. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company.

- KAPLAN, B. et al. 2018. NASW's Supervisory Leaders in Ageing: An Acceptable and Feasible Model for Training and Supporting Social Work Supervisors. *Clinical Social Work Journal* [online]. 46, 321–330. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10615-018-0673-6>
- LEDDICK, G. R., BERNARD, J. M. 1980. The History of Supervision: A Critical Review. *Counselor Education and Supervision*, 19(3), 186–196.
- LOGANBILL, C., HARDY, E., DELWORTH, U. 1982. Supervision: A Conceptual Model. *The Counseling Psychologist*, 10(1), 3–42.
- MAINHARD, T. et al. 2009. A Model for the Supervisor – Doctoral Student Relationship. *Higher Education*, 58(3), 359–373.
- MATOUŠEK, O. 2008. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. a kol. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MICHKOVÁ, A. 2017. *Čím je supervize pro zadavatele? Co zadavatel očekává od supervizora? Proměny v čase* [online]. Ledeč nad Sázavou: ČIS. [1. 10. 2018]. Dostupné z: www.supervize.eu
- MICHKOVÁ, A. 2009. *Supervize v sociální práci*. Disertační práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Adéla Mojžíšová, Ph.D.
- MOORE, L. S., DIETZ, T. J., DETTLAFF, A. J. 2004. Using the Myers-Briggs Type Indicator in Field Education Supervision. *Journal of Social Work Education*, 40(2), 337–349.
- MUNSON, C. E. 2013. The Concepts of Effectiveness and Efficiency Applied to the Social Work Profession: An Historical Perspective. *Journal of Education for Social Work* [online]. 14(2), 90–97. [1. 7. 2019]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00220612.1978.10671505>
- MUNSON, C. E. 2002. *Handbook of Clinical Social Work Supervision*. New York: The Haworth Press.
- O'CONNOR, L., LEONARD, K. 2014. Decision Making in Children and Families Social Work: The Practitioner's Voice. *British Journal of Social Work* [online]. 44(7), 1805–1822. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://academic.oup.com/bjsw/article/44/7/1805/1717099>
- O'DONOGHUE, K. B. 2015. Issues and Challenges Faces Social Work Supervision in the Twenty-First Century. *China Journal of Social Work*, 8(2), 136–149.
- ROBINSON, V. 1949. *The Dynamics of Supervision Under Functional Controls: A Professional Process in Social Casework*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- ROBINSON, V. 1936. *Supervision in Social Casework: A Problem in Profesional Education*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- SEWELL, K. M. 2018. Social Work Supervision of Staff: A Primer and Scoping Review (2013 až 2017). *Clinical Social Work Journal* [online]. 46, 252–265. [1. 3. 2019]. Dostupné z: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10615-018-0679-0>
- SKOVHOLT, T. M., RONNESTAD, M. H. 1992. Themes in Therapist and Counselor Development. *Journal of Counseling and Development*, 70(4), 505–515.
- STOLTENBERG, C. 1981. Approaching Supervision From a Developmental Perspective – the Counselor Complexity Model. *Journal of Counseling Psychology*, 28(1), 59–65.
- STOLTENBERG, C. et al. 2014. The Integrative Developmental Model of Supervision. In: WATKINS, C. E., MILNE, D. L. (Eds.). 2014. *The Wiley International Handbook of Clinical Supervision*. Chichester: John Wiley & Sons, 576–597.
- TSUI, M. 2005. *Social Work Supervision*. London: Sage.
- TSUI, M. 1997. The Roots of Social Work Supervision: An Historical Review. *The Clinical Supervisor*, 15(2), 191–198.

Drogová politika a služby: Přijetí expertů se zkušeností jako rovnocenných partnerů¹

Drug Policy and Services: Accepting Experts by Experience as Equal Partners

Markéta Čtvrtečková, Markéta Geregová

Mgr. Markéta Čtvrtečková² pracovala s uživateli drog v Terénních programech a Poradenském centru ve Společnosti Podané ruce v Brně. Zabývá se tématem participace uživatelů drog na službách, které využívají. Působí jako spojenec skupiny peer pracovníků se zkušeností s užíváním drog, která vznikla v rámci projektu Street support.

Mgr. Markéta Geregová³ dokončuje doktorské studium na Katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Stejně jako první autorka pracovala v Terénních programech a v Poradenském centru.

Abstrakt

CÍLE: Článek přináší odpověď na výzkumnou otázku: „Jaké jsou bariéry zapojení lidí s drogovou závislostí do tvorby veřejných politik a opatření, která se jich týkají?“ **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Text vychází z konceptů kritické sociální práce, pracuje s koncepty participace a zapojení, rozdělení moci mezi tvůrci politik, pomáhajícími pracovníky a uživateli drog a zkoumá bariéry, které brání redistribuci moci a přijetí jejich statutu experta na dané téma. **METODY:** Metoda zkoumání vychází z kvalitativního výzkumu a analyzuje polo-strukturované rozhovory s experty se zkušeností, experty na úrovni služeb a experty na úrovni politiky. **VÝSLEDKY:** Výsledky poukazují na neochotu tvůrců veřejných politik, nevyjímaje pracovníky služeb, ke sdílení moci a expertnosti ve smyslu plnohodnotného zdroje vědění a zkušeností. A shrnují jednotlivé bariéry na stranách všech aktérů daných procesů. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** V závěru autorky na základě zjištění navrhnou konkrétní opatření, která by pomohla tyto bariéry překonávat.

Klíčová slova

kritická sociální práce, participace, bariéry, uživatelé drog, experti se zkušeností, sdílení moci

Abstract

OBJECTIVES: This article brings answers to the research question: “What are the barriers in involving people using illegal drugs to develop public politics and measures that concern them?”

¹ Článek vznikl v rámci výzkumu diplomové a disertační práce autorek a projektu Specifického výzkumu na Katedře sociální politiky a sociální práce, Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v roce 2019.

² Mgr. Markéta Čtvrtečková, Poradenské centrum v Brně, Společnost Podané ruce, Hilleho 5, 602 00 Brno; ctvrteckova@podaneruce.cz

³ Mgr. Markéta Geregová, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 60200 Brno; geregov@fss.muni.cz

THEORETICAL BASIS: The text is based on concepts of critical social work. It deals with concepts of participation and involvement, with power distribution among policy makers, helping professionals and drug users. The article also examines barriers that prevent power redistribution and the acceptance of the status of drug users serving as experts in this field. **METHODS:** The investigation method is based in qualitative research and analyses of semi-structured dialogues with experts with experience, experts at the services level, and experts at the policy level. **OUTCOMES:** The results point to the unwillingness of public policy and measure makers and experts at the service level to share power, to share the expertise of a full-fledged source of knowledge and experience. Individual barriers from the side of the participants of all the involved processes are also summarized in the outcomes. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** Based on the research outcomes, the authors present specific measures that may help to overcome these barriers.

Keywords

critical social work, participation, barriers, drug users, experts by experience, sharing power

ÚVOD

Na úvod překládáme několik úvah, které nás vedly k zájmu o téma participace a k sepsání tohoto článku. V devadesátých letech, kdy se začaly zakládat neziskové organizace a spolky na podporu a pomoc lidem, kteří užívali drogy, nebylo o drogách a potřebách lidí, kteří je berou, příliš velké povědomí. I kvůli režimu se jednalo o skrytou subkulturu, která se po revoluci začala rozšiřovat. Hranice se tehdy otevřely i pro drogy a obchod s nimi. Znalosti bylo třeba čerpat jednak ze zahraničí (a díky tomu máme nyní v rámci Evropy drogové služby na velmi dobré úrovni) a jednak přímo od lidí, kteří o drogách a problematice závislosti věděli nejvíce, tedy od samotných uživatelů drog. Bez využití znalostí této subkultury by nebylo zakládání organizací na jejich podporu vůbec možné. Jejich expertnost na tomto poli byla neoddiskutovatelná. Nebylo nijak výjimečné zapojení uživatelů drog ve strukturách vznikajících organizací na důležitých odborných i rozhodovacích pozicích, kde jim byla přiznána i rozhodovací moc. Nebyli to pouze lidé, kteří už drogy brát přestali, ale i v té době aktivní uživatelé. Dnes bychom takové uspořádání nazvali participací. V minulosti se však pojem participace nepoužíval, protože nebyl potřeba. Nyní je participace poměrně nový koncept, s rozsáhlou projektovou podporou. Koncept, o kterém se v odborných kruzích pomáhajících profesí hodně mluví, ale je dobré si uvědomit, že (nejen) v kontextu uživatelů drog jde o návrat ke kořenům.

Mezi lidmi je nerovnoměrně rozdělená moc rozhodovat, moc jednat, stejně jako svoboda se vyjadřovat a moc svým vyjadřováním a jednáním ovlivňovat ostatní lidi a jejich rozhodování, stejně jako procesy, strukturální rozdělení moci a tvorbu veřejných politik. Lidé, kteří užívají drogy, tuto moc a svobodu postupně ztrácí, čím více se dostávají na okraj společnosti. Užívání drog je v majoritní společnosti odmítáno a je stále spojené s mnoha předsudky. Moc a často i základní lidská práva jsou uživatelům drog upírána.

Domníváme se, že participace lidí, kteří užívají drogy, v organizacích, kde využívají sociální služby, a při tvorbě opatření, která se jich týkají, je jednou z cest k redistribuci a rovnoměrnějšímu rozložení moci. V tomto článku proto autorky představují tříletou zkušenost s participací lidí, kteří aktuálně injekčně užívají drogy, a lidí, kteří drogy užívali v minulosti. Zkoumají bariéry, které jejich participaci mohou bránit. Na základě výzkumu diplomové práce a disertačního výzkumu zde hledají odpověď na to, „Jaké jsou bariéry zapojení lidí s drogovou závislostí do tvorby veřejných politik a opatření, která se jich týkají?“. Text obsahuje čtyři hlavní celky. V prvním jsou popsána teoretická východiska a rozebrány klíčové pojmy, jako je moc, expertnost, participace a typologie bariér. Druhá část se věnuje metodologii. Třetí interpretaci dat a výsledků zjištění a závěrečná část obsahuje doporučení, formulovaná na základě uvedených zjištění.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

V následující části popisujeme teoretická východiska, z nichž jsme vycházely při realizaci výzkumu. V první řadě se jedná o koncept moci a její redistribuce, kterou považujeme za zásadní východisko participace. Dále se věnujeme lidem, kteří užívají drogy, definujeme uživatele drog jakožto experty se zkušeností. Rovněž se zde věnujeme samotné teorii participace a teoretickému vymezení těch bariér, které mohou při participaci uživatelů drog na tvorbě veřejných politik a opatření vznikat.

Moc a expertnost

Protože participace souvisí s mocí, její redistribucí, případně s její transformací a rovnoměrnějším rozdělením mezi pomáhajícím pracovníkem a člověkem se zkušeností, nejprve se pozastavíme nad úlohou moci v kontextu sociální práce.

Mocí se dopodrobna zabývá Foucault (2005, in Lindovská, 2016), podle kterého ve společnosti fungují mnohočetné mocenské vztahy. Lidé jsou podle něj buď v postavení, kdy moc snášejí, nebo v postavení, kdy moc vykonávají. Moc není pouze represivní, ale může být i produktivní.

V kontextu sociální práce vymezuje moc Janebová (2013) jako schopnost ovlivňovat chování lidí v souladu se záměrem nositele moci. Poukazuje na to, že koncept moci bývá zaměňován s konceptem autority. Autorita spočívá v přesvědčení „klienta“, že když jej bude chtít sociální pracovníce nebo pracovník ovlivnit, je jejich snaha oprávněná, a tudíž může být úspěšná. Následně lze dle Kopřivy (1997, in Janebová, 2013) rozlišit autoritu připsanou/přidělenou (spočívající v uznání vlivu, který plyne z postavení pomáhajícího pracovníka) a autoritu vrozenou, která je založena na uznání jejich osobních a profesních kvalit. Vzhledem k tomu, že pomáhající pracovníci mají informace, znalosti a dovednosti, které jejich „klienti“ nemají, vede tento deficit „klienty“ do pozice bezmocnějších. Moc pomáhajících se projevuje v tom, že rozhodují o tom, do jaké míry použijí své dovednosti ve prospěch lidí, se kterými pracují. Jaký prostor pro rozhodování jim ve vztahu dají a jak k nim budou přistupovat. Domníváme se, že tato premisa je podstatná pro úvahy o participaci, protože v sociální práci převažuje držení moci na straně pomáhajících pracovníků. Jak uvádí též Musil (2004, in Janebová, 2013) a Smutek (2006, *ibid.*), je moc spojována s možností sociálního pracovníka způsobit takovou změnu chování člověka, která odpovídá záměrům sociálního pracovníka.

Moc uživatelů služeb či klientů pak tradičně diskutovaná není, protože s nimi obvykle není spojována ani jim není připisována. Smith (2008, in Gojová, 2012) dodává, že sociální pracovníci jsou konfrontováni s paradoxní situací, protože ačkoliv mají pouze omezené možnosti změnit strukturální aspekty oprese, očekává se od nich, že budou *zplnomocňovat* své klienty. Právě koncept moci dle Gojové (2012) tolik komplikuje chápání a následnou realizaci zplnomocňující praxe. Moc je problematickým a mnohoznačným konceptem a pomáhající pracovníci nemohou lidem, se kterými pracují, moc „dát“. Navíc jsou svázáni mnoha legislativními předpisy, veřejnou zakázkou, zaměstnavatelem, pravidly organizací atd. Gojová vychází z pojetí Andersona (1996) a rozlišuje moc jako dominanci „*power – over*“ (tzn. moc nad někým, nad něčím), a moc jako kapacitu jednat „*power – to*“ (využití svého potenciálu a schopností). Domníváme se také, že pracovníci často nejsou zvyklí moc sdílet, a to díky své expertní pozici (potažmo autoritě) a roli, do které se svou profesí staví. Pro koncept participace je třeba vzdát se „moci nad někým“ a akcentovat „moc jednat“ u lidí, se kterými pracovníci spolupracují.

Sociální práce je v České republice na velmi vysoké profesionální úrovni a stejně jako v euro-americké oblasti je situovaná v rukou pomáhajících pracovníků – profesionálů, kteří svoji expertnost a profesionalitu získali tradičním vzděláním (nejčastěji vysokoškolským nebo vyšším odborným). Tím se často dostávají do mocenské pozice, na jejímž opačném konci stojí klient, příjemce služeb, které nabízejí. Jsou také nositeli vědění, znalostí, a tudíž expertnosti. Participace lidí se zkušeností přináší možnost sdílení moci a uznání jejich zkušeností, jako rovnocenného zdroje znalostí a vědění. Současně uznání jejich rovnocenné expertnosti je, kromě uznání stejné hodnoty jejich znalostí, také přisouzení stejné rozhodovací moci a moci ovlivňovat věci (nejen

ve smyslu zpětné vazby na chod služby). Frišaufová a Geregová (2018) používají v kontextu participace ve výuce pojmy „člověk se zkušeností“ a „expert z praxe“ inspirované označením „*expert by experience*“, viz též Videmšek (2017), McLaughlin (2009). Poukazují na to, že takový člověk je odborníkem, jeho vědění je podstatné pro sociální práci, a zároveň jeho odbornost je založena na praktické, osobní zkušenosti. Na to však mnozí sociální pracovníci nejsou připraveni, a proto se neuznání jejich znalostí získaných zkušenostmi může stát i překážkou. Do hry zde vstupuje také dotační a projektová finanční podpora a tlak na participaci zvenčí, která se stává trendem. Díky tomu vzniká riziko tokenismu, kdy se budou o participaci snažit organizace a pracovníci, kterým koncept participace a sdílení moci není vlastní a nedokážou fungovat v jiném rozdělení rolí než pracovník-expert a klient.

Kdo jsou zde lidé se zkušeností s užíváním návykových látek?

V tomto článku hovoříme o lidech, kteří mají zkušenost s užíváním nelegálních návykových látek, čemuž odpovídá i jejich životní styl. V důsledku užívání návykových látek jsou narušeny jejich sociální vazby a postavení ve společnosti. Z dříve používaného označení problémový uživatel drog (*problem drug user*, PDU) přešla EMCDDA⁴ v posledním roce k pojmu lidé, kteří užívají drogy, (*people who use drugs*, PWUD). Ten hovoří o jedincích, kteří injekčně nebo dlouhodobě/opakovaně užívají opiáty, kokain a/nebo amfetaminy. Tato definice zahrnuje i dlouhodobé uživatele metadonu pod dohledem lékaře. Definice původně nezahrnovala uživatele extáze a konopí. V roce 2013 však došlo k revizi definice a rozšíření o další drogy s vysokou frekvencí užívání nebo o užívání drog přinášející uživatelům zdravotní či sociální problémy (NMS, 2016; 2018). Z výše uvedeného je patrné, že se terminologická pozornost odklání od užívání drog a důraz je oproti tomu více kladen na člověka jako takového. Tyto tendence jsme zaznamenaly i v české terminologii, kde je akcentuje i novela zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, z roku 2018 snahou o to, definovat cílovou skupinu dané sociální služby podle nepříznivé životní situace klienta. V kontextu užívání drog by tato změna měla reflektovat komplexnost problému užívání drog a jeho přesah do různých úrovní života jedince. Tento posun vnímáme jako velmi hodnotný.

Pojetí závislosti v ČR

V českém prostředí převažuje pohled na závislost jako na nemoc a nejužívanější je bio-psycho-sociální model závislosti (Kalina, 2003a:78), který rozšiřuje model nemoci o rozměr psychických funkcí, mezilidských vztahů, jejich dynamického vývoje a vzájemného podmiňování. Proti pojetí závislosti jako nemoci se vynořuje stále více kritických hlasů. Reinamar (2005) uvádí, že pojetí závislosti jako nemoci se začalo utvářet v průběhu 18. a 19. století v reakci na historické, kulturní a náboženské vlivy. Nicméně nebylo podloženo žádným vědeckým výzkumem a dodnes neexistují relevantní data, která by dokazovala, že závislost za nemoc považovat lze.⁵ Hlavní argument, který zastánci kritické perspektivy užívají, je fakt, že velká část uživatelů ukončí své užívání bez odborné pomoci (Winick, 1962; Snow, 1973; Nepustil, 2014), což samo o sobě neodpovídá kritériím nemoci v medicínském slova smyslu. Většina autorů z řad kritiků závislosti jako nemoci (Reinamar, 2005; Alexander, 2010a; Nepustil, 2014) hovoří o tom, že vznik závislosti není podmíněn fyziologicky, ale vlivem prostředí, v němž daný jedinec žije. Pro participaci a rovnocenné přijetí uživatelů drog je důležité nevnímat závislost pouze jako nemoc, selhání jedince či patologii.

Definice zapojení a participace

Pojem participace a zapojení je v zahraniční literatuře popisován celou řadou autorů, a to zejména v kontextu sociální práce, sociální politiky a sociálně-vědního výzkumu (Kirby et al., 2003;

⁴ European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.

⁵ Podrobnou argumentaci daného tvrzení lze najít například viz Lewis (2015).

Wilcox, 2003; Branfield, Beresford, 2006; Moriarty, Rapaport, 2007; Warren 2007; Adams, 2008). Nad významem pojmu participace neexistuje vzájemná shoda, která by uváděla jeho jednotnou definici. Nejčastěji je termín participace používán v kontextu občanství, zapojování se do tvorby politiky a veřejných opatření, rozhodování o svém životě, zmocnění (*empowerment*), zapojení do různých aktivit, a další. Pojem participace znamená pro různé lidi různé věci (Braye, in Kemshall, Littlechild, 2000; Adams, 2000). Řada autorů hovoří o participaci jako o pojmu zaměnitelném s dalšími termíny, jako je zapojení (*involvement*), zmocnění (*empowerment*), zájem (*interest*), angažovanost (*engagement*), partnerství (*partnership*), konzultace (*consultation*), a další (Croft, Beresford, 1993; Braye, in Kemshall, Littlechild, 2000).

Adams (2008) však definuje pojmy zapojení a participace odlišně. Říká, že pojem zapojení odkazuje k celému kontinuu toho, být něčeho součástí (*taking part*), což může být i jednorázová konzultace s cílem získat názor či pohled na věc dané osoby a ten pak použít při tvorbě rozhodnutí, politiky či praxe, až po rovné partnerství, které danému jedinci umožňuje převzetí kontroly. Participaci pak vnímá pouze jako část tohoto kontinua, kde má jedinec aktivní roli, lepší možnosti a více moci, takže může výrazně přispět v procesu rozhodování či řízení (Adams, 2008:31). Podobně se k pojetí pojmu participace staví i Kirby et al. (2003), který říká, že participace není jen o tom, být přítomen či součástí, ale měla by být hlavně o tom, mít vliv na rozhodování a následnou akci. Takto vnímáme participaci i my v tomto článku. A proto vycházíme z demokratického modelu participace, který klade důraz na zapojení a zplnomocnění uživatelů služeb zejména v běžném občanském životě. Nezaměřuje se pouze na jejich zapojení ve službách, ale i na jejich občanská práva, rovnost příležitostí a na širší sociální změny (Beresford, Croft, 1993). Kemshall a Littlechild (2000) vidí nosnou myšlenku tohoto modelu v dosažení většího vlivu a kontroly, který může být vztažen jak k rozhodování v oblasti sociálních služeb, tak i na oblast politických opatření, alokace zdrojů či organizací. Jde tedy o širší působení, které by se podle nich mělo odehrávat raději na kolektivní než na individuální úrovni. V tomto textu pracujeme také s typologií participace podle „žebříku participace“ dle Arnstein (1969). Jedná se o osmistupňový model vyplývající z podílu moci a zapojení daného člověka. První dvě příčky, které Arnstein nepovažuje za participaci, obsahují *manipulaci a terapii*, kde je daný člověk zapojen zcela minimálně. Následují příčky *zapojení, konzultování a informování*. Tyto tři stupně řadí Arnstein do kategorie tzv. tokenistické participace. Tokenismus lze shrnout jako zdánlivou formu zapojení. Za pravou participaci neboli občanský vliv považuje Arnstein až poslední tři příčky svého žebříku, na nichž je *partnerství, delegování pravomocí a občanská kontrola*.

Současná podoba participace uživatelů drog ve veřejné politice a službách

V České republice není zvykem zahrnovat uživatele drog do rozhodování na vyšších úrovních. Domníváme se, že to souvisí i se současným pohledem na závislost jako na nemoc a také s kriminalizací drog. Uživatelé drog se kvůli tomu stávají ve společnosti marginalizovanou skupinou a jejich hlas je o to méně slyšet. Například Černý a kol. (2016) v rámci své Analýzy drogové situace ve městě Brně uvádějí, že uživatelé drog nejsou výrazně zastoupeni v rámci komunitního plánování. Jejich potřeby jsou zjišťovány pouze na základě analýzy potřeb, která je prováděna nějakou třetí stranou (například poskytovateli služeb). Dále upozorňují i na to, že zapojování uživatelů drog do tvorby drogových politik a dalších opatření není přítomno ani v metodických doporučeních Sekretariátu RVKPP. K diskusi jsou zde zváni zejména profesionálové a experti na dané téma.

Občas se můžeme setkat se snahami poskytovatelů služeb pro lidi, kteří užívají drogy, a jejich pracovníků přizvat své „klienty“ k rozhodováním o fungování služby, tedy o tom, jaké služby a jakou formou budou dané služby poskytovat. Toto zapojování může mít podobu společných porad s klienty, dotazníkového šetření, sbírání podnětů do knihy přání a stížností a další.

Také v posledních letech sílí snahy zapojovat samotné uživatele přímo do práce pro danou službu. Jedná se o koncept tzv. peer pracovníků či externích pracovníků, který využívá osobní zkušenosti jedince a jeho příslušnost k určité skupině. V oblasti drogových služeb pak jeho práce spočívá

zejména ve výměně injekčního materiálu, šíření zásad *harm reduction* a kontaktování skryté populace uživatelů (ECDC, EMCDDA, 2011:28). Tato forma spolupráce v současné době funguje zejména v Praze, kde tyto pozice nabízejí svým uživatelům všechny tamní organizace pracující s lidmi, kteří užívají drogy.⁶ A dále pak v Brně, kde funguje participativní skupina uživatelů drog při Společnosti Podané ruce.

Přes to všechno je míra zapojování uživatelů drog do chodu organizací či vyšších politických struktur v České republice velmi nízká. Černý a kol. (2016) uvádí, že nejen že je míra jejich zapojení velmi nízká, ale často jsou jim dokonce kladeny překážky k tomu, se zapojit, a to dokonce i po procesu zotavení. Příkladem mohou být přísné podmínky pro zaměstnání do některých organizací, které si kladou podmínku několikaleté abstinence uchazeče o zaměstnání a dále musí splňovat všechny další náležitosti, jako je vzdělání podle zákona o sociálních službách 108/2006 Sb., čistý trestní rejstřík a další. Takže nejen že jejich vlastní zkušenost není nijak zvýhodněna, ale naopak je vstup těchto lidí do služeb jakožto profesionálů ještě ztížen.

Praxe ze zahraničí však ukazuje, že právě lidé se zkušeností s užíváním drog, ať se nacházejí v kterékoliv fázi svého užívání či zotavování, mohou být cennými partnery, kteří jsou schopni pojmenovávat palčivá témata a často i stát za praktickou implementací účinných změn. Ve světě v současné době funguje řada organizací bojujících za práva uživatelů drog, přičemž jádrem těchto organizací jsou právě uživatelé drog, kteří se organizovali a spojili v boji za svá práva. Příkladem takových organizací je mezinárodní zastřešující organizace INPUD⁷. Tato organizace se prezentuje jako hnutí lidí, kteří užívají drogy a podporují principy tzv. Vancouverské deklarace⁸. INPUD pod sebou sdružuje množství mezinárodních, národních i lokálních organizací, které se snaží svojí iniciativou přispět k obhajobě lidských práv uživatelů drog, destigmatizaci a zajištění přístupu k zdravotní péči, stejně tak jako k politickým rozhodovacím procesům. Existuje celá řada příkladů, kdy uživatelé drog pomáhali identifikovat a vyvinout intervence na závažné zdravotní problémy a rizika související s bráním drog (např. organizace Respect – Holandsko, Chemical reactions – Skotsko, Insite – Kanada a další; Černý a kol., 2016).

Mezinárodní iniciativa „*Get organized*“ uvádí, že užívání drog je právě o politice. Kritizuje přístup „války proti drogám“, který podle nich převládá ve většině světových zemí a který produkuje řadu sociálních nerovností, stigmat a represivních zásahů do života jedinců, s nimiž se musejí tito lidé potýkat. V důsledku toho může také docházet k uvěznění lidí, jejich vyhazovům z práce, ztěžování podmínek v přístupu k bydlení, odmítání poskytování sociálních a zdravotních služeb a v některých extrémních režimech to může být i smrt. Z těchto důvodů apelují na nutnost převzetí kontroly nad těmito politickými rozhodnutími právě lidmi, kterých se nejvíce týkají (IHRD, 2003). V České republice v posledních letech sílí snahy o vytvoření podobné iniciativy lidí, kteří užívají drogy, a možná i napojení na některé mezinárodní sítě těchto organizací. V roce 2017 v rámci projektu Street support vznikla v Brně participativní skupina uživatelů drog, kteří se snaží o formulaci svých požadavků a zájmů. Za rok a půl jejich fungování se podařilo uspořádat tři workshopy se zástupci uživatelských organizací⁹, kteří byli u zrodu těchto iniciativ, a v současné době se snaží předávat své zkušenosti dál a podporovat tak vznikající uživatelská hnutí. Dále jim byl dán prostor v rámci několika konferencí, kde svými příspěvky poukázali na současné problémy, které se objevují v běžném životě člověka, který užívá drogy, a také na aktivity spojené s činností skupiny. Dále probíhají pravidelná setkávání, kde jsou diskutovány nejpálčivější otázky ze života lidí, kteří užívají drogy, a možnosti, jak a s čí pomocí tyto problémy řešit. Mimo to proběhl v režii skupiny již druhý ročník volnočasového odpoledne pro uživatele drogových nízkoprahových

⁶ Jedná se o organizace Sananim z.ú., Progressive o.p.s. a Drop In o.p.s.

⁷ International Network of People Who Use Drugs

⁸ Vancouverská deklarace byla sepsána v roce 2006 ve Vancouvru v Kanadě jako prohlášení International Activists Who Use Drugs. Byly v ní zformulovány požadavky a postoje uživatelů drog vůči společnosti.

⁹ Murtaza Majeed – Youth Rise, Mat Southwell – Helathy Option Team, Rui Miguel Coimbra – APDES.

brněnských služeb, s cílem propojit pracovníky a uživatele služeb i v jiném kontextu, než je ten čistě profesionální.

Bariéry participace

Z dostupné literatury vyplývá, že participace uživatelů návykových látek na tvorbě veřejných politik a opatření, která je ovlivňují, není příliš běžná. Z toho vyvozujeme, že existují určité překážky či bariéry, které této participaci brání nebo ji minimálně činí obtížnější. Jedním z klíčových pojmů tohoto článku je právě pojem bariéra. Ten je podle Cambridge dictionary definován jako „*něco, co blokuje pohyb či posun nebo brání akci, případně ji činí více složitou*“. V tomto smyslu vnímáme bariéru i my. V kontextu tohoto článku se bude jednat právě o překážky, které stojí v cestě úspěšné participaci uživatelů drog do tvorby veřejné politiky, a opatření, která se jich týkají. Předpokladem vzniku bariéry je existence určitého problému v rámci řešení problematiky. Vznik bariér očekáváme jak na straně tvůrců politik, tak i na straně samotných uživatelů drog, proto se pokusíme vytvořit typologii bariér pro obě tyto skupiny. Beresford a Hoban (2005) dělí bariéry, které by mohly bránit úspěšné participaci, do čtyř úrovní. Těmi jsou (1) osobní úroveň, (2) institucionální/politická úroveň, (3) ekonomická a kulturní úroveň a (4) technická úroveň. Z těchto čtyř úrovní vycházíme i v následujících kapitolách, kde se pokusíme identifikovat konkrétní bariéry zapojení. Nevycházíme pouze z bariér, které popsali Beresford a Hoban (2005), ale z kategorizace, kterou vytvořili. Do těchto kategorií se snažíme rozdělit i bariéry, které identifikovali další autoři, popřípadě my v průběhu naší praxe a výzkumu.

Osobní bariéry tvůrců veřejných opatření

Za tvůrce veřejných opatření v tomto článku vnímáme nejen experty na úrovni národní a lokální politiky, ale i samotné pracovníky v praxi. Ti jsou nedílnou součástí tohoto procesu a mají přímý vliv na realizaci opatření v praxi. Dále vycházíme z předpokladu, že proces participace lidí do tvorby opatření, která se jich týkají, by měl probíhat na všech úrovních systému.

Základním problémem, který definuje Warren (2007), je orientace expertů na přístup, který říká, že expert a profesionál ví nejlépe (*know best*), jak by měl při práci postupovat, uživatelé služeb jsou pak vnímáni jako nedostatečně kompetentní pro opravdové zapojení do rozhodovacích procesů, plánování či implementace opatření. Takže v důsledku tohoto přístupu dochází k přebírání moci a kontroly pracovníka/politika nad celým procesem. V lepším případě dochází alespoň ke konzultacím, které profesionálové využívají raději než pravé zapojení. S tím se pojí také další bariéry, které formulovala Warren (2007), jako je třeba přílišná důvěra ve formální procesy a z toho vyplývající nedůvěra vůči novým přístupům a vnímání participace jako neplodné praxe. Dále očekávání expertů, že uživatelé budou schopni hovořit stejným jazykem jako oni a formulovat své požadavky, tak jak by je formulovali oni. Kemshall a Littlechild (2000) dodávají, že právě profesionálnímu statusu experta je připisováno vědění a schopnost pomoci jiným. Profesionálové, kteří takového statusu dosáhli, mohou mít obavy o ztrátu tohoto statusu a vlivné pozice v důsledku sdílení moci s uživateli služby. Pracovníci také mohou obhajovat svoji neochotu vzdát se jednosměrného vlivu experta skrze stereotypní předpoklad, že ne každý uživatel služby je schopen se adekvátně zapojit a oni jsou těmi, kteří jsou schopni jeho schopnosti posoudit. S touto myšlenkou částečně operuje i Černá (2017), která upozorňuje na obavu zaměstnanců služeb z výsledků výstupů, předpoklad, že se názory lidí se zkušeností budou od jejich lišit, a obavy, že se lidé se zkušeností budou chovat „agresivně“, radikálně, příliš hlasitě či naštvané.

Z osobní zkušenosti bychom ještě dodaly bariéry, které vycházejí z obavy o dodržení profesionálních hranic. V průběhu zapojování uživatelů služeb se mohou hranice posouvat a rozvolňovat. Pro pracovníka, který je zvyklý na určité nastavení hranic, které je jasně definované v manuálech služby a etických kodexech, pak může být náročné se nové situaci přizpůsobit. Mohou přicházet pochybnosti o vlastní způsobilosti a připravenosti k vstupu do participativního procesu.

Osobní bariéry uživatelů návykových látek

Beresford a Hoban (2005:19) v této rovině uvádějí 1. pocit bezmocnosti uživatelů služeb pramenící z dlouhodobé závislosti na ostatních; 2. omezenou hodnotu zapojení, např. pro lidi, kteří žijí v chudobě, je často mnohem důležitější přežít a základní obživa než participace ve fórech „jiných“ lidí, ze kterých pro ně přímo nic nevyplyne; 3. nároky participace na čas, snahu a odhodlanost, které uživatelé přirovnávají k plavání proti proudu; 4. negramotnost, nedostatečné nebo nízké vzdělání uživatelů služeb; a 5. obtížnost vydržet zapojení z důvodu fyzického nebo psychického tlaku.

Geregová (2019:69) spatřuje v oblasti osobních bariér uživatelů návykových látek také možnou bariéru způsobenou nadměrnou intoxikací, která brání danému člověku v soustředění se, srozumitelnému sdělování svých názorů či artikulaci.

Adams (2008) vidí možnou bariéru v předchozí negativní zkušenosti s pokusy o participaci, která může vést v neochotu podílet se na další participativní činnosti. Další bariéry dle Adams (2008), které bychom zařadily mezi osobní bariéry, jsou jednak nedostatek dovedností nutných k přežití a nedostatek důvěry v jednání s pracovníky služeb a profesionály na dalších postech, zapojených do politického procesu.

Domníváme se, že na této úrovni existuje i řada dalších bariér, které se vztahují k občanské participaci uživatelů. Jednou z nich je pocit vykořenění ze společnosti, jak ho definuje například Alexander (2010a), a z toho vyplývající nezáměr o věci veřejné. Dále se domníváme, že z tohoto pocitu vykořenění pramení také jakýsi stud za jejich životní styl a z toho plynoucí obava z propagace a obhajoby aktivit, které by jim mohly v tomto životním stylu, z pohledu většinové společnosti, pomáhat či jej ulehčovat. Z toho vyplývá určitý pocit méněcennosti vůči většinové společnosti, který vede uživatele návykových látek k občanské pasivitě.

Institucionální bariéry zapojení

Adams (2008) upozorňuje zejména na nedostatek času věnovaný nastavení participace, nedostatek vhodných participativních metod a nedostatek integrace, které mohou vést k pocitu tokenismu. Dále také na nedostatek informací, které jsou participantům o projektu, na němž participují, podávány. Také chybějící zpětnou vazbu směrem k participantům o tom, co a jak jejich názory ovlivnily a jak byly dále využity. Jako další bariéru vidí i nedostatečný přístup participantů k informacím a zdrojům, které by jim umožnily přístup k moci. Warren (2007) k tomu dodává také nedostatek profesionálů (na všech úrovních – politické, institucionální, v oblasti sociálních služeb atd.), kteří by měli zkušenosti s participativní praxí, a mohli se tak stát průvodci a rádci svým kolegům při snaze uvést participativní přístupy do praxe.

Beresford a Hoban (2005) poukazují na bariéry, které vznikají v důsledku nedemokraticky či tokenisticky pojímaných „*participativních*“ setkání, jejichž účelem je jen legitimizace již dříve rozhodnutých opatření. Další bariéru spatřují ve formálních setkáváních, kde není umožněn dialog, a také v takovém nastavení služeb či dávek, kde participace vede k znemožnění přístupu k dalším důležitým zdrojům. Příkladem může být takový systém dávek, kdy zapojení uživatele do nějaké finančně hodnocené participace či spolupráce vede ve svém důsledku k poklesu jeho financí, protože kvůli nízkému příjmu z dané aktivity přichází o dávky ze systému sociálního zabezpečení. Participace je pro něj tedy nevýhodná.

Warren (2007) dále spatřuje problémy na institucionální úrovni zejména v nepřehlednosti a zmatenosti systému, kdy je i pro profesionály obtížné se v něm mnohdy zorientovat. Také upozorňuje na skutečnost, že je současný systém příliš byrokratický a formální, což samo o sobě působí velké obtíže při pokusech o jakoukoliv změnu. V neposlední řadě také upozorňuje na v celku jednoduchou skutečnost, a to je nezáměr ze strany institucí o názory a pohledy ze strany uživatelů služeb.

Kemshall a Littlechild (2000) také upozorňují na politiku organizací, která se často přiklání ke strategiím poskytování služeb na základě manažerských priorit, pevných dotací, finančních plánů a služeb svázaných pravidly s neměnnými standardy.

Kulturní a ekonomické bariéry zapojení

Na této úrovni hovoří Beresford a Hoban (2005) o bariérách, které mohou vznikat i v širším strukturálním kontextu, než je jen politika a služby. Tyto bariéry vyplývají z kulturních kořenů a názorů dané společnosti. Všímají si například velkých obtíží při hledání podpory participace v oblastech vystavených vážnému ekonomickému či kulturnímu rozvratu. To chápeme tak, že v těchto oblastech dochází k výskytu velkého množství různých ekonomických, etnických či jiných skupin, které se sice podporují ve svém úzkém kruhu, ale nejsou ochotny přistoupit na spolupráci ať na horizontální, či vertikální úrovni. S tím také souvisí zakořeněné rozdělení na „my“ a „oni“ a vážný nedostatek důvěry, který mezi těmito dvěma tábory panuje. Beresford a Hoban (2005) také upozorňují na nedostatek peněz; panující nedostatek autonomních hlasů, organizací a infrastruktury; a nepodchycené zkušenosti lidí na okraji chudoby nebo žijící v chudobě, kteří se zapojili do spolupráce s pracovníky bez adekvátní přípravy a informací, k čemu má spolupráce vést. Dle Kemshall a Littlechild (2000) často dochází také ke krácení finančních prostředků investovaných do chodu těchto služeb, což může mít za následek snížení flexibility a dostupnosti služby.

Na problém s financemi jakožto bariérami zapojení upozorňuje i Moriarty, Rapaport et al. (2007). Domníváme se, že v českém kontextu je tento problém zvláště zřetelný, a to zejména ve velkých rozdílech ve výplatách expertů se zkušeností a expertů na úrovni služeb.

Technické bariéry zapojení

Beresford a Hoban (2005) uvádějí výčet technických bariér, současně však upozorňují na skutečnost, že ačkoliv se může mnohdy zdát, že se jedná o bariéry technické, často mohou také odrážet aktuální priority a hodnoty. Může se jednat o nejasnou úlohu pracovníků v procesu participace, dále také o problémy s přístupem k určité skupině lidí, kterou by bylo třeba do procesu zapojit. Dále o tlaky na organizace, aby pracovaly spíše v souladu s oficiální agendou než svojí vlastní. Také jde o nedostatek přístupných formátů a technologické podpory pro určité skupiny osob, které mají například nějaká zdravotní omezení. Jako problém či bariéru identifikují i nedostatek finanční podpory pro participaci.

Osobně v této rovině spatřujeme také problém s ohledem na specifické potřeby a postupy při jednání s konkrétními osobami. Například u uživatelů návykových látek jde zejména o způsob komunikace, vedený s ohledem na aktuální intoxikaci. Dále nepodsouvání témat, která chce řešit pracovník, ale přijímání témat, která chce řešit uživatel. Mezi technické bariéry řadíme i nedostatek motivovaných lídrů, kteří by šli příkladem dalším uživatelům a propagovali účast na participativních projektech mezi svými vrstevníky, což částečně souvisí i s bariérou, kterou uvádí Beresford a Hoban (2005), která hovoří o problémech s dostupností určité skupiny lidí.

METODIKA VÝZKUMU

Cílem tohoto textu je nalézt odpověď na výzkumnou otázku: *„Jaké jsou bariéry zapojení lidí s drogovou závislostí do tvorby veřejných politik a opatření, která se jich týkají?“* Jako metodu zkoumání jsme zvolili tzv. metodu porozumění nebo také chápající metodu. Naším cílem je porozumět problémům a překážkám, které stojí v cestě úspěšné participaci osob s drogovou závislostí. Tyto bariéry hledáme jak na straně samotných uživatelů, tak i na straně pracovníků služeb, politiků, expertů a dalších.

Pro dosažení výzkumného záměru jsme použily kvalitativní výzkumnou strategii. Pro sběr dat jsme volily techniky polostrukturovaných rozhovorů, hloubkových rozhovorů a zúčastněného pozorování. Kombinaci těchto technik jsme volily s ohledem na obsažnost tématu, kde je vhodné držet se určité struktury rozhovoru a současně dát prostor i dalším tématům, která by se mohla v průběhu rozhovoru vynořit. Článek vychází z desíti polostrukturovaných rozhovorů, které vznikly v rámci výzkumu diplomové práce a pěti hloubkových rozhovorů, které vznikly v rámci výzkumu

disertační práce. Rozhovory byly se souhlasem respondentů nahrány, následně doslovně přepsány. Dále jsme s nimi pracovaly metodou otevřeného kódování dat. Nedílnou součástí je také vlastní praxe a zúčastněné pozorování v projektu Street support. Bariéry jsme identifikovaly na základě deklarace určitých stanovisek a zkušeností respondentů, která korespondovala s danou typologií bariér, popřípadě přinášela bariéry nové.

Respondenti jsou v tomto typu výzkumu vybírání cíleně, záměrným kritériálním výběrem, s ohledem na to, aby alespoň částečně pokryli širokou škálu aktérů vstupujících do rozhodovacích procesů a tvorby veřejných opatření. Jako respondenty jsme proto zvolily osm uživatelů návykových látek, kteří již za sebou mají účast v participativním projektu. Dále jednoho zástupce z řad pracovníků služeb, jednoho zástupce vyššího managementu organizace poskytující sociální služby pro uživatele návykových látek, jednoho zástupce z řad analytiků drogové situace v ČR, jednoho zástupce z řad zastřešujících neziskových organizací, jednoho zástupce působícího na úrovni drogové politiky města, jednoho zástupce působícího na krajské úrovni drogové politiky a jednoho zástupce působícího na úrovni národní drogové politiky.

VNÍMÁNÍ PARTICIPACE OČIMA JEDNOTLIVÝCH AKTÉRŮ

V této části uvádíme postoje jednotlivých aktérů ke konceptu participace. Zaměřujeme se na to, co za pojmem participace vidí a jak se k němu vztahují, což se následně také výrazně odráží na podobě jejich odpovědí na jednotlivé otázky. Pro zachování anonymity budeme jednotlivé respondenty označovat pouze třemi tituly, a to expert na úrovni politiky, expert na úrovni služeb a expert se zkušeností. Pojem expert se zkušeností zde rozumíme ty respondenty, kteří mají osobní zkušenost se závislostí na návykových látkách, a tedy zastupují skupinu uživatelů drog. Tento termín jsme zvolili proto, že jestliže vnímáme participaci jako proces, ve kterém by mělo docházet ke sdílení moci mezi jednotlivými aktéry a k vytváření rovnocenného prostředí mezi všemi aktéry, tak je třeba přiznat status experta i uživatelům návykových látek a připustit jejich expertnost v oblasti užívání návykových látek a života s tím spojeného.

Mezi respondenty obecně panuje vesměs vstřícný postoj k otázkám participace uživatelů návykových látek. Různí se názory na to, jak by taková participace měla vypadat. Každý z respondentů o otázkách participace uživatelů návykových látek přemýšlí ze své vlastní perspektivy. Experti na úrovni politiky mají tendence nechávat zodpovědnost za realizaci zapojování uživatelů návykových látek na službách, ale připouštějí, že i na vyšších úrovních systému mají tito lidé své místo. Jejich zapojení pak vidí zejména na úrovni konzultací. *„V nějaké té konzultační a přípravné fázi mají místo jednoznačně a ve chvíli, kdy se píšou akční plány a strategie, nebo třeba mluvíme o tom, jaké procento peněz se má dát na jaké aktivity, tak tam by třeba taky byli užiteční.“* Úroveň konzultací popisuje například Arnstein (1969), kdy ji na svém žebříku participace uvádí na čtvrté příčce z osmi a hovoří o ní jako o nástroji, který lze ve vztahu k participaci označit za jeden z funkčnějších, protože dává občanům možnost vyjádřit svůj názor, nezaručuje však, že tento názor bude respektován, a často může vést k tokenismu.

Experti na úrovni služeb pohlíží na participaci uživatelů návykových látek jako na proces, v rámci kterého by mělo docházet k postupnému rozměňování hranic mezi pracovníky a klienty a srovnávání jejich rolí na rovnocennou úroveň. *„Myslím si, že konkrétní role těchto lidí by měla být víc než cokoliv jiného hlavně v podpoře té odborné stránky. Rozhodně nevidím participaci v zakládání chráněných dílen nebo něco podobného. Ideální představa participace, když si ji představím třeba na Káčku, je taková, že by měli pracovníci a klienti stejný funkce i pravomoc.“*

Zástupci expertů se zkušeností, kteří již nějakou zkušenost s participací mají, o ní hovoří jako o velmi smysluplné záležitosti, která může podpořit rozvoj a sebehodnocení uživatelů návykových látek, posilovat vzájemné vztahy v komunitě a pozitivně působit na smýšlení veřejnosti o uživatelích návykových látek. *„Když ta skupinka bude fungovat tak, jak má, a ty lidi se budou vzájemně podporovat, tak si myslím, že to může tu psychiku ještě naopak posílit a člověk může najít nové přátele.“* Zajímavým

zjištěním je také skutečnost, že obě strany (uživatelé vs. instituce) v podstatě vyčkávají na aktivitu té druhé strany, což vede k oboustranné pasivitě.

Osobní bariéry tvůrců veřejných politik a opatření, která mohou bránit participaci uživatelů návykových látek

Mezi zástupci institucí panuje nesoulad ve výkladu pojmu participace. Představy o participaci nejsou jasné a na základě toho vzniká bariéra, kdy se tyto nejasné představy dostávají do konfliktu. Experti na úrovni politiky a služeb často vidí pravou participaci na úrovni informování, konzultací a zapojení. Tyto stupně však podle Arnstein (1969) nelze považovat za pravé zapojení a často vedou k tokenismu. „*To vydání nějaké strategie nebo akčního plánu a to schvalování peněz se děje vždycky tady na magistrátu, to se nedá nikam přenést, takže jakoby rozhodovací pravomoc nemůžou mít žádnou v tom, jak to bude nastavené. Ale v různých dílčích aktivitách, tam už potom není problém, když jsou definované tak, že právě tam je ta jejich participace důležitá pro to, aby to opatření nějak fungovalo. Takže tam na té nižší úrovni už není problém, ale v rámci už nějakého schváleného schématu.*“ Tuto bariéru identifikují i samotní lidé se zkušeností, přičemž se jedná o věc, která se dále prolíná s jejich osobní motivací k participaci a často vede k negativní zkušenosti se zapojením. „*Když se nás třeba ptají ve službě, co by se dalo zlepšit, tak já vlastně vůbec nechápu, proč se nás na to ptají, když se nakonec stejně nic nezmění. Takže to je spíš takový, jo máme tu dobrou vůli něco změnit, ale reálně se nic měnit nebude.*“ Obecně velká část bariér na straně expertů na úrovni politiky a služeb souvisí s určitou obavou či neochotou sdílení moci, která je aktuálně alokována výhradně na jejich straně. „*Já si myslím, že je to nějaká jako pohodlnost těch pracovníků, že oni, že se jim vlastně nechce moc přemýšlet nad tím, co dobrýho by jim to mohlo přinést, a spíš jako přemýšlí nad tím, jak by jim to ten život mohlo zkomplikovat. ... že je to pro ně něco jako neznámýho a jim se tomu nechce věnovat čas tomu nějak jako porozumět a zároveň vlastně jim vyhovuje ten bezpečnej jako prostor jako, nebo ten bezpečnej vztah jako pracovník, klient, že to je pro ně jako bezpečný a že já si myslím, že ... a já si jako myslím, že si to trochu uvědomujou, že by museli právě jako udělat krok blíž ke klientovi a museli by jít i trochu se svojí jako kúží na trh, a to je asi jako dost těžký pro ně.*“ Tento postoj je spojen zejména s jejich přesvědčením o vlastní expertnosti, s obavou o ztrátu statusu experta, kterým aktuálně disponují, a s obavou o udržení profesionálních hranic. Respondenti vnímali odstranění těchto překážek jako klíčové na cestě k úspěšnému zapojení uživatelů návykových látek. Jeho řešení vidí v přeformulování současného vnímání rolí expert vs. klient/uživatel na vztah, který bude mnohem více rovnocenný a založený na uznání expertnosti na obou stranách. „*To téma těch hranic je v tom podle mě strašně přítomný. Takovýto abychom se chovali ke všem stejně, abychom neporušovali ty hranice a tak. No a vlastně to rigidní dodržování vede k tomu, že si neustále klademe nějaký překážky mezi tu roli toho experta a toho člověka se zkušeností a vytrácí se z toho nějaká lidskost, která je podle mě podmínkou té participace, jako v tom smyslu potkávání se těch expertů a ne-expertů anebo prostě jiných expertů.*“ Zajímavým zjištěním byl také limit, na který tvůrci v otázce sdílení moci narážejí a kterým je institucionální vymezení pravomocí každého z nich. Je tedy jasné, že problém sahá dále, než jsou kompetence samotných tvůrců, a lze jej identifikovat i na institucionální úrovni. Obecně se domníváme, že je velmi obtížné oddělit osobní bariéry tvůrců od bariér institucionálních, protože řada z osobních bariér má původ právě v nastavení systému a v tom, jakým způsobem jsou tito lidé zvyklí pracovat. S tím souvisí i poslední bariéra zmíněná v této části stati, kterou je nedostatečná informovanost profesionálů o možnostech a přínosech participace a vlastně o celém tomto konceptu. „*Já mám pocit, že to vzbuzuje právě takový ty potutelný úsměvy. Jakože když se o tom začneš s někým bavit, tak že je tam ta skepse velmi citelná. Myslím si, že nějaký to zviditelnění těch zkušeností a nějakýho toho efektu třeba z jiných organizací by mohla pomoci v tom to sem víc dostat a získat pro to důvěru a podporu dalších lidí.*“ Domníváme se, že by bylo užitečné inspirovat se příklady dobré praxe ze zahraničí či fungujících projektů v ČR, jako jsou Kuchařky bez domova či Akční skupina lidí bez domova, které svojí činností participativní přístupy v praxi podporují a těší se povzbudivým výsledkům.

Osobní bariéry uživatelů návykových látek bránící v participaci

Velká část bariér na straně uživatelů návykových látek je spojena s jejich nevyhovující životní situací, která následně vede k jejich nezájmu o to, se jakkoliv zapojit, protože na prvním místě musejí řešit zajištění svých základních životních potřeb a jakákoliv další činnost je pro ně nad limit. Z těchto důvodů se také jedná o obtížně zaměstnatelnou či zapojitelnou skupinu osob. *„Každý z nás žije prostě hodně v kontextu té drogy a musíš si taky vzít to, že i my máme různý závazky. Když má třeba někdo důchod jako já, tak se třeba může víc zapojovat než lidi, kteří jsou úplně bez příjmů, a navíc řeší třeba to, že už čtyři roky nemají občanku. Takže oni místo toho, aby šli třeba na tu skupinu, tak půjdou radši na ten úřad nebo fárat, aby měli co jíst nebo třeba shánět ty drogy, protože to je pro ně to důležité. Já si myslím, že oni by jako rádi pomohli, ale nejdřív prostě potřebujou zajistit, aby měli co do huby.“* Jeden z expertů na úrovni služeb si myslí, že nestabilní životní podmínky, absence bydlení a příjmu může být velkou překážkou participace těchto lidí a zodpovědnost za řešení situace částečně vrací zpět do služeb a systému. Bariéru tedy vidí na pomezí osobní bariéry uživatele a bariéry institucionální. *„Myslím si, že aby ti lidi mohli participovat, tak jim musíme vytvořit pro tu participaci nějaký prostor, který vidím právě v zajištění těchto základních životních podmínek. Takže ano, je to sice bariéra na jejich straně, ale týká se to i nás.“*

Další bariéru tvoří jejich vnímání sebe samých a jejich role ve společnosti. Zátěž předsudků ze strany společnosti v nich podporuje pocity méněcennosti, které si v sobě často nesou již z minulosti, a snižuje jejich motivaci a odvahu k tomu se aktivně zapojovat. *„Hele my se právě cítíme vůči té společnosti méněcenný, ale je to taky často proč se chováme tak, jak se chováme, protože ti lidi kolem jsou na nás dost často zlí... Víš, ke mně se lidi nikdy moc dobře nechovali. Zavřeli mě za něco, co jsem vlastně neudělal a ani vlastní matka se za mě nepostavila, když věděla, jak to bylo a radši kryla otce a já pak šel kvůli tomu sedět. Nevím, co čekali, když jsem se potom vrátil? Že budu jako beránek? Já pak našel tu útěchu právě v té skupině uživatelů, kde jsem měl najednou pocit, že mám nějaký místo a že mě berou.“* Současně mezi experty se zkušeností taky panuje přesvědčení, že je nutné těmto lidem jejich sebedůvěru posilovat pro to, aby byli schopni se plnohodnotně zapojit. *„Těm lidem musíš dát tu sebedůvěru, aby začali věřit, že můžou něco změnit.“* Podobně intenzivně vnímají tuto bariéru i experti na úrovni politiky a služeb, kteří ji však identifikují spíše na kulturní a institucionální úrovni, jako důsledek předsudků a snahy eliminovat nějaký problém formou represe a zastrašování. Ve svém důsledku však tato bariéra prohlubuje osobní bariéry uživatelů návykových látek související s pocitem méněcennosti a s vlastním sebehodnocením, které jim následně bere odvahu a důvěru v to, že by bylo možné z jejich pozice dosáhnout nějaké změny. Zajímavé je, že sami experti se zkušeností zmiňují problémy související s předsudky, které panují uvnitř skupiny uživatelů, a nesoudržnost této skupiny. Podobnou bariéru identifikuje i jeden respondent z řad expertů na úrovni služeb. Hlavní problém vidí ve velkém individualismu, který je v této skupině lidí přítomen. *„Ten přehnaný individualismus vidím v tom, že když se tady otevírá určitá možnost, tak oni mají pocit, že je třeba jí využít a vyhrát v té soutěži. Být ten, kdo je vlastně přijatej tou společností, že ty lidi neustále bojují o nějaký příjetí, že už vlastně ztrácí ze zřetele to, že ten boj za to jejich znovu-zачlenění je vlastně nějaká kolektivní záležitost, a že těch lidí v té stejné situaci je víc, a že když se spojí, tak taky můžou dokázat víc.“*

Poslední významná bariéra souvisí s předchozí negativní zkušeností s pokusy o zapojení či participaci. Často se jedná o nevhodné nástroje, které volí služby ve snaze jít svým uživatelům naproti a znát jejich názor. Často opakovanými byly např. dotazníky spokojenosti klientů a klientské porady, které však mají jen velmi málo nějaký reálný efekt. *„To máš třeba ty klientský porady, tam se nás pořád dokola ptají na to stejný, chtějí vědět, co nám vadí, co bychom chtěli změnit, ale reálně se nikdy nic nezměnilo. Takže to je spíš takový jako, jo máme dobrou vůli něco změnit, ale reálně nic měnit nebudeme. Takže já už tady na ty porady ani nechodím, nemám pocit, že by to k něčemu bylo.“* Tato zkušenost opět vede k demotivaci uživatelů návykových látek k tomu, se zapojit a k vnímání jejich participace jako nesmyslné.

Institucionální a politické bariéry participace

V oblasti institucionálních a politických bariér jsme narazily zejména na bariéry, které se týkají toku informací mezi uživateli návykových látek a zástupci institucí. Způsoby předávání informací, které jsou běžně dostupné pro většinovou společnost, nemusí být vhodné pro komunikaci s uživateli návykových látek. Důležitá je také zpětná vazba, která by měla následovat každé zapojení. Je třeba větší angažovanost ze strany expertů na tom, sdílet informace s uživateli návykových látek. „*No jako já si myslím, že ti uživatelé těch služeb tomu prostě nerozumí, ale myslím si, že ten problém je přesně v tom, že by si s nimi ti sociální pracovníci měli sednout a prostě jim to říct, protože oni slyší, že je to nezisková organizace, že dostává peníze, platí z toho lidi, ale už nechápou, že ty peníze jsou omezený a má to své pravidla, takže si myslím, že by rozhodně pomohlo sdílet s těma klientama ty informace i ty pravidla, protože si myslím, že jako vážně vůbec netuší. No a ono to tam pak jede v tý hlavě, že oni mají peníze a co z toho my tady pak jako vidíme. Jako obyčejný poltůky? Kolik ta poltůka jako může stát? A do čeho pak jdou ty jejich granty?*“ Další bariéra souvisí s přístupem institucí, které jsou držitelem moci, kterou jen nerady sdílí s kýmkoliv jiným. Často dochází k zapojování dalších aktérů spíše na oko, instituce jen nerady pouštějí do svého středu někoho z řad uživatelů s odlišným názorem. „*Myslím si, že je to celkem běžné, že v těch rozhodovacích kontextech je dán prostor jenom určitým typům těch lidí se zkušeností nebo těm, kteří jsou prostě nějak ověřeni a říkají jenom určitý typ příběhu. Taková věc, kterou zažila moje kolegyně, se stala na jedné konferenci ohledně bezdomovectví, kdy vlastně nějakí zástupci těch klasických bezdomoveckých služeb si tam pozvali přesně jednoho takového dlouholetého klienta, kterej právě potvrzoval takovej ten záslubovej model a říkal, že to jak si musel projít všema těma fázema na azyláku, tak jak ho to strašně naučilo a tak. No a ve chvíli, kdy tam ta kolegyně přišla s lidma z jedné participativní skupiny lidí bez domova, kteří naopak popisovali ty špatný zkušenosti s těma azylákama, tak to musela udělat proti vůli těch organizátorů, protože oni je tam vůbec nechtěli. No a pak z toho byla obrovská kauza, že je tam vzala. A jenom to poukázalo na to, že sice mnoho lidí říká, že ty lidi přizvat chce, ale ve skutečnosti je to jenom pokud jsou ochotni vyprávět určitéj příběh.*“

Dalším důležitým zjištěním je fakt, že tak pozitivní skutečnost, jako je dobré pokrytí služeb pro uživatele drog, může vést k bariéře v jejich zapojení, zejména v jejich potřebě se angažovat, protože nedochází k žádnému výraznému deficitu, na který by byli nuceni upozorňovat. Závažnou bariérou je nastavení systému, které je často velmi zkosnatělé a není schopno pružně reagovat na nové trendy, tudíž dlouho trvá, než si získají nějakou systémovou podporu. To dokládá i skutečnost, že systém v současné době nedisponuje vhodným typem pracovní smlouvy, který by umožnil lidem s dluhy a dalšími sociálními problémy spojenými s chudobou aktivně pracovat na zlepšení své životní a sociální situace.

Kulturní a ekonomické bariéry participace uživatelů návykových látek na tvorbě veřejných politik a opatření, která se jich týkají

V této kapitole přinášíme zjištění, že nedostatečná finanční podpora participace ovlivňuje aktéry na všech úrovních systému zapojené v procesu participace. Nedostatek peněz na participaci působí jak na samotné uživatele, kde výrazně ovlivňuje jejich vnímání hodnoty zapojení, tak i na pracovníky ve službách, kde když není dostatek personálních kapacit, tak se jen těžko zavádějí nějaké novinky. Velkým tématem, které zaznívalo prakticky od všech respondentů, byla stigmatizace uživatelů návykových látek a předsudky, které vůči nim panují ve společnosti. Tento předsudečný postoj má pak zpětně dopad na všechny další úrovně a také na to, jak a zdali vůbec tyto lidi integrovat a zapojovat. Tyto předsudky vnímají ze svého pohledu všechny tři skupiny respondentů. Často jsou předsudky společnosti jako bariéra zapojení zmiňovány zejména v souvislosti s vertikální rovinou participace. „*Myslím si, že představy o participaci uživatelů drog u nás většinou končí na té horizontální úrovni a o té vertikální už vůbec dál nepřemýšlejí. Tedy o tom, že by ti uživatelé měli mít místo v nějakých správních radách nebo na nějakých vedoucích pozicích nebo třeba ve tvorbě těch politik. To se podle mě u nás v té drogové oblasti zatím vůbec neobjevuje. Podle mě je to způsobený tím, s čím jsou drogy spojovány. Protože přesto, že je to v podstatě vnímáno jako nějaká nemoc nebo hendikep, tak tam*

stále převládá určitý moralistický diskurz, který nepřipouští to, aby ti lidi vlastně měli nějaký rozhodovací funkce, protože jsou nejen nemocní, ale i morálně poškození a špatní, takže dávat jim moc je podle mě z nějakého hlediska nebezpečnější než dávat ji lidem, kteří jsou třeba tělesně handicapovaní nebo třeba Romové.“ Bariéru tedy na základě předsudků vytváří společnost, která lidi s drogovou zkušeností nebere jako dostatečně kompetentní a sobě rovné. Dobře to ilustruje názor jednoho z respondentů, který si myslí, že ačkoliv by bylo dobré tyto lidi zapojovat, tak by bylo lepší, kdyby nebyli příliš vidět a jejich požadavky byly prezentovány spíše skrze nějaké zástupce v podobě organizací atd. „Tak to je vždycky potřeba promyslet, co takový krok vlastně přinese, protože když sem přijdou demonstrovat jeřáci, kdy to takhle bude nahlíženo, tak to povede k jedinému, a to, že se jim žádné peníze nedají a všichni se toho začnou štítit. Tady tohle není dobrý vytahovat takhle na světlo, protože i pro média vlastně je to takový škaředý. Když tam přijdou borci v sakách, tak to nebude problém, ale když tam přijdou ti lidi, který si za tím asi představujeme, tak to bude působit blbě. Je daleko lepší a jednodušší pro to prosazení, když ten požadavek vnesou ty profesionální organizace a ten požadavek taky vysvětlí, než když si to přijdou oni sem vyřvat, protože tam to pak povede k opaku.“ Z tohoto postoje je do jisté míry cítit i jakýsi předpoklad ve společnosti, který ji pomyslně dělí na „my“ a „oni“, jak o tom mluví například Beresford a Hoban (2005). Podobný problém zmiňuje i další z respondentů. „Ona ta oblast drog a to nablížení na ni je v očích veřejnosti velmi omezené jen na určitý typ toho problému. Není to vnímáno nějak komplexně. Spousta lidí má pocit, že je to věc, která se té většinové populace netýká.“ Veřejné mínění a nezáměr ze strany veřejnosti rovněž zmiňuje i řada dalších respondentů. Většina si myslí, že je to jeden z důvodů, který vede k dalším a dalším předsudkům o uživatelích návykových látek, protože lidé lpí na nějaké zažitě představě o nich a nemají zájem tuto představu měnit a často k nim tyto informace nemají ani odkud přijít. „No musím říct, že opravdu ty informace a ten přístup k téhle problematice je opravdu někde úplně jinde, než bychom potřebovali, a taky jinde, než kde by to mohlo opravdu pomáhat těm lidem, kterých se to týká. A to je další věc, že většina lidí se o to začne zajímat až ve chvíli, kdy se to začne týkat jich osobně, třeba když s tím začne mít problém někdo v jejich okolí.“ Domníváme se, že tento fakt souvisí s neatraktivitou skupiny uživatelů návykových látek například pro média. Pokud se někde o uživatelích návykových látek dočteme, tak převážně v negativních souvislostech, což má velký vliv na veřejné mínění společnosti, která pak není dostatečně otevřená přijetí jakéhokoli jiného pohledu na danou problematiku.

Technické bariéry, které brání participaci uživatelů návykových látek na tvorbě veřejné politiky a opatření, která se jich týkají

Technické bariéry se často odvíjejí od nedostatku financí, které jsou na participaci poskytovány. S tím souvisí i bariéra týkající se možnosti zajištění vhodného místa pro setkávání participativních skupin, zajištění potřebného technického vybavení, odborného vedení nebo peněz poskytovaných na výplaty lidí se zkušeností. „Ta participace těch uživatelů je běžně vnímána jako nějaká dobrovolná činnost a ti lidi v ní vlastně nejsou vůbec hodnoceni tak, jak by měli být. A i když se to tak nějak zhorizontální a ti lidi jsou jako kolegové, tak stejně berou málo. Myslím si, že tam jsou potom takové vnitřní nerovnosti, které těm lidem dávají zprávu o tom, že jsou pořád někdo jinej, že ta jejich zkušenost není ceněna stejně jako ta zkušenost těch lidí se vzděláním.“ Další technická bariéra, která v této kapitole zazněla, je nedosažitelnost lidí, kteří by mohli participovat, a to hned ve dvou významech. První z nich se týká toho, že zejména pro experty na úrovni politiky jsou tyto lidi těžko „kontaktovatelní“. „No hele úplně snadné se k těm lidem dostat vlastně není. My jsme na začátku byli jenom já a Emil a vlastně nám nejvíc pomohly pracovnice z azyláků a různých dalších služeb, se kterými máme nějaký přátelský vztahy a který nám třeba zavolaly, když přišel někdo, kdo jim přišel pro to jako dobře a měl o to zájem.“ Druhý z nich je čistě technické zajištění funkčních komunikačních kanálů, skrze které by bylo možné se s těmito lidmi spojit a komunikovat. Zde se například ukázalo jako funkční poskytnutí jednoho mobilního telefonu s paušálem v rámci participativní skupiny Chceme bydlet, který koluje mezi členy a dle potřeby si jej předávají, aby mohli komunikovat s úřady, pracovníky služeb, politiky, pronajímateli prostor atd., a zodpovědnost za vše neležela jen na jednom člověku.

ZÁVĚR

Už při studiu sociální práce se učíme, že klient by měl být expertem na svoji životní situaci. Umíme uznat člověka jako experta při spolupráci na zakázce, která souvisí s jeho životní cestou. Zdá se, že se tato schopnost vytrácí, když jde o přijetí jejich expertnosti a naslouchání jejich hlasu při tvorbě služeb a dalších opatření. To lze pozorovat na zkušenostech uživatelů služeb, kdy mluví o zapojení bez zpětné vazby a přetrvávajících představách o nutnosti jasně ohraničeného vztahu, kdy je pracovník v mocensky nadřazené roli. Na straně institucionální pak například v neochotě jednat přímo s lidmi, kterých se jejich opatření týkají, a hledání prostředníků, s nimiž by mohla vyjednávání probíhat. Jako klíčové vnímáme sjednocení pohledu a očekávání ohledně participace uživatelů návykových látek na straně expertů na úrovni politiky a služeb. V přímé praxi by mohly vzniknout pracovní skupiny složené jak ze zástupců politiků a institucí, tak i ze zástupců pracovníků služeb a dále i samotných uživatelů. Tyto pracovní skupiny by měly řešit praktické otázky zavádění participativních metod do praxe služeb i politiků. Za důležité považujeme seznámit všechny potenciální aktéry těchto procesů s konceptem participace a věnovat dostatečný čas k zodpovězení jejich otázek a případných obav. Je důležité si uvědomit, že zavedení participativních metod do praxe znamená značné přeformulování současného přístupu expertů ať už na úrovni politiky, služeb či jinde, a je tedy důležité nepodcenit přípravu samotných expertů. I mezi samotnými uživateli drog je třeba zvýšit informovanost o možnostech jejich zapojení a posilovat jejich sebedůvěru a motivaci k tomu, se angažovat. Čím by bylo možné začít na úrovni služeb, je přehodnocení dosud fungujících nástrojů, jako jsou klientské porady, dotazníková šetření apod. Zde je třeba ujistit se, že podněty jdoucí směrem od uživatelů služeb jsou skutečně zohledňovány a uživatelům je podávána zpětná vazba o jejich reálných dopadech.

PODĚKOVÁNÍ

Velký dík patří všem lidem, kteří investují svoji energii a čas do zavádění principů participace do praxe, ať už jako pomáhající profesionálové nebo jako experti se zkušeností, a také všem respondentům, kteří s námi sdíleli své zkušenosti.

POUŽITÉ ZDROJE

- ADAMS, R. 2008. *Empowerment, Participation, and Social Work*. New York: Palgrave Macmillan.
- ALEXANDER, B. K. 2010. *The Globalization of Addiction: A Study in Poverty of the Spirit*. Oxford: University Press.
- ANDERSON, J. 1996. Yes, but IS IT Empowerment? Initiation, Implementation and Outcomes of Community Action. In: HUMPHRIES, B. (Ed.). *Critical Perspectives on Empowerment*. Birmingham: Venture Press, BASW.
- ARNSTEIN, S. R. 1969. Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- BERESFORD, P., CROFT, S. 1993. *Citizen Involvement: A Practical Guide for Change*. London: BASW/Macmillan.
- BERESFORD, P., HOBAN, M. 2005. *Participation in Anti-overty and Regeneration Work and Research. Overcoming Barriers and Creating Opportunities*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- BRANFIELD, F., BERESFORD, P. 2006. *Making User Involvement Work. Supporting Service User Networking and Knowledge*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- ČERNÁ, E. 2017. *Metodická příručka participace obyvatel při řešení problematiky bydlení*. Praha: Platforma pro sociální bydlení, z. s.
- ČERNÝ, J. a kol. 2016. *Analýza drogové situace v městě Brně* [online]. Brno: Magistrát města Brna. [16. 1. 2019]. Dostupné z: https://socialnipec.bno.cz/useruploads/files/kcp/mmb_analyza_drogove_situace__2016_full_pdf.pdf

- ČTVRTEČKOVÁ, M. 2018. *Participace uživatelů drog ve veřejné politice*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D.
- EMCDDA, EMCDDA. 2011. *ECDC and EMCDDA guidance: Prevention and Control of Infectious Diseases among People Who Inject Drugs*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- FRÍŠAUFOVÁ, M., GEREGOVÁ, M. 2018. „Šok i osvěžení“: participace expertů – uživatelů služeb ve výuce sociální práce na vysoké škole. *Sociální práce / Sociální práce*, 18(3), 84–100.
- GEREGOVÁ, M. 2019. *Participace lidí s marginalizovaným životním stylem a pomáhajících sociálních pracovníků v kontextu sociální práce*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální politiky a sociální práce. Disertační práce (rukopis).
- GOJOVÁ, A. 2012. *(Bez)mocná sociální práce?* Habilitační práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií.
- IHRD. 2003. *Guidelines for Setting up and Developing Users' Organizations in Central and Eastern Europe and the Newly Independent States (CEE/NIS)*. New York: IHRD.
- JANEBOVÁ, R. 2013. Moc. In: MATOUŠEK, O. (Ed.). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- KALINA, K. 2003. *Drogy a drogové závislosti: mezioborový přístup*. Praha: Úřad vlády ČR.
- KEMSHALL, H., LITTLECHILD, R. 2000. *User Involvement and Participation in Social Care: Research Informing Practice*. London: Jessica Kingsley publishers.
- KIRBY, P. et al. 2003. *Building a Culture of Participation*. Nottingham: DfES Publications.
- LEWIS, M. 2015. *The Biology of Desire: Why Addiction is Not a Disease*. New York, NY, US: Public Affairs Books.
- LINDOVSKÁ, E. 2016. *Situační analýza výkladů reality bezdomovectví a vyloučení z bydlení v přístupech podporovaného bydlení a jejich implikace pro sociální práci*. Disertační práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Alice Gajová, Ph.D.
- MATOUŠEK, O. (Ed.). 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- McLAUGHLIN, H. 2009. What's in a Name: 'Client', 'Patient', 'Customer', 'Consumer', 'Expert by Experience', 'Service User' – What's Next? *The British Journal of Social Work*, 39, 1101–1117.
- MORIARTY, J., RAPAPORT, P. et al. 2007. *Practice Guide: The Participation of Adult Service Users, Including Older People, in Developing Social Care*. SCIE Guide 17 [online]. [13. 1. 2019]. Dostupné z: <https://www.scie.org.uk/publications/guides/guide17/>
- NEPUŠTIL, P. 2014. *Bez léčby to jde*. Brno: Masarykova univerzita.
- NEŠPOR, K. 2000. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. Praha: Portál.
- NMS. 2018. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog 2017*. Praha: Úřad vlády ČR.
- NMS. 2016. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog 2015*. Praha: Úřad vlády ČR.
- REINAMAR, C. 2005. Addiction as Accomplishment: The Discursive Construction of Disease. *Addiction Research and Theory* [online]. 13(4), 307–320. [19. 1. 2019]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/252155320_Addiction_as_Accomplishment_The_Discursive_Construction_of_Disease
- SNOW, M. 1973. Maturing Out of Narcotic Addiction in New York City. *International Journal of Addiction* [online]. 8(6), 921–938. [13. 1. 2019]. Dostupné z: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1962-0101_1_page002.html
- VIDEMŠEK, P. 2017. Expert by Experience Research as Grounding for Social Work Education. *Social Work Education*, 36, 172–187.
- WARREN, J. 2007. *Service User and Carer Participation in Social Work*. Exeter: Learning Matters.
- WILCOX, D. 2003. *A Guide to Effective Participation* [online]. York: Joseph Rowntree Foundation. [15. 1. 2019]. Dostupné z: <http://www.partnerships.org.uk/guide/>
- WINICK, C. 1962. Maturing Out of Narcotic Addiction. *Bulletin on Narcotics* [online]. 14, 1–10. [13. 1. 2019]. Dostupné z: http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1962-01-01_1_page002.html

Participace osob bez domova na tvorbě sociálních politik a jejich nástrojů

Participation of Homeless People on the Creation of Social Policies and its Tools

Kateřina Glumbíková, Marek Mikulec

Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková, Ph.D.,¹ je odbornou asistentkou na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve svém výzkumu se zabývá zejména reflexivitou v praxi sociální práce s ohroženými dětmi a bezdomovstvím žen, matek a dětí.

Mgr. Marek Mikulec, Ph.D.,² je odborným asistentem na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Výzkumně se zabývá sociálním bydlením, bezdomovectvím a podílí se na tvorbě koncepčních a metodických materiálů v oblasti sociálního bydlení.

Abstrakt

CÍL: Cílem článku je analyzovat perspektivy chápání participace osob bez domova optikami jednotlivých aktérů působících na poli sociálních služeb a sociální pomoci lidem bez domova. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Participace občanů v oblasti tvorby sociálních politik a jejich nástrojů je klíčovým konceptem soudobého rozvoje a plánování veřejných politik. **METODY:** Data byla získána v rámci sekundární analýzy dat získaných v rámci rozhovorů s 18 komunikačními partnery, aktéry participace osob bez domova (osoby bez domova, specialisté, sociální služby, obce). Data byla analyzována pomocí přístupů situační analýzy A. Clarke. **VÝSLEDKY:** Výsledky ukazují, že se jednotliví aktéři participace liší v porozumění tomuto fenoménu, a to zejména na osách individuálního versus strukturálního zaměření a zapojení versus prosazení. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Participaci marginalizovaných skupin obyvatel, jako jsou osoby se zkušeností s bezdomovectvím, by měla být věnována speciální pozornost ze strany všech zapojených aktérů.

Klíčová slova

participace, bezdomovectví, nástroje sociální politiky

Abstract

OBJECTIVE: The aim of the article is to analyze several perspectives of understanding the participation of homeless people through the lens of individual actors in the field of social services and social assistance to homeless people. **THEORETICAL BASE:** Citizen participation in the development of social policies and their instruments is the key concept of the contemporary development and planning of public policies. **METHODS:** The data were obtained as a part of the secondary analysis of data obtained from interviews with 18 communication partners, actors

¹ Kontakt: Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková, Ph.D., Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Československá 16, 702 00 Ostrava; katerina.glumbikova@osu.cz

² Kontakt: Mgr. Marek Mikulec, Ph.D., Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Československá 16, 702 00 Ostrava; marek.mikulec@osu.cz

of homeless participation (homeless persons, specialists, social services, municipalities). The data were analyzed using A. Clarke's situational analysis approaches. **OUTCOMES:** The results show that individual actors of participation differ in the understanding of this phenomenon, especially on the axes of the individual versus structural focus and engagement versus enforcement. **SOCIAL WORK IMPLICATION:** The participation of marginalized groups of people, such as homeless people, should receive special attention from all actors involved.

Keywords

participation, homelessness, social policy instruments

ÚVOD

Od 80. let 20. století můžeme v souvislosti s politikou neoliberalismu sledovat nástup přístupu New public managementu, který do veřejné správy a veřejných služeb přináší požadavky na decentralizaci a zapojování privátních aktérů (Harvey, 1989; Pierre, Peters, 2000). V této souvislosti je zaváděn pojem governance (či multi-governance), kterým je označováno zahrnování dalších aktérů (včetně privátních aktérů a neziskových organizací) do rozvoje a plánování veřejných služeb (Smith, 2003; Fung, 2004; Irvin, Stansbury, 2004; Potůček, 2005). Governance klade důraz na participaci a spolupráci různých aktérů a je pro něj typický akcent kladený na pluralitu aktérů a jejich komplexnost (Potůček, 2007). Kooiman (2003) v souvislosti s konceptem governance zdůrazňuje nutnost zabývat se třemi jejími aspekty, a to aktéry, jejich zájmy a vzájemnou interakcí. V zahraniční literatuře je participace v oblasti plánování a opatření sociální politiky běžným tématem. Zvláštní pozornost je přitom věnována zapojování marginalizovaných či ohrožených skupin, pro které je třeba vytvářet podmínky (Beresford, 2001; Carr, 2007; Fargion, 2018). Od participace se očekává zlepšení kvality služeb, jejich relevantní nabídka vzhledem k potřebám obyvatel a efektivní vynakládání finančních prostředků (Löffler et al., 2008). V českém kontextu se výzkumy a odborné texty věnují především participaci a partnerství v místní veřejné správě (viz např. Nejdřl, Čermák, 2007). V menším rozsahu je v českých odborných textech a výzkumech věnována pozornost participaci cílových skupin v oblasti plánování opatření sociální politiky a sociálních služeb. Koncept je přitom nejrozšířenější v oblasti komunitního plánování sociálních služeb (Kubalčíková, Krchňavá, 2010; Pilát, 2015). V české praxi se myšlenka participace cílových skupin sociálních politik a sociálních služeb v oblasti plánování a opatření sociální politiky objevuje poměrně krátce, přesto intenzivně. Participace osob bez domova³ na tvorbě sociálních politik a veřejných služeb je však téměř neprobádaným tématem, a to jak v intencích cílů či očekávání od této participace, tak v představách o jejím průběhu. Z toho důvodu si autoři kladou v tomto článku za cíl analyzovat perspektivy chápání participace osob bez domova optikami jednotlivých aktérů působících na poli sociálních služeb a sociální pomoci lidem bez domova.

TEORETICKÁ KONCEPTUALIZACE

Teoretická konceptualizace v tomto článku sestává ze dvou základních os: a) vymezení pojmu participace v kontextu tvorby sociálních politik a jejich nástrojů; b) chápání participace osob bez domova v oblasti sociálních služeb a sociální pomoci.

Vymezení pojmu participace v kontextu tvorby sociálních politik a jejich nástrojů

Participace je poměrně mnohoznačným a nejasným pojmem. Při jeho definování je třeba vzít v úvahu: a) o jaké cíle usiluje; b) či zájmy hájí; c) jakou míru vlivu participujících připouští jako legitimní.

³ Vymezení cílové skupiny osob bez domova chápeme v intencích typologie ETHOS (2011) jako osoby „bez střechy“, „bez bytu“, osoby v „nejistém bydlení“ a osoby v „nevyhovujícím bydlení“.

Ad a) Z hlediska cílů participace můžeme identifikovat podle Johnson (in Adams, 2008) modely tržní a občanské. Tržní model zdůrazňuje participaci jako nástroj k optimalizaci nabídky a poptávky služeb a k dosahování vyšší efektivity. Model občanský je založen na hodnotách sociální spravedlnosti a od participace si slibuje dosahování rovnosti sociálně vyloučeným skupinám, posilování občanství, veřejné odpovědnosti a sdílení moci. Croft a Beresford (2000) přitom ale upozorňují, že participace může být využito i v přímém rozporu s jejími cíli, a to například k zapojení jen určité skupiny, k odkládání rozhodnutí nebo k legitimizaci již předem rozhodnutých záměrů.

Ad b) White (1996) rozlišuje různé typy participace na základě identifikace zájmů a funkcí participace, a to participaci: 1. nominální, 2. instrumentální, 3. reprezentativní, 4. transformační. Při nominální participaci se organizace snaží o legitimizaci své existence a činnosti a klienti či cílové skupiny participují formálně, protože jim formální participace přináší určité výhody projektu či programu. V instrumentálním typu je participace klientů chápána jako doplňující zdroj a má vést především ke snížení nákladů. Při reprezentativní participaci jsou lidé přizváni k participaci, protože organizaci zajímá jejich názor a chce, aby lidé ovlivňovali podobu projektu, ale zároveň si realizátoři projektu snaží zajistit jeho udržitelnost. Představa transformačního typu participace jako cesty ke zplnomocnění⁴ je postavena na teoriích, které vidí klienty jako znevýhodněné. Participace jim má pomoci v získání větší důvěry v sebe sama a k poznání mechanismů dominance a nerovné distribuce moci. Transformační participace usiluje především o transformaci vědomí lidí o sociální realitě. Stává se prostředkem ke zplnomocnění, ale i cílem samotným.

Popsané typy participace jsou pozitivní. White (1996) v nich předpokládá určitou shodu či kompatibilitu mezi zájmy klientů a organizací. Participace je ale také proces, ve kterém mezi jednotlivými zájmy mohou vznikat tenze, či může dojít k prosazování zájmů jen jedné ze stran.

Autorka poukazuje také na to, že je participace dynamickým procesem a jako koncept může být využívána pro prosazení dílčích zájmů některé ze skupin a tím může docházet k jejímu zneužití; zpochybňuje tak časté spojování participace s ideály dobré správy a s nekritickými koncepty občanské společnosti.

Ad c) Z hlediska míry moci, kterou participaci připouští jako legitimní, je možné mluvit o úrovních participace. Různým úrovním participace se věnovala již Arnstein v roce 1969. Její žebřík je sestaven z osmi příček od nejnižší do nejvyšší míry participace, které třídí do tří hlavních kategorií: neúčast (manipulace, terapie), tokenismus (informování, konzultování, zapojení), občanský vliv (partnerství, delegovaná pravomoc, občanská kontrola)⁵. Na různé úrovně participace odkazuje také Wilcox (1994). Nejnižší, první úroveň participace je informování, kdy je občanům sděleno, co je v plánu, nemají téměř žádnou možnost to ovlivnit. Druhým stupněm jsou konzultace, při kterých jsou lidé tázáni na názor, zpětnou vazbu. Třetí úroveň je zapojení lidí do rozhodování. Čtvrtá úroveň spočívá ve společném jednání, ve společném uskutečňování plánů. Největší občanské moci je dosaženo, když poskytovatelé veřejných služeb podporují nezávislé iniciativy občanů, například skrze finanční podporu či poradenství. Obdobně z hlediska míry moci tematizuje Löffler a kol. (2008) úrovně spoluvytváření (*co-production*) veřejných služeb. Rozlišuje čtyři stupně, a to

⁴ Podle Thomase a Piersona (Adams, 2008) se teorie zplnomocnění zabývají tím, jak lidé dosahují vlivu nad svými životy, jak dosahují svých zájmů jako skupina. Jako metoda se používá tam, kde je třeba posílit moc lidí, kteří ji nemají. White (1996) ve své typologii upozorňuje, že zplnomocnění může být i opravdovým zájmem organizace, pokud pracuje v solidaritě s chudými a znevýhodněnými. Dále dodává, že sami klienti počátku zplnomocnění jako cíl neidentifikují a obvykle se soustředí na více bezprostřední, konkrétní a hmatatelné zájmy a cíle. Zplnomocnění tak zpočátku může být pouze cílem organizace a až v průběhu projektu začíná být tento cíl identifikován i klienty.

⁵ Arnstein (2004) vidí zplnomocňující potenciál pouze v participaci v pojetí partnerství, delegované moci a občanské kontroly. Pouze tyto stupně, oproti zbylým stupňům (manipulace, terapie, informování, konzultace atd.), poskytují participantům kontrolu a tím možnost věci ovlivňovat.

1. společné plánování (*co-desing*) veřejných služeb⁶, 2. spolurozhodování o veřejných službách (*co-decision*)⁷, 3. spoluposkytování sociálních služeb (*co-delivery*)⁸, 4. společná evaluace (*co-evaluation*).⁹ Autoři napříč typologiemi a stupni participace upozorňují na nežádoucí stav tzv. falešné participace, ať už ji nazývají různě. Arnstein (2004) ji nazývá tokenismem. Tokenismus označuje fenomén, kdy je zástupce nějaké kategorie v jiné kategorii početně vzácný či jediný. Tento zástupce se potom stává jakýmsi symbolem (tokenem) své skupiny, je tak k němu obracena větší pozornost a lze říci, že se k němu soustřeďují stereotypy. Pozorovatelé mohou mít tendenci přehánět rozdíly mezi zástupci většiny a tokeny; zejména sociální zařazení a charakteristiky tokenů jsou předmětem generalizace a stereotypizace. Sociální izolace tokenů může být následkem toho, že tokenové mají tendenci se těmto stereotypům přizpůsobovat (Janebová, 2008). White (1996) do falešné participace v podstatě řadí všechny typy participace kromě transformačního.

Participace osob bez domova v oblasti sociálních služeb a sociální pomoci

Croft a Beresford (2002) nepovažují myšlenku participace cílových skupin a klientů na tvorbě a realizaci sociálních služeb za nikterak novou. Například již Seebohm Report z roku 1968 doporučoval participaci občanů při plánování a poskytování sociálních služeb. Participací klientů v sociálních službách se zabývali také např. Deakin a Wilmott (1979) či Sainsbury (1982). Proslulou se stala kniha *Client Speaks* autorů Mayera a Timmse z roku 1970, ve které popisují vysokou míru neporozumění sociálních pracovníků svým klientům. Na základě nejen těchto podnětů se začaly koncepty participace a zapojení při tvorbě sociálních politik a koncipování sociálních služeb výrazněji diskutovat. Začal být rozvíjen koncept spoluvytváření (*co-production*), který zdůrazňuje vzájemnou provázanost poskytování a užívání veřejných služeb. Je definován jako zapojování občanů do poskytování veřejných služeb (Löffler et al., 2008). Croft a Beresford (2002) uvádí, že se lidé chtějí aktivně podílet na rozhodování o způsobech poskytování sociální práce a dalších služeb ovlivňujících jejich životy. Kromě toho, že participace je podle výše uvedených autorů občanským právem, přispívá také ke zvyšování zodpovědnosti lidí za řešení problémů, které je pak účinnější a méně náročné na náklady. Ze soudobých zahraničních výzkumů věnujících se participaci uživatelů sociálních služeb na tvorbě sociální politik lze uvést výzkum Fargion (2018). Autorka identifikovala čtyři reprezentace participace uživatelů sociálních služeb: 1. participace jako utopie (zodpovědnost by měla být na politicích a expertech), 2. participace je záležitostí individuální volby, je většinou realizována na mikro úrovni a je vztahována k neoliberalismu a aplikaci principu trhu do veřejného sektoru, 3. participace jako možnost aktérů vyjádřit jejich názor a potřeby, s nízkou mírou vlivu, 4. participace jako spoluvytváření (*co-construction*) sociálních politik a nejvíce odpovídá procesu demokratizace procesu vytváření politik.

Participaci cílové skupiny osob bez domova se výzkumníci věnovali především z hlediska a) využívaných metod participace a b) přínosů participace osob bez domova.

Metody participace osob bez domova

Přesto, že Benito-Herraez, Mora, Maciá-Antón (2017) upozorňují na nedostatek metod, které by zaručily participaci lidí bez domova, lze v odborné literatuře identifikovat několik typů užívaných metod, mezi které patří především a) postupy a techniky participativního akčního výzkumu, b) tvorba kampaní, c) advokacie. Obecně lze konstatovat, že napříč metodami se hojně využívají informační technologie (Löffler et al., 2008).

Postupy a techniky participativního akčního výzkumu (Reason, Bradbury, 2001; Kemmis,

⁶ Příkladem v našich podmínkách je komunitní plánování sociálních služeb.

⁷ Příkladem v našich podmínkách je tzv. participativní rozpočet.

⁸ Příkladem v našich podmínkách je dobrovolnictví či zapojování peer pracovníků.

⁹ O případech zapojení občanů do evaluace, např. v roli inspektorů v našich podmínkách, autoři nemají informaci.

McTaggart, 2007) jsou využívány pro sběr dat o podmínkách života lidí bez domova a pro identifikaci chtěných změn. Mezi specifické techniky patří photovoice¹⁰ (Bender et al., 2018), participativní mapování a GIS¹¹ (Townley et al., 2016), individuální rozhovory vedené samotnými lidmi bez domova a ohniskové skupiny (Groundswell, 2015), skrze komunikaci na digitálních sociálních sítích (Collectif SDF Alsace, 2018; Straatvogels, 2018; UDENFOR, 2018). V České republice bylo realizováno několik výzkumů s lidmi bez domova založených na participativních přístupech (Lindovská, Kolářová, 2016¹²; Glumbíková, 2017a¹³).

Způsobem, jak mohou lidé bez domova ovlivnit tvorbu sociálních politik a rozvoj služeb, je tvorba kampaní. Organizace Groundswell (2015) se v rámci svých kampaní řídí tzv. speak out modelem, který se zaměřuje na přímý dialog mezi politiky a cílovou skupinou. V rámci tohoto modelu byla organizací zrealizována i Homeless People's Commission (2011).

Další metodou je advokacie, kterou můžeme chápat jako pomoc lidem bez domova získat hlas a větší kontrolu nad svými životy. Tzv. advokáty či obhájci jsou většinou dobrovolníci, včetně osob se zkušeností s bezdomovectvím (Scottish Independent Advocacy Alliance, 2015).

Některé iniciativy kombinují více přístupů. V Dánsku byla praktiky, výzkumníky a lidmi bez domova založena síť PAJa! (Participatory Audits in the Homeless) jako nezávislá platforma pro hodnocení sociálních služeb. K jejím cílům patří zplnomocňování klientů služeb k participaci, zlepšování kvality služeb pro osoby bez domova či podpora participace ve službách. Projekt využívá kombinace vzdělávání pro peer pracovníky, participativního výzkumu, participativního vzdělávání, advokacie a uživateli řízeného hodnocení služeb. Metoda si klade za cíl překročit mezeru mezi výzkumem a praxí v sociálních službách (Feantsa, 2015).

Přínosy participace osob bez domova

Přínosy participace při tvorbě sociálních politik a jejích nástrojů lze sledovat v osobní rovině občanů či uživatelů služeb (rozvoj osobních kvalit, posun v řešení situace) či v systémové rovině (rozvoj nového přístupu, rozvoj služby atd.), která má zpětně dopad na úroveň osobní.

Na osobní úrovni autoři referují o zlepšení sociálních vztahů a vnímaném pocitu uznání (Dixon, Hadjialexiou, 2005), možnosti sebevyjádření a zlepšení sociálních dovedností (Bender et al., 2018), mírnění mýtů a předsudků o lidech bez domova (Collectif SDF Alsace, 2018), mírnění stigmatizace (Sánchez, 2011). Výzkum prováděný organizací Groundswell (2015) uvádí, že v důsledku užívání participativních metod a technik práce docházelo u lidí bez domova k růstu sebevědomí, posilování důvěry k druhým lidem¹⁴, zlepšování vztahu s pracovníky služeb a rozšiřování podpůrné sociální sítě. Černá (2017) o výsledcích participace v českých podmínkách referuje na základě výzkumu s lidmi bez domova velmi podobně. Přínosy participace byly lidmi bez domova vnímány v možnosti předávání zkušeností, poznávání nových lidí, společného sdílení. Možnost participace byla vnímána jako potvrzení místa lidí bez domova ve společnosti.

O výsledcích na systémové rovině referují představitelé finského projektu The Own Keys Project, který spočíval v zapojení lidí se zkušeností s bezdomovectvím do komunitního plánování a nastavování sociálních služeb na místní úrovni. V době realizace projektu došlo ke změnám v nastavení služeb pro osoby bez domova, zvýšila se důvěra mezi pracovníky služeb, měst a zapojenými lidmi se zkušeností s bezdomovectvím (Feantsa, 2015). Sánchez (2011) popisuje španělskou praxi, ve které je participace osob bez domova využívána především v rovině informování,

¹⁰ Pro dokumentování a reflektování životních podmínek je využíváno fotografií, které jsou pořizovány samotnými lidmi bez domova.

¹¹ Geografický informační systém umožňující správu a analýzu prostorových dat.

¹² Věnující se zkušenostem s násilím u žen bez domova.

¹³ Věnující se procesu reintegrace matek samoživitelek z azylových domů do standardního bydlení.

¹⁴ Projevovala se schopností požádat o pomoc.

v ojedinělých případech na úrovni konzultování (viz žebřík participace dle Arnstein). Možnosti využití participativních přístupů v tvorbě sociálních politik hodnotí autor jako velmi omezené.

Kritická místa participace osob bez domova

Lidé s přímou zkušeností, v našem případě lidé bez domova, mohou být v důsledku své spjatosti s problémem vnímáni jako méně spolehlivý a důvěryhodný zdroj informací (Beresford, 2003; Černá, 2017). Dalším diskutovaným tématem je malá ochota občanů se aktivně zapojit, především mladších lidí v produktivním věku. Nejčastěji na tvorbě a rozvoji nástrojů sociální politiky participují senioři, ekonomicky neaktivní a ženy (Löffler et al., 2008). Efektivní participace vyžaduje pravidelné, dlouhodobé vztahy mezi poskytovateli služeb a občany (Bovaird, 2007).

METODOLOGIE VÝZKUMU

Výzkum se děl v rámci sekundární analýzy rozhovorů získaných prostřednictvím realizace smluvního výzkumu Glumbíková (2017b). Cílem daného smluvního výzkumu bylo analyzovat a popsat participativní praxe v oblasti tvorby nástrojů sociálních politik s osobami bez domova v České republice z pohledu jejich jednotlivých aktérů. Hlavní cílem předkládaného výzkumu bylo zodpovědět otázku: Jaká je perspektiva participace chápána skrze optiky jednotlivých aktérů působících na poli sociálních služeb a sociální pomoci lidem bez domova?

V rámci výzkumu byla využita kvalitativní výzkumná strategie, jelikož byl výzkum zaměřen na získání perspektivy jednotlivých aktérů. Komunikační partneři byli v rámci výzkumu získáni pomocí záměrného výběru a následně pomocí snow ball. Komunikační partneři byli rozděleni do čtyř skupin¹⁵, jednalo se o lidi bez domova, kteří mají zkušenost s participací (jsou aktuálními nebo bývalými členy participativních organizací¹⁶); (n = 5), zaměstnanci obcí (n = 4), poskytovatele sociálních služeb pro osoby bez domova (n = 4) a specialisty¹⁷ na participaci pracující s lidmi bez domova v organizacích založených na participaci (n = 5). Celkově se výzkumu zúčastnilo 18 komunikačních partnerů. Data byla získána pomocí polostrukturovaných rozhovorů, jež byly tematicky zaměřeny na vnímání participace, cíle participace, metody participace, dopady/efekty participace (tvorbu/revizi sociálních politik), přínosy participace a bariéry či rozvojové oblasti participace. Cílem sekundární analýzy dat z výzkumu bylo analyzovat a popsat perspektivy jednotlivých skupin aktérů ve vztahu k participaci v oblasti sociálních politik pro řešení bezdomovectví v České republice. Data byla analyzována pomocí otevřeného a záměrného kódování konstruktivistické zakotvené teorie Charmaz (2003) a byly využity prvky situační analýzy, konkrétně poziční mapy, jež umožňují nahlížet na různorodost významových pozic (ne)zastávaných aktéry v jejich perspektivách v dané situaci¹⁸ na významových osách identifikovaných ve zkoumané situaci (Clarke, 2005). Realizace výzkumu se řídila Etickými principy při výzkumech s lidmi Americké psychologické asociace (APA, 2010). V rámci reflexe limitů výzkumu považujeme za důležité zmínit, že je výzkum založen na výpovědích komunikačních partnerů, přináší tedy jejich pohled na danou problematiku, který nelze generalizovat. K výroklům komunikačních partnerů je rovněž třeba přistupovat jako k výroklům jednotlivců, kteří jsou řazeni do určité cílové skupiny aktérů, nikoliv jako k výroklům (oprávněných) zástupců určitých cílových skupin. Skupiny komunikačních partnerů jsou odděleny záměrně, ale také určitým způsobem

¹⁵ Dělení do skupin probíhalo tak, aby reflektovalo jednotlivé aktéry zastoupené v participativních praxích s lidmi bez domova v České republice.

¹⁶ Organizace pracující na participativních principech s lidmi bez domova.

¹⁷ Označení specialisté je využíváno s reflexí toho, že jsou v rámci participativních praxí za specialisty/experty na svou životní situaci považováni sami lidé bez domova.

¹⁸ Situaci přitom rozumíme množinu všech prvků, které utvářejí zkoumaný fenomén svým působením a které lze podložit empirickými daty (viz Clarke, 2015).

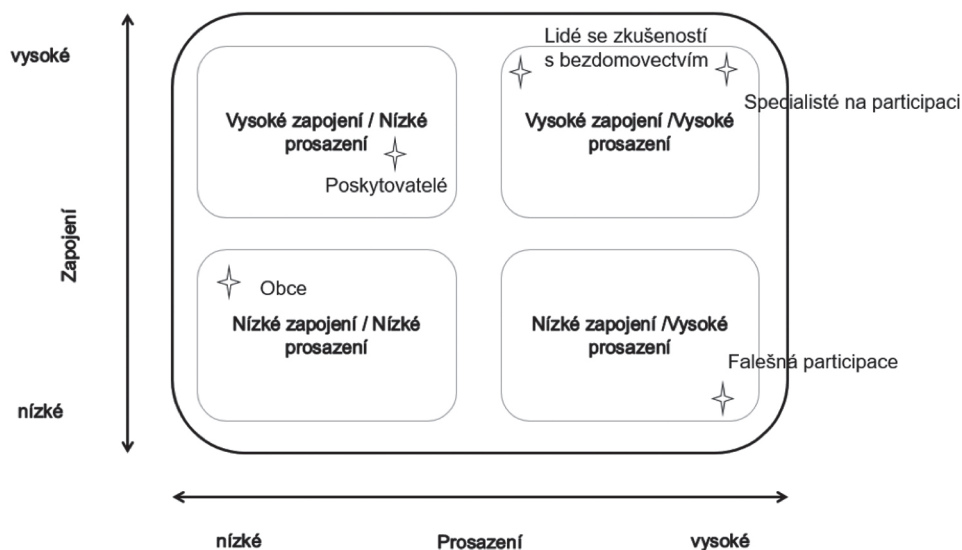
uměle, protože participativní praxe jsou dynamické a probíhají za vzájemné interakce jednotlivých aktérů.

ANALÝZA DAT

Všechny skupiny komunikačních partnerů (poskytovatele sociálních služeb pro osoby bez domova – KPPO, lidé bez domova se zkušeností s participací – KPP, pracovníci obcí – KPM a specialiste na participaci osob bez domova – KPS) se shodovali na tom, že jsou participativní přístupy s lidmi bez domova v České republice „teprve na začátku“ a je těžké v tuto chvíli hovořit o nějakých konkrétních dopadech participace. „Nemyslím si, že by se daly uchopit systémově. Ono jako úplně slovo *peer a participace*, jsou taková docela nová slova, která si ještě jako nenašla cestu do úplně jako politických stran nebo i lidí, co dělají dvacet, třicet let sociální práci, tak jsou zvyklí dělat nějakým způsobem a tohle jsou nové věci, které si teprve hledají tu svoji cestu“ (KPM2). „My jsme spíše tak na začátku, teprve teď si uvědomuju, co je to participace. Máme mnoho před sebou. Někdy je to nastavené tak jednostranně, ale my máme snahu je zapojovat do toho dění“ (KPPO1).

V rámci analýzy perspektiv jednotlivých aktérů participace jsme využili poziční mapy A. Clarke. Z analýzy dat vyplynuly tři analytické pozice nahlížení na participaci osob bez domova, pomocí nichž jsme vytvořili tři poziční mapy. Zmíněné analytické pozice sestávaly z: a) míry zapojení a míry prosazení, b) individuálního a strukturálního zaměření a přístupu k participaci (participace jako podmínka versus participace jako „něco navíc“), c) pohledu na expertnost (expertem je pracovník versus expertem je klient/uživatel) a otevřenosti versus uzavřenosti aktérů ve vztahu k participaci. V poziční mapě je vždy vymezena daná perspektiva a znázorněno postavení skupiny komunikačních partnerů. Na každé z pozičních map je zároveň znázorněna osa významu v rámci daných pozic.

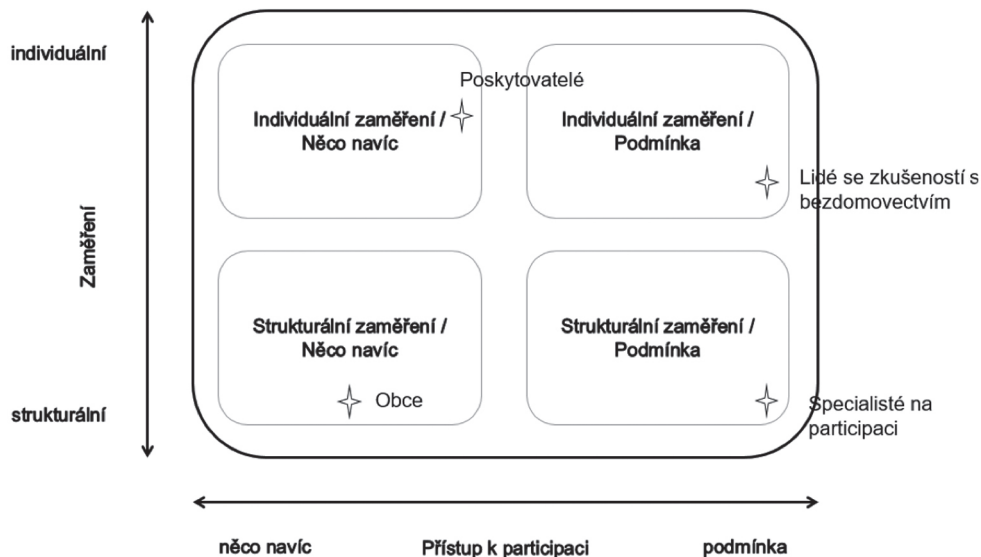
Schéma 1: Míra zapojení a míra prosazení u jednotlivých aktérů

Zdroj: Vlastní konstrukce

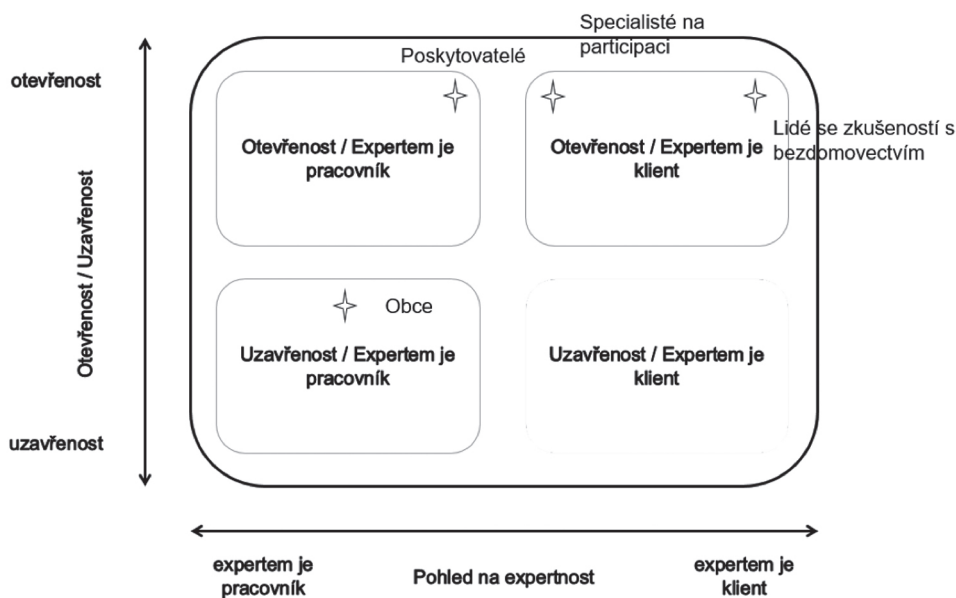

Schéma 2: Individuální versus strukturální zaměření a přístup k participaci

Zdroj: Vlastní konstrukce

Schéma 3: Pohled na expertnost a otevřenost versus uzavřenost

Zdroj: Vlastní konstrukce

Nyní budeme popisovat perspektivu dané skupiny komunikačních partnerů (aktérů participace) ve vztahu k jejich postavení k vytvořeným pozicím (znázorněným na pozičních mapách, např. otevřenost/uzavřenost a pohled na expertnost) na jednotlivých osách významu (jednotlivé osy pozičních map).

Poskytovatelé sociálních služeb pro osoby bez domova

Pro poskytovatele sociálních služeb pro osoby bez domova jsou charakteristické perspektivy v rámci pozičních map, která lze popsat jako: a) vysoké zapojení cílové skupiny s nízkou mírou prosazení, b) individuální zaměření na participaci, která je vnímána jako „něco navíc“, c) otevřenost k participaci, kdy za experta je považován pracovník.

Poskytovatelé vnímali **participaci** v intencích vysokého zapojení osob bez domova, popisovali ji jako „*přemýšlení o nastavení spolupráce*“, „*spoluzapojení / spolupráci a partnerství*“ a to, že „*klient rozhoduje o tom, jaká služba, s jakým cílem a jakým způsobem je mu poskytována*“ (KPPO4). **Vnímání cíle** participace byly zaměřeny spíše na zapojení do realizace služby, aby lépe odpovídala potřebám klientů. V kontextu cílů byla participace vnímána jako „*vtahování klientů do dění*“ a „*nastavování spolupůlbení a spoluutváření podmínek zařízení*“. „*Je to v přemýšlení, jak to udělat, jak nastavit spolupráci na té rovině, aby se v tom ti klienti i zaměstnanci cítili dobře, protože jsou před námi další možnosti, co se týče volnočasových aktivit nebo více komunikovat v oblasti vnitřních pravidel*“ (KPPO1). V rámci výše uvedených vymezení participace lze tedy perspektivu poskytovatelů (nejčastěji) zahrnovat v rámci typologie White (1996) mezi participaci nominální a instrumentální a v typologii Wilcox (1994) mezi konzultaci a rozhodování.

Ve vztahu k metodám participace kladli poskytovatelé v souladu se stanovenými cíli akcent na společné schůzky, kreativní techniky a „*možnost vyjádřit se*“. „*My jim dáváme možnost se zapojovat..., mají možnost si ze svých řad vybrat dva takové mluvčí nebo osoby, které mohou tlumočit nějaké věci..., jsou takoví zástupci jejich*“ (KPPO1). Ve vztahu ke stanoveným technikám je klient „*tím zapojeným*“ a pracovník je expertem na proces zapojení, tj. přeneseně na proces řešení klientovy životní situace.

Z hlediska **přínosů** participace zmiňovali poskytovatelé v intencích otevřenosti k participaci, akcentu na zapojení a individuální aktivizaci, „*dávání důstojnosti*“, „*dávání příležitosti*“ a vnímali participaci jako „*zdroj naděje*“ pro osoby bez domova. „*A pak jsou tam lidé, které tohleto může jakoby nakopnout... Takže my se snažíme tu aktivizaci ... v nich probudit, aby oni si dokázali, že na to mají. Protože celé prostředí, i společnost jim říká, že na to nemají. A nikdo na ně nečeká. I v rámci sociálního bydlení*“ (KPPO3). Ve vztahu k tomu, že je participace u poskytovatelů chápána jako součást činnosti sociálního pracovníka v sociální službě, se poskytovatelé ve fokusu na **bariéry** participace zaměřovali na bariéry v zákonném nastavení sociálních služeb, kdy je „*participace jen těžko zařaditelná do základních činností azylových domů dle zákona o sociálních službách, participace se tak stává něčím navíc, s určitou mírou nadsázky volnočasovou aktivitou sociálních pracovníků*“ (KPPO3). Jako určitou bariéru participace vnímali poskytovatelé i nezájem osob bez domova („*od azylového domu chtějí lidé bez domova jen krizové ubytování a nemají zájem o participaci*“); (KPPO3), velikost některých zařízení a vysokou fluktuaci klientů.

Poskytovatelé vnímají participaci především jako prostředek uspokojování potřeb než k obhajobě a prosazování práv. „*Já myslím, že oni (pozn. myšleno participativní organizace) vlastně neříkají, že chtějí suplovat systém sociálních služeb, který je orientovaný na uspokojování spíš potřeb, než těch práv, že to teda máme dělat asi my, ale jinak a oni si berou jako misi jen tu svoji obhajobu práv, že necílí na to, aby se ti lidé integrovali na trh práce a bydlení, že prostě chtějí, aby naplňovali svoje práva a že možná, když naplní svá práva, pak nějak časem začnou být integrováni i do společnosti tím, že si vůči nim prosadí nějaké své nároky morální, zákonné*“ (KPPO2).

Ve vztahu k **přínosům** participace poskytovatelé akcentovali optimalizaci služeb pro osoby bez domova. „*Nastavení azylového domu přibliží představě klientů a klienti dále porozumí jeho nastavení*“ (KPPO4). „*Ideálním dopadem pro azyláka nebo každou jinou službu určitě je, pokud se její nastavení*

přiblíží představě klientů při zachování takových podmínek, aby to mohlo fungovat, pokud to klienti více vezmou za své a budou tomu rozumět a líp to poslouží účelu služby, tedy v našem případě tomu, aby se stabilizovali a mohli jít normálně bydlet“ (KPPO4).

Obce

Pro obce jsou charakteristické perspektivy v rámci pozičních map, které lze popsat jako: a) nízké zapojení cílové skupiny a nízké prosazení, b) strukturální zaměření, kdy participace je vnímána jako „něco navíc“, c) uzavřenost k participaci, kdy za experta je považován pracovník.

Obce vnímaly **participaci** jako strukturálně danou v rámci širšího „zapojení klíčových aktérů“ a „možnost vyjádřit se ze strany veřejnosti“ obecně. „Klíčovými aktéry ideálně myslím lidi, ty cílové skupiny, kterých se to týká, pro něž je ten projekt realizován, na jejichž potřeby se snažíme odpovídat a jsou to občani...“ (KPM2). Skupina osob bez domova byla chápána pouze jako podmnožina cílových skupin.

Z hlediska **cílů** participace obce vnímaly participaci jako „aktivizaci, motivaci a možnost zapojení se, která má za cíl vzájemné pochopení a spolu-posílení se.“ „Tak právě, když se můžou účastnit, tak je to zaktivní a motivuje, když jsou v tom dění, jo..., myslím jako přímo v tom procesu“ (KPM4). Perspektiva prosazení práv cílové skupiny spíše nebyla v naracích komunikačních partnerů verbalizována. Z hlediska vymezení participace popsaných v teoretickém ukotvení tohoto článku by byla participace osob bez domova jen těžko zařaditelná, jelikož nebyla primárním obsahem vnímání participace komunikačních partnerů z obcí, byla pro ně spíše „něčím navíc“. Na uvedených žebříčcích participace by se tedy pohybovala spíše na nižších příčkách jako nominální či instrumentální participace (dle White, 1996) či informování a popř. konzultace (dle Wilcox, 1994). Ve vztahu k **metodám** participace vyzdvihovali pracovníci obcí ve vztahu ke stanoveným cílům participace spíše metody vyžadující nižší zapojení, vyzdvihovali přitom důležitost podílu veřejnosti na komunitním plánování a možnosti „vyjádření se k problému“. Zmiňovali ovšem i možnost zapojení se veřejnosti do výzkumu či evaluace a participaci v projektovém týmu.

Ve vztahu k **přínosům** participace hovořili komunikační partneři o možnosti snižovat stigmatizaci cílové skupiny. „Já si myslím, že ta participace, jako s těma lidma v bytové nouzi, že může právě měnit pohled na ty bezdomovce. Jako že to nejsou nějaký individua na ulici, ale že mají taky svůj nějaký příběh, co je za tím“ (KPM4).

Bariéry participace byly pracovníky obcí vnímány v intencích vlastní uzavřenosti k participaci i uzavřenosti potenciálně participujících, konkrétně pak nízké aktivizace: „Je to úplně paradoxní, že vlastně se teď zabýváme participací, protože kdyby tady fungovala nějaká, jako občanská diskuze, nějaká angažovanost lidí, jako všech napříč prostě celými cílovými skupinami, tak to vlastně nemusím až tolik řešit“ (KPM1); nezvyku „lidí být aktivní“ (KPM1), „složitých schvalovacích strukturách“ (KPM4) a v tom, že by se „blasy měly dostat někam dál“ (KPM3).

Z hlediska **efektů** participace hovořili pracovníci obcí o tom, že „participace není uchopena systémově, je spíše na začátku a hledá si svou cestu“. „Ono by bylo fajn, jako to strukturálně nějak propojit, protože já mám pocit, že se děje spousta věcí, třeba na místní úrovni, spousta věcí na národní úrovni a mezi sebou to není jako úplně propojené“ (KPM1). V naracích pracovníků obcí převládala i obava z negativních dopadů ve smyslu odklonu participujících od řešení jejich vlastní životní situace, špatně nastavené komunikace a negativního dopadu na participující, z důvodu jejich členství v participativních skupinách. „Teoreticky nezamyšleným důsledkem negativním může být třeba to, že to bude přesně naopak, jako vy (pozn. myšleno člověk bez domova účastníci se participativních aktivit) jste byl tady v té skupině, já s vámi nechci mít nic společného“ (KPM1).

Specialisté

Pro specialisty jsou charakteristické perspektivy v rámci pozičních map, které lze popsat jako: a) vysoké zapojení cílových skupin a jejich vysoké prosazení, b) strukturální zaměření a participace jako podmínka, c) otevřenost k participaci, kdy expertem je klient.

V rámci **vymezení participace** uváděli specialisté, že participace je podmínkou, tedy že „*není marginalie, ale naopak (evropský) mainstream*“ (KPS3); a uváděli, že participace má strukturální povahu, že je to „*dávání hlasu těm, kteří svůj hlas nemají*“ (KPS2), „*spoluúčast a převzetí odpovědnosti za řešení*“, „*vyšší/nevyšší úrovně (participace), tedy spolurozhodování*“ a „*přebírání moci*“ (KPS4). „*V tom nejvíc vidím jako partnerský jako dialog na všech úrovních, to znamená nejenom konzultace nějakých věcí, ale vyloženo jako moc ovlivnit, být spolu-rozhodovatel o všech aspektech buďto služby, nebo nějakého programu, nějaké politiky*“ (KPS3).

Z hlediska **cílů** participace vnímali specialisté participaci spíše jako hodnotu, v rámci níž je směřováno k prosazování práv cílové skupiny osoby bez domova, tedy k „*neexistování elitních skupin, které dělají rozhodnutí*“ (KPS5) a k „*bojování proti byznysu s chudobou*“. „*Máme takové motto, že chceme bojovat proti byznysu s chudobou, ať už je to soukromý pronajímatel nebo poskytovatel sociálních služeb. Takže to jsou věci, které reálně mění život rodin*“ (KPS2).

V rámci popsaných úrovní ukotvujících participaci lze perspektivu specialistů zařadit do transformačního vymezení participace (viz White, 1996) a společného rozhodování či podpory nezávislých iniciativ klientů (dle Wilcox, 1994).

V rámci naplnění uvedených cílů participace hovořili specialisté o řadě **metod**, od účasti na pracovních skupinách, přes participativní plánování a participativní výzkum, nabídku podpory organizací, komentování návrhu zákona, advokacii, demonstrace až po zastoupení v řídicích rolích. Specialisté přitom akcentovali, že participace je podmínkou. „*Chápu ji jako nějakou základní součást funkčních politik na všech úrovních, nejenom jako nějaká taková třešinka, aby to bylo ještě lepší, ale prostě že nějak jako nezbytný moment*“ (KPS3).

V rámci **přínosů** participace žádají specialisté „*zvyšování funkčnosti*“ (v tomto kontextu byla participace vnímána jako „*záruka kvality*“ služeb a přínos „*jínych perspektiv*“) skrze expertnost zapojených osob se zkušeností s bezdomovectvím. Participaci chápali jako „*užitečný koncept*“, který dává lidem se zkušeností s bezdomovectvím možnost „*vyjádřit se k tomu, co se jim týká*“ (KPS5) a získání „*síly počtu ve smyslu možnosti sdílení*“: „*... tu zkušenost s lidma bez domova by měl zažít fakt každý, mění to ten pohled..., lidi vidí, že oni žijou v úplně jiném světě..., chtěj pak i víc pomáhat..., jako můžou tam sdílet zkušenosti, můžou vyvrátit mýty*“ (KPS5). „*No, ale pak jako takové ty důsledky podle nás je to prostě nějaká základní funkčnost (pozn. myšleno politik a organizací pracujících s lidmi bez domova), že..., je to takové dost pragmatické, pokud ti lidi do toho nebudou zatahováni, tak to nikdy nemůže být nastavené tak, aby to fungovalo, podle mě*“ (KPS3).

Bariéry participace popisovali specialisté v intencích strukturálního zaměření participace, její bezpodmínečnosti a expertnosti a prosazování práv osob bez domova, „*nezvyku participativně pracovat s cílovou skupinou osoby bez domova*“, pouze formálním zastoupením osob se zkušeností (označované jako „*promarněná příležitost*“ (KPS3)) a v časové náročnosti uplatňování participativních přístupů. Další bariéry byly vnímány v intencích „*příliš složitého*“ politického systému a „*příliš striktního chápání zákona o sociálních službách*“ (KPS4). „*Jako je zajímavé, že ono asi taky záleží i koho bereme za tu cílovou skupinu, kdo jsou ti participanti. Že třeba v organizacích, které se zaměřují na uživatele návykových látek, tak je to daleko častější*“ (KPS3). „*Co mně připadá, jakože já reflektuju, je, do jaký míry prostě to složitý systémový vyjednávání, ve kterém se další krok nedá očekávat, protože těch postupů je tolik, že nikdo neví*“ (KPS4). Komunikační partneři v tomto kontextu upozorňovali také na to, že je participace časově náročná z hlediska nutnosti investovat čas i z hlediska dosažení očekávaných výsledků.

Mezi **efekty** participace řadili specialisté v kontextu strukturálního zaměření a prosazování práv cílové skupiny osob bez domova „*vznik protiváhy*“, tvorbu kontraakcí a „*zatřesení s těmi vodami*“ (KPS1). „*... aby vznikaly tady tyhle ty iniciativy, aby jako dobrou protiváhou těch zajatých stabilních bohatých organizací, který vyhrávají ceny a kvalitu a všechno, ale aby ukázaly, že tohle to jako není účel. Účel je jako, že naplnit to právo a podobně, ale ta transformace je podle mě jako složitější...*“ (KPS4).

Osoby se zkušeností s bezdomovectvím

Pro osoby se zkušeností s bezdomovectvím jsou charakteristické perspektivy v rámci pozičních map, které lze popsat jako: a) vysoké zapojení cílových skupin a jejich vysoké prosazení, b) individuální zaměření a chápání participace jako podmínky, c) otevřenost k participaci, kdy expertem je klient. Lidé se zkušeností s bezdomovectvím **vnímali participaci** v intencích vysokého zapojení a individuálního zaměření jako spolupráci, „možnost podílet se na rozhodování o věcech“, „zapojení se“, spoluvytváření, „možnost být aktivní“ a možnost komunikovat. „Já to řeknu česky, spolupráce. Sme v České republice a já to ze svého pohledu, jako té spolupráce“ (KPP1). „No, je to začlenění určité nějakým způsobem a... spoluvytváření, prostě zapojení se do věci..., být aktivní prostě v něčem, jako ten život si můžeš nějakým způsobem taky sám ovlivnit“ (KPP2).

Ve vztahu k **cílům** participace hovořili lidé se zkušeností s bezdomovectvím o „prevenci oprese a antioprese“. „No, furt jakoby ten český stát jakoby vidí ty lidi bez domova opravdu jako s drogou nebo s flakou vína, ale už nikdo jako nepřemýšlí, že velmi často je to náhla jako příčina“ (KPP2). V rámci individuálně zaměřených cílů zmiňovali lidé se zkušeností s bezdomovectvím cíle jako „získání hlasu“, vlastnění nápadů, „terapeutické“ cíle a možnosti sdílení a zprostředkování pomoci. „... brozně mě to baví a je to vlastně terapeutický a pomocný, pro mě terapeutický určitě nějakým způsobem pomocný vlastně pro ty další“ (KPP2). Podobně jako u specialistů lze tedy perspektivu participace osob se zkušeností s bezdomovectvím zařadit do transformačního vymezení participace (viz White, 1996) a společného rozhodování či podpory nezávislých iniciativ klientů (dle Wilcox, 1994).

V rámci **metod** participace zmiňovali lidé se zkušeností s bezdomovectvím metody zaměřené na zapojení i prosazení práv, jednalo se o samotný příchod do participativní organizace; a dále jednotlivé metody od workshopů, přednášek, divadla, novin, organizovaného přespávání venku až po konsenzuální konference, kulatý chodník a demonstrace.

Mezi **přínosy** participace zmiňovali lidé se zkušeností s bezdomovectvím zejména přínosy na individuální úrovni, jednalo se o sdílení, „získ pocitu zapojení“, aktivizaci/motivaci/inspiraci/povzbuzení a peer zaměstnávání. „... tady můžu sdílet místo s někým, kdo je na tom stejně jako já nebo ještě hůř, navzájem sme si pomáhaly, mohly sme se jedna druhý vypovídat, postěžovat si, poradovat se...“ (KPP3). „... a když tam vlastně došlo k té souhře, tak ty jednání vždycky byly inspirující, povzbuzující a v začátcích to jako hodně dodávalo energie“ (KPP4).

Bariéry participace byly vnímány v intencích předsudků ve vztahu k lidem bez domova a obavy z toho, jak bude společnost (lidé) na participaci osob bez domova reagovat. „Tak určitě, má rizika, že člověk tam vlastně nastavuje svou kůži a nikdy jako neví, kdy se to může proti němu obrátit, jo, že sou dneska lidi takoví, že místo třeba aby jako pomohli, tak spíš hodí jako klacek pod nohy“ (KPP4). Komunikační partneři v tomto kontextu verbalizovali také určitou vnímanou danost podmínek zvenčí v sociálních službách. „Nikdy se mě nikdo na nic neptal, když sem začala používat tydencty charitativní služby, tak všechno bylo prostě nalajnovaný, smíš, smíš, nesmíš, nesmíš, nesmíš. Mezi tím nebylo nic“ (KPP3).

Ve vztahu k efektům participace zmiňovali lidé se zkušeností s bezdomovectvím v individuální rovině získání pocitu užitečnosti, získání smyslu a možnost předávat své zkušenosti; dále pak zdůrazňovali prosazování svých práv, které popisovali jako možnost „být vyslyšen“, „rovnováhu v zastoupení těch, kteří se mohou k daným tématům vyjadřovat“ a zvyšování otevřenosti veřejnosti k „tématu osob bez domova“ a k „vyslyšení“. „To byl takový jeden z důvodů a vlastně mi to otevřelo oči a vlastně sem našel ten smysl a způsob toho života a to mě tolik naplňovalo“ (KPP4). „Pak ty lidi sou docela jako v otevřený, takže já myslím, že ta participace naopak je fakt zrušení nějaký bariéry mezi náma a veřejností“ (KPP2).

ZÁVĚR

Cílem článku bylo porozumět perspektivám chápání participace osob bez domova optikami jednotlivých aktérů působících na poli sociálních služeb a sociální pomoci lidem bez domova. Ačkoliv je participace žádoucím trendem na poli rozvoje sociálních politik a jejich nástrojů, ukazuje

se, že míra porozumění tomuto fenoménu (tedy různorodost perspektiv) a zájmy jednotlivých aktérů (poskytovatelů, obcí, specialistů či osob se zkušeností s bezdomovectvím) významně varíují. Jednotliví aktéři se ovšem shodují na tom, že participace osob bez domova je v České republice „teprve na začátku“.

Aktérem, který v participaci osob bez domova na tvorbě sociálních politik a jejich nástrojů spatřuje nejméně výhod a nejvíce rizik, byli (v našem výzkumu) především představitelé obcí. Pokud o participaci uvažují tak, jako o zapojování veřejnosti obecně. Vytváření specifických podmínek pro zapojení různých cílových skupin pro ně není tématem. Roli veřejnosti vnímají spíše v rovině konzultování, připomínkování, což odpovídá nižším stupňům v žebříčích participace (viz Wilcox, 1994; Anderson, 1996; White, 1996). Výsledkem participace je z jejich pohledu především aktivizace a zvýšení motivace veřejnosti na řešení své vlastní situace či změny ve vnímání celé cílové skupiny (v našem případě osob bez domova). Poskytovatelé sociálních služeb chápou participaci osob bez domova především jako prostředek jejich aktivizace, ale také jako příležitost optimalizovat poskytování sociálních služeb a zlepšovat vztahy mezi uživateli a poskytovateli. Cílem participace mělo být především řešení či mírnění klientovy obtížné situace a řešení bezdomovectví obecně. Participace je poskytovateli sociálních služeb pro osoby bez domova chápána především jako další intervenční možnost, pro jejíž realizaci nemají oporu v legislativě a dostatečné podmínky. Očekávají, že lidé bez domova se budou ve vysoké míře zapojovat, ale jejich míra vlivu bude poměrně nízká či omezená. Pro obě skupiny aktérů (obce a poskytovatelé sociálních služeb) je charakteristické uvažování o nižších stupních participace. S využitím typologie White (1996) bychom ji mohli označit spíše za nominální či instrumentální typ participace. Tyto typy participace však v souladu s prací autorů nemají potenciál využitelný pro zkvalitňování veřejných služeb, posilování sociální koheze a spravedlnosti.

Specialisté na participaci a osoby bez domova se zkušeností s participativními přístupy zdůrazňují nejen nutnost vysokého zapojení, ale i zaručení vysoké míry vlivu. Specialisté vnímají hlavní přínosy participace v ovlivňování systémových opatření, tedy v rovině tvorby sociálních politik a nástrojů. Zároveň si však uvědomují, že pro tento způsob spolupráce nejsou dostatečně rozvinuté podmínky, nastavené procesy a zpracované metodiky. Osoby se zkušeností s bezdomovectvím zdůrazňují participativní přístupy tvorby nástrojů sociálních politik jako příležitost ke spoluvytváření (ve smyslu co-production, viz např. Löffler a kol., 2008), jako příležitost ke snižování jejich stigmatizace a posilování sociálního začlenění. Efekty vnímají i na individuální, osobní rovině, a to ve formě vlastní aktivizace, motivace a vzájemné podpory. Chápání participace specialisty a osobami bez domova odpovídá vyšším stupňům participace (viz Wilcox, 1994; Anderson, 1996) a konceptu governance (viz Smith, 2003; Fung, 2004; Irvin, Stansbury, 2004).

Při práci na poziční mapě zaměřené na míru zapojení a míru prosazení u jednotlivých aktérů vznikla perspektiva, kterou lze popsat jako falešnou participaci (viz teoretický úvod článku). „Falešná participace“ byla jednotlivými skupinami komunikačních partnerů vnímána různě, např. jako přizvání osob bez domova jen „pro odškrtnutí“ (lidé bez domova, specialisté); participace „nalajnovaná zvenjšku“ (lidé bez domova), tedy ta, která neprobíhá zespodu; používání cílové skupiny k prosazování zájmů někoho jiného (poskytovatelé, obce) či samotná existence obavy z falešné participace ze strany okolí jako bariéra realizace participace v participativních organizacích (specialisté): „Někdy se říká, že to děláme tak, jako že nevytváříme dost bezpečné prostředí pro ty lidi, že je trochu zneužíváme nebo že sou takové jako figurky námi třeba zmanipulované, někdy se říká, že vystupují jako se jménem někoho“ (KPS3). Z analýzy dat vyplývá, že k falešné participaci může docházet z důvodu nedostatečného chápání jejího významu, neznalosti vhodných metod a technik, ale také jako výsledek „zneužívání“ participace k prosazování parciálních zájmů některého z aktérů. V rámci implikací pro optimalizaci participace osob bez domova na poli rozvoje sociálních politik a jejich nástrojů lze jako obecné doporučení stanovit nutnost vzájemného porozumění perspektivám jednotlivých aktérů za účelem hledání nových a rozšiřování stávajících možností participace ve stávajícím legislativním nastavení (které bylo samo o sobě vnímáno v intencích

bariér participace). Hledání nových a rozšiřování stávajících možností by mělo být započato nastavením komunikačních kanálů mezi jednotlivými aktéry a zahrnováno v hledání příležitostí pro vzájemnou spolupráci. V rámci každé jednotlivé aktivity, kterou označují aktéři participace za participativní, je přitom zcela nezbytné reflektovat úroveň zmocnění, kterou přináší cílové skupině, a (vlastní) cíle, k nimž má (tak či jinak pojatá participace) směřovat.

POUŽITÉ ZDROJE

- ADAMS, R. 2008. *Empowerment, Participation and Social Work*. Basingstoke: Palgrave.
- ANDERSON, J. 1996. Yes, but Is It Empowerment? Initiation, Implementation and Outcomes of Community Action. In: HUMPHRIES, B. *Critical Perspectives on Empowerment*. Birmingham: Venture Press, British Association of Social Workers, 69–84.
- APA. 2010. *Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct* [online]. [25. 5. 2017]. Dostupné z: <http://www.apa.org/ethics/code/>
- ARNSTEIN, S. R. 2004. *A Ladder of Citizen Participation* [online]. [25. 5. 2017]. Dostupné z: <http://lithgow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation.html>
- BENDER, K., BEGUN, S., DUNN, K., MACKAY, E., DECHANTS, J. 2018. Homeless Youths' Interests in Social Action via Photovoice. *Journal of Community Practice*, 26(1), 107–120.
- BENITO-HERRÁEZ, E. M., ALSINET I MORA, C., MACIÁ-ANTÓN, A. 2017. La participación de las personas sin hogar en los recursos de atención social. Una evaluación cualitativa. *Trabajo Social Global – Global Social Work. Revista de Investigaciones en Intervención social*, 7(13), 118–141.
- BERESFORD, P. 2003. *It's Our Lives: A Short Theory of Knowledge, Distance and Experience* [online]. London: Citizen Press, Shaping Our Lives. [25. 5. 2017]. Dostupné z: <https://www.shapingourlives.org.uk/documents/ItsOurLives.pdf>
- BERESFORD, P. 2001. Service Users, Social Policy and the Future Welfare. *Critical Social Policy*, 21(4), 494–512.
- BOVAIRD, T. 2007. Beyond Engagement and Participation – User and Community Co-Production of Public Services. *Public Administration Review*, 67(5), 846–860.
- CARR, S. 2007. Participation, Power, Conflict and Change. Theorizing Dynamics of Service User Participation in the Social Care System of England and Wales. *Critical Social Policy*, 27(2), 266–276.
- CLARKE, A. E. 2005. *Situational Analysis: Grounded Theory after the Postmodern Turn*. Thousand Oaks, California: Sage.
- CROFT, S., BERESFORD, P. 2002. A Participatory Approach to Social Work. In: HANVEY, Ch., PHILPOT, T. (Eds.). *Practising Social Work*. New York: Routledge.
- CROFT, S., BERESFORD, P. 2000. *User Participation. The Blackwell Encyclopaedia of Social Work*. Malden: Basil Blackwell.
- ČERNÁ, E. 2017. *Metodická příručka participace obyvatel při řešení problematiky bydlení*. Praha: Platforma pro sociální bydlení.
- DIXON, M., HADJIALEXIOU, M. 2005. Photo Voice: Promising Practice in Engaging Young People Who Are Homeless. *Youth Studies Australia*, 24(2), 52–56.
- ETHOS. 2015. *Typology on Homelessness and Housing Exclusion* [online]. [21. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en>
- FARGION, S. 2018. Social Work Promoting Participation: Reflections on Policy Practice in Italy. *European Journal of Social Work*, 21(4), 559–571.
- FUNG, A. 2004. *Empowered Participation – Reinventing Urban Democracy*. Princeton: Princeton University Press.

- HARVEY, D. 1989. From Managerialism to Entrepreneurialism. The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Journal of Social and Economic Geography*, 71(1), 3–17.
- CHARMAZ, K. 2003. Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis. In: HOLSTEIN, J., GUBRIUM, J. F. (Eds.). *Inside Interviewing. New Lenses. New Concerns*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- GLUMBÍKOVÁ, K. 2017a. *Reintegrace matek samoživitelek z azylových domů do stabilních forem bydlení*. Disertační práce. Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.
- GLUMBÍKOVÁ, K. 2017b. *Analýza efektu participativních aktivit s lidmi bez domova na tvorbu sociálních politik* [online]. Ostrava: S. A. D. [24. 6. 2018]. Dostupné z: <https://sad-cr.cz/verejna-knihovna/>
- GROUNDSWELL. 2008. *The Escape Plan. A Participatory Research Study* [online]. [24. 10. 2015]. Dostupné z: http://www.groundswell.org.uk/The_Escape_Plan_Report.pdf
- GROVES, B. 2002. *Children Who See Too Much: Lessons from the Child Witness to Violence Project*. Boston: Beacon Press.
- IRVIN, R. A., STANSBURY, J. 2004. Citizen Participation in Decision Making: Is It Worth the Effort? *Public Administration Review*, 64(1), 55–65.
- JANEBOVÁ, R. 2008. Moc a autorita: genderové hledisko. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. (Eds.). *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- KEMMIS, S., McTAGGART, R. 2007. Participatory Action Research. In: DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. (Eds.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- KOOIMAN, J. 2003. *Governing as Governance*. London: Sage.
- KUBALČÍKOVÁ, K., KRCHŇAVÁ, A. 2010. Komunitní plánování jako prostor pro účast uživatelů na rozhodování: realita, nebo iluze? *Sociální práce / Sociální práce*, 10(3), 110–121.
- LINDOVSKÁ, E., KOLÁŘOVÁ, J. 2016. *Stojíme na jejich straně! Protože dvě jsou více než jedna: Závěrečná výzkumná zpráva o ženském bezdomovectví a násilí*. Praha: Jako doma – Homelike.
- LÖFFER, E., PARRADO, S., BOVAIRD, T., RYZIN, G. 2008. *If You Want to Go Fast, Walk Alone. If You Want to Go Far, Walk Together. Citizen and the Co-production of Public Services*. Paris: Ministry of Budget, Public Finance and Public Services.
- NEJDL, P., ČERMÁK, D. 2007. *Participace a partnerství v místní veřejné správě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- PEERRE, J., PETERS, G. B. 2000. *Governance, Politics and the State*. London: Macmillan.
- PILÁT, M. 2015. *Komunitní plánování sociálních služeb v současné teorii a praxi*. Praha: Portál.
- POTŮČEK, M. 2007. *Strategické vládnutí a Česká republika*. Praha: Grada.
- POTŮČEK, M. 2005. *Věřejná politika*. Praha: SLON.
- REASON, P., BRADBURY, H. 2008. *Handbook of Action Research? Participatory Inquiry and Practice*. 2nd edition. London: SAGE.
- SÁNCHEZ, J. M. 2011. From Capacity to Participation, from Discourse to Practice: A Spanish Perspective. *European Journal of Homelessness*, 5(2), 147–159.
- SMITH, B. L. 2003. *Public Policy and Public Participation: Engaging Citizens and Community in the Development of Public Policy* [online]. [25. 5. 2018]. Dostupné z: http://www.phac-aspc.gc.ca/canada/regions/atlantic/pdf/pub_policy_partic_e.pdf
- TOWNLEY, G., PEARSON, L., LEHRWYN, J. M., PROPHET, N. T., TRAUERNICHT, M. 2016. Utilizing Participatory Mapping and GIS to Examine the Activity Spaces of Homeless Youth. *American Journal of Community Psychology*, 57(3–4), 404–414.
- WHITE, S. C. 1996. Depoliticising Development: The Uses and Abuses of Participation. *Development in Practice*, 6(1), 6–15.
- WILCOX, D. A. 1994. *Guide to Effective Participation*. York: Joseph Rowntree Foundation.

Participace jako faktor ovlivňující výkon komunitní práce v sociálně vyloučených lokalitách¹

Participation as a Factor Influencing the Performance of Community Work in Socially Excluded Localities

Alice Gojová, Vendula Gojová, Michal Burda, Zuzana Stanková, Adéla Recmanová

Doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.,² je docentkou v oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve výuce a výzkumu se věnuje komunitní sociální práci a sociální práci s rodinou. Pravidelně publikuje v české i zahraniční odborné literatuře.

Mgr. Vendula Gojová, Ph.D.,³ je odbornou asistentkou na Katedře sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. Ve své pedagogické a výzkumné praxi se zabývá především tzv. problematikou menšinových skupin.

Ing. Michal Burda, Ph.D.,⁴ je výzkumný pracovník na Ústavu pro výzkum a aplikace fuzzy modelování Ostravské univerzity. Doktorát získal v oblasti informatiky a aplikované matematiky na Vysoké škole báňské – Technické univerzitě v Ostravě. Zaměřuje se především na metody data miningu, fuzzy logiku v expertních systémech a statistiku.

Mgr. Zuzana Stanková⁵ je doktorandkou oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve své disertační práci se věnuje situační analýze zdrojů pomoci obyvatel sociálně vyloučených lokalit na území Moravskoslezského kraje.

Mgr. Adéla Recmanová⁶ je doktorandkou oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. V rámci výzkumné činnosti se zabývá důsledky modernizace pro sociální práci, s důrazem na proces informatizace.

¹ Tento článek vznikl s finanční podporou TAČR ČR, projekt TL01000351 – Vývoj softwaru pro responzivní evaluaci a plánování komunitní práce jako nástroje pro rozvoj účinné a efektivní praxe v oblasti sociálního začleňování.

² Kontakt: Alice Gojová, Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava; alice.gojova@osu.cz

³ Kontakt: Vendula Gojová, Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava; vendula.gojova@osu.cz

⁴ Kontakt: Michal Burda, Centrum excelence IT4Innovations, divize OU, Ústav pro výzkum a aplikace fuzzy modelování, Ostravská univerzita, Bráfova 7, 702 00 Ostrava; michal.burda@osu.cz

⁵ Kontakt: Zuzana Stanková, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava; zuzana.stankova@osu.cz

⁶ Kontakt: Adéla Recmanová, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity, Českobratrská 16, 702 00 Ostrava; adela.recmanova@osu.cz

Abstrakt

CÍLE: Cílem textu bylo identifikovat a analyzovat chápání cílů komunitní práce a faktorů ovlivňujících její výkon z perspektivy komunitních pracovníků působících v sociálně vyloučených lokalitách. Pozornost byla věnována tomu, které faktory účastníci výzkumu interpretují jako faktory přispívající k úspěšnosti a které jako bránící úspěšnosti komunitní práce. Centrem naší pozornosti byl vliv míry participace na výsledky komunitní práce, protože vysoká míra participace členů komunit je v teoriích o metodě komunitní práce a v zahraničních výzkumech popisována jako stěžejní předpoklad dosažení jejich cílů. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Teoretický rámec výzkumu je opřen o modely sociální změny v komunitní práci a koncept participace v komunitní práci. **METODY:** Pro dosažení cíle popisovaného výzkumu byla zvolena synergie kvalitativního a kvantitativního šetření. **VÝSLEDKY:** V textu jsou prezentovány interpretace faktorů a jejich vztahů ovlivňujících dosahování cílů komunitní práce komunitními pracovníky působícími v sociálně vyloučených lokalitách. Na závěr je diskutována prokázaná významnost vnímání vysoké míry participace na dosahování úspěšnosti komunitní práci ze strany komunitních pracovníků. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Výsledky výzkumu budou sloužit jako jeden z podkladů pro vývoj nástroje pro responzivní evaluaci komunitní práce, na němž domácí pracoviště autorek aktuálně pracuje.

Klíčová slova

komunitní práce, sociálně vyloučené lokality, participace

Abstract

OBJECTIVES: The aim of the text is to identify and analyse the understanding of the objectives of community work and the factors influencing its performance from the perspective of community workers working in socially excluded localities. The focus of our attention is the influence of participation rates on the results of community work. **THEORETICAL BASIS:** The theoretical framework of research is based on models of social change in community work and the concept of participation in community work. **METHODS:** To achieve the aim of the research described, a synergy of qualitative and quantitative research was selected. **OUTCOMES:** The text presents the interpretations of factors and their relationships influencing the achievement of the objectives of community work by community workers operating in socially excluded localities. Finally, the proven importance of the perception of a high level of participation in the success of community work by community workers is discussed. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The research results will serve as one of the bases for the development of a tool for the responsive evaluation of community work on which the local workplace is currently working.

Keywords

community work, socially excluded localities, participation

1 ÚVOD

Komunitní práce je považována za jednu z metod přispívajících k sociálnímu začleňování (Bengtsson, Hulgard, 2001; Burkett, 2001; Dixon, Hoatson, in Pierson, 2002; Parsons, 2002; Hardcastle, Powers, Wenocur, 2004; Fraser, 2005; Hauteker, 2005; McCabe, 2007; Adams, 2008). Komunitní práce zdůrazňuje participaci lidí, sdílení a redistribuci moci, vzájemnou solidaritu a pomoc, mobilizování pocitu sounáležitosti a budování mobilizované a udržitelné komunity (Schuringa, 2007; Hautekeur, Henderson, 2008).

Cílem textu je zjistit, jaký význam komunitní pracovníci přisuzují participaci při výkonu komunitní práce a jaký vliv má podle jejich hodnocení na dosahování cílů komunitní práce.

2 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

2.1 Sociální vyloučení

Sociální vyloučení jako stav i proces je indikováno faktory jak materiální, tak diskurzivní povahy (Ward, 2009). Nedotýká se jen kvality života sociálně vyloučených, ale společnosti jako celku, zejména míry její sociální koheze. Sociální vyloučení je konceptem komplexním a multidimenčním, zasahuje různé oblasti, v nichž se problémy vzájemně posilují. Lidem nebo celým lokalitám, kterých se tato charakteristika týká, pak může být účast na společenském dění ztížena nebo odepřena (Ward, 2007).

2.2 Komunitní práce

Hautekeur a Henderson (2008:101) komunitní práci označují jako „participační přístup ke kolektivním problémům“, který vychází z konceptů občanské společnosti a participativní demokracie.

Komunitní práce usiluje o zlepšení konkrétních životních podmínek členů komunity (tzv. vnější strategie), ale také o posílení, zmocnění a aktivizaci komunity (tzv. vnitřní strategie). Zmocněná (alternativně autoři používají označení aktivizovaná, mobilizovaná, kompetentní) komunita je cíl komunitní práce, ale zároveň prostředek, zdroj, strategie řešení samotných problémů. Klíčovým je pojem zmocnění, které je chápáno jako účinná participace, to je účast na řešení vlastních problémů ve společnosti (Doel, Shardlow, 1998), jako dosahování vlivu nad okolnostmi života (Thomas, Pierson, in Thompson, 1998). Skrze participaci na řešení témat ve všech fázích komunitní práce (plánování, realizace, hodnocení) členové komunity dosahují změn v konkrétní oblasti a zároveň si osvojují způsoby možného řešení podobných situací v budoucnu již bez asistence sociálních pracovníků.

Cottrell (in Fellin, 1995:5) vidí jako kompetentní komunitu tu, „ve které jsou její dílčí části schopny efektivně spolupracovat v identifikaci problémů a potřeb komunity, jsou schopny dosáhnout shody na cílech a prioritách, mohou se dohodnout na způsobu realizace dohodnutých cílů a mohou efektivně spolupracovat na požadovaných opatřeních“. Cottrell (in Fellin, 1995:5) vymezuje předpoklady kompetentního fungování lokální komunity na straně jedinců a skupin a systémové předpoklady. Předpoklady na straně jednotlivců a skupin: a) vazby obyvatel k jejich komunitě, b) vědomí různých komunitních skupin o jejich hodnotách a vlastních zájmech, c) určitá úroveň členění, která dovoluje efektivní komunikaci o záležitostech komunity mezi jejími různými částmi, d) participace obyvatel na identifikaci cílů a jejich realizaci. Systémové předpoklady: a) existence postupů pro zacházení s konflikty, které se objevují mezi různými skupinami v komunitě, b) schopnost zvládat mimokomunitní vztahy se širším společenstvím při současném zachování přiměřeného stupně lokální autonomie.

Podle Schuringy (2007) je mobilizovaná komunita schopna zvládat problémy, má efektivní sociální strukturu a vztahy s okolím, je si vědoma svých občanských práv a povinností. Může být analyzována na základě následujících znaků: a) uvědomění si situace, b) aktivizace obyvatel, c) pozitivní mentalita orientovaná na řešení a do budoucna, d) využívání dovedností a silných stránek, e) míra organizovanosti, f) přítomnost lídrů komunity, g) demokratičnost rozhodování, h) rozvinutá sociální síť.

Proces komunitní práce se podle Schuringy (2007) děje ve třech fázích: 1. zapojení se – cílem je vzájemné poznávání se, vybudování důvěry, dodání sebedůvěry a vytvoření první organizační struktury (nejčastěji spojené s tématy infrastruktury), 2. rozrůstání organizace – cílem je realizovat několik aktivit organizovaných samotnými obyvateli a vytvořit stabilní organizační struktury, posilovat schopnosti obyvatel, 3. činnosti směřující k nezávislosti – cílem je vybudování stabilní a demokratické organizační struktury, která má stabilní vazby i mimo komunitu.

Fáze prostupují linie rozvoje – linie organizační, vzdělávací, linie řešení problémů a linie vnějších vztahů. Při realizaci třífázového modelu nám jde jak o řešení konkrétních problémů v komunitě (tzv. vnější strategii), tak o dosahování mobilizované komunity (tzv. vnitřní strategii). Při řešení

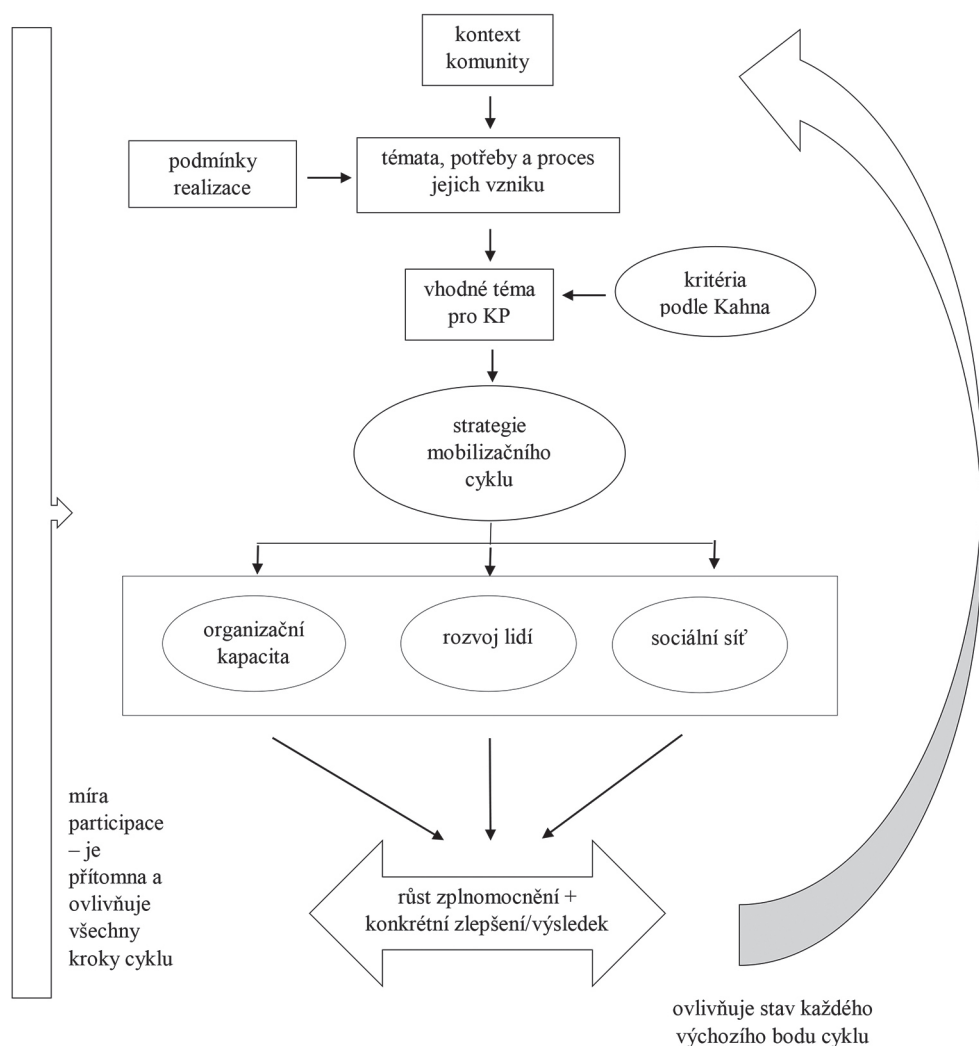

problému musíme brát v úvahu, jak naše aktivity mohou přispět k vnitřní strategii, tzn. co se lidé během práce naučí, jak bude posílena jejich sebeorganizace a sociální vazby (Schuringa, 2007).

2.3 Model sociální změny v komunitní práci

Na základě rešerší zahraniční odborné literatury a výsledků publikovaných výzkumů faktorů ovlivňující výkon komunitní práce jsme sestavili model realizace komunitní práce (obrázek 1).

Obrázek 1: Model realizace komunitní práce

Komunitní práci chápeme jako metodu dosahování změny skrze jednotlivé mobilizační cykly, které se opakují. Na počátku práce komunitního pracovníka a jednotlivého mobilizačního cyklu je kontext komunity, ve kterém pracovník zahajuje spolupráci. Kontext komunity ovlivňuje témata a potřeby, které její členové formulují a jejichž formulaci ovlivňuje i způsob, kterým pracovník komunitu podporuje. Proces by měl být co nejvíce participativní. To, jakým způsobem proces formulace témat pro spolupráci pracovníka se členy komunity probíhá, je výrazně ovlivněno podmínkami realizace komunitní práce.

Volba tématu k řešení prostřednictvím komunitní práce by měla být vedena tzv. kritérii Kahna (Schuringa, 2007). Zvolené téma by mělo do vysoké míry naplňovat následující podmínky: a) vysoká pravděpodobnost dosažení úspěchu (především v počátcích spolupráce s komunitou), b) práce na tématu umožňuje komunitní spolupráci, c) téma členy komunity sjednocuje, d) téma je vnímáno členy komunity jako problém, který vyžaduje řešení, e) téma se týká významné části komunity, f) téma umožňuje organizování aktivit na komunitní úrovni, g) téma se týká záležitostí, o kterých jsou lidé ochotni mluvit veřejně, h) lidé mají motivaci se na řešení tématu podílet, ch) problém je možné členům komunity a veřejnosti snadno vysvětlit.

Zvolené téma ovlivňuje tvorbu strategie mobilizačního cyklu, která se skládá ze tří hlavních složek: 1. podpora organizační kapacity komunity, 2. podpora rozvoje lidí, 3. podpora rozvoje a posilování sociálních sítí (Schuringa, 2007; Rubin, Rubin, 2008; Gilchrist, 2009). Jinými slovy, proces práce na zvoleném tématu (tzv. vnější strategie) se stává příležitostí pro rozvoj organizačních, lidských a sociálních kapacit komunity (tzv. vnitřní strategie). Výsledkem by mělo být posílení zmocnění komunity, zlepšení konkrétní životní situace definované členy komunity a dopadem pak mírnění sociálního vyloučení. Tyto změny následně ovlivňují kontext komunity, ze kterého vychází navazující mobilizační cyklus.

2.4 Participace v komunitní práci

Po celou dobu trvání mobilizačního cyklu komunitní práce je žádoucí co nejvyšší možná participace členů komunity. Z hlediska míry moci, která participaci připouští jako legitimní, je možné mluvit o úrovních participace. Různým úrovním participace se věnovala Arnstein v roce 1969. Její žebříček je sestaven z osmi příček od nejnižší do nejvyšší míry participace, které třídí do tří hlavních kategorií: neúčast (manipulace, terapie), tokenismus (informování, konzultování, zapojení), občanský vliv (partnerství, delegovaná pravomoc, občanská kontrola; Arnstein, 2004). Na různé úrovně participace odkazuje také Winter a Munn-Giddings (2001) či Wilcox (1994). Nejnižší úroveň participace je informování, kdy je občanům sděleno, co je v plánu, nemají téměř žádnou možnost to ovlivnit. Druhým stupněm jsou konzultace, při kterých jsou lidé tázáni na názor, zpětnou vazbu. Třetí úroveň je zapojení lidí do rozhodování. Čtvrtá spočívá ve společném jednání, uskutečňování plánů. Největší občanské moci je dosaženo, když poskytovatelé veřejných služeb podporují nezávislé iniciativy občanů, například skrze finanční podporu či poradenství.

Při práci s konceptem participace v komunitní práci v sociálně vyloučených lokalitách je třeba brát v úvahu rizika a limity související s jeho využitím. Jedním z rizik je jeho zneužití. Autoři Croft a Beresford (2000), Adams (2008) či White (1996) upozorňují, že participace může být využito v rozporu s jejími cíli, a to například k zapojení jen určité skupiny, k odkládání rozhodnutí, k legitimizaci již předem rozhodnutých záměrů, k fenoménu samozvaných mluvčích komunity. Tyto typy participace mohou prohlubovat nerovnosti a upevňovat stereotypy (White, 1996; Czyżewski, 2019).

Za kritické místo participace můžeme považovat také její udržitelnost v čase či neochotu některých skupin obyvatel se zapojit. Löffler (2008) uvádí, že nejčastěji na řešení problémů participují senioři, ekonomicky neaktivní a ženy.

Kromě výše uvedených je třeba reflektovat omezenost využití konceptu participace (zejména v oblasti sdílení moci) při práci s diskriminovanými skupinami obyvatel, jejichž zapojení často není tzv. žádoucí (Littlechild, 2019).

2.5 Zmocněná komunita jako výsledek komunitní práce

Cílem komunitní práce a každého jejího mobilizačního cyklu je růst zmocnění komunity. Pro hodnocení míry zmocnění komunity jsou využívány tři indikátory: organizační kapacita, rozvoj lidí a sociální síť, které vyplývají z modelu realizace komunitní práce.

Tabulka 1: Indikátory zmocněné komunity a jejich domény

INDIKÁTOR	DOMÉNA
Organizační kapacita	míra organizovanosti
	skupinové chování
	soběstačnost a udržitelnost skupiny
Rozvoj lidí	kvalita lídrů
	rozvoj lidských zdrojů
	schopnost komunitně pracovat na tématu
Sociální síť	charakteristika sociální sítě
	efektivnost sítě
	udržitelnost a stabilita sítě

2.6 Faktory přispívající k účinnosti komunitní práce

Na základě rešerše a analýzy odborné literatury jsme identifikovali faktory přispívající k úspěšnosti komunitní práce. Patří k nim vhodná volba řešeného tématu, které by mělo splňovat výše popsaná tzv. Kahnova kritéria (Schuringa, 2007). S vhodnou volbou tématu souvisí další předpoklad úspěchu, a to schopnost komunitního pracovníka nabídnout chápání problému jako příležitosti pro změnu a růst (Weyers, 2007). Prožitek úspěchu na počátku spolupráce s komunitním pracovníkem, který souvisí s dovedností pracovníka stanovovat se členy komunity krátkodobé a reálné cíle, usnadní členům komunity rozvíjet pozitivní orientaci na budoucnost. Komunita by také měla prožít zkušenost, že se jim změny podaří dosáhnout snadněji ve skupině (Weyers, 2007).

Komunitní práce je vymezována jako participativní přístup (Schuringa, 2007; Hautekeur, Henderson, 2008) a právě vysoká míra participace účastníků komunitních projektů je považována za významný akcelérátor dosažení výsledků. Vysoká míra participace by měla být zajištěna všem socioekonomickým skupinám, a to i na procesu rozhodování. Čím vyšší míra participace je členům komunity umožněna, tím lepších výsledků je v komunitní práci dosaženo (Dube, 2009). Autoři (Raniga, Simpson, 2002; Dube, 2009) za příčiny nízké komunitní participace považují: a) nedostatek transparentnosti projevující se nedostatečným konzultováním a sdílením informací, b) nedostatek kompetentních komunitních lídrů projevující se jejich nedostatečnou spoluprací, nerespektováním sociálních, kulturních a historických determinantů vůdcovství v komunitě a mocenskými boji mezi lídry, c) vnitřní konflikty v komunitě neumožňující participaci, spolupráci, tříšticí úsilí a vedoucí ke konfliktním zájmům, d) nedostatek motivace a ochoty členů participovat, e) nedostatek dovedností k participaci, včetně komunikačních dovedností a dovedností zvládat konflikty.

Za další faktor přispívající k úspěšnosti komunitní práce je považován důraz na rozvoj kapacit a silných stránek členů komunit (Dube, 2009). Weyers (2007) zdůrazňuje posilování sebevědomí a sebeúcty členů komunity. Specificky jsou pak Weyersem (2007) zdůrazňovány následující schopnosti a dovednosti, které by měly být rozvíjeny: a) leadership, b) participativní plánování a management, konsenzuální rozhodování, c) tvořit tým a pracovat v něm, d) delegování činností, e) strategické myšlení, f) finanční management, g) poskytování zpětné vazby.

Komunitní práce nemůže být úspěšně realizována bez dostatku zdrojů, včetně sociálního kapitálu. Weyers (2007) zdůrazňuje především podmínku trvalosti a různorodosti zdrojů. Za klíčovou považuje schopnost vytvářet sociální sítě a spolupracovat s různými cílovými skupinami a zainteresovanými stranami (Lamprecht, 2012).

Dalším předpokladem efektivní komunitní práce je určitá úroveň organizační struktury komunity (Rubin, Rubin, 2008). Projevuje se i tím, že členové komunity rozumí svým úkolům, rolím a zažívají v jejich plnění uspokojení (Weyers, 2007).

Faktorem ovlivňujícím úspěšnost komunitní práce je také osobnost a dovednosti komunitního pracovníka (zejména trpělivost, respekt k odlišnostem, nastavování partnerského vztahu se členy komunity a v komunikaci „budovat mosty“; Weyers, 2007).

Z dlouhodobého hlediska je pro úspěšnost komunitní práce významné veřejné uznání úspěchů jako motivace zapojení dalších členů komunity. Je nutné zaměřovat se i na procesy legitimizace metody komunitní práce, prezentaci výsledků a dopadů veřejnosti (Lamprecht, 2012).

3 VÝZKUM

Výzkum faktorů ovlivňujících výkon komunitní práce v sociálně vyloučených lokalitách (SVL) využíval synergie kvalitativních a kvantitativních výzkumných postupů. V tomto textu neprezentujeme všechny výsledky výzkumu, ale v souladu s cílem článku zaměřujeme pozornost na výsledky, jež vedou k identifikaci a analýze chápání cílů komunitní práce a faktorů ovlivňujících její výkon (s důrazem na participaci) z perspektivy komunitních pracovníků v SVL.

3.1 Kvalitativní výzkum

Cílem kvalitativního výzkumu bylo zjistit, jak faktory přispívající k úspěšnosti či neúspěšnosti komunitní práce interpretují komunitní pracovníci v české praxi. Využitím kvalitativní strategie výzkumu jsme usilovali o zachycení akceleratorů a bariér úspěšnosti komunitní práce z pohledu komunitních pracovníků a o porozumění situaci komunitní práce v její komplexnosti a pochopení jednotlivých souvislostí.

3.1.1 Výzkumný soubor

Základním výzkumným souborem byli všichni realizátoři komunitní práce v ČR identifikovaní skrze výsledky dotačních titulů na podporu komunitní práce. Jednalo se o dotační program Prevence sociálního vyloučení a komunitní práce vyhlášený Radou vlády pro záležitosti romské menšiny ve spolupráci s Úřadem vlády ČR, dále o Operační program Zaměstnanost a o dotační řízení Moravskoslezského kraje v dotačním Programu na podporu komunitní práce a na zmírňování následků sociálního vyloučení v SVL. V roce 2017 se jednalo celkem o 55 subjektů (4 městské úřady, 1 krajský úřad, 13 církevních organizací, 37 neziskových organizací). Účastníci výzkumu byli vybráni účelovým výběrem přes instituci, hlavním kritériem byla zkušenost s realizací komunitních projektů v SVL. Kontaktování probíhalo také skrze Platformu komunitní práce v ČR organizovanou Agenturou pro sociální začleňování.

3.1.2 Technika sběru dat

Technikou sběru dat byly polostrukturované ohniskové skupiny. V období květen–červen 2018 proběhlo 6 ohniskových skupin, kterých se zúčastnilo 48 účastníků. Diskuse byly doslovně přepsány, data byla anonymizována.

3.1.3 Metoda analýzy dat

Přepisy ohniskových skupin byly analyzovány s využitím postupů konstruktivistické zakotvené teorie (Charmaz, 2006). Cílem analýzy bylo v datech vyhledat kategorie, tj. významné třídy jednání, osob nebo událostí, a posléze definovat jejich specifické vlastnosti a sestavit z nich soubor vztahů

mezi těmito třídami. Analýza dat proběhla konkrétně pomocí dvou hlavních typů kódování, které Charmaz (2006) popisuje následovně: 1. výchozí kódování řádek po řádku a strategie vyzývající k podrobnému studiu dat a nastartování konceptualizace pojmů; 2. zaměřené kódování umožňující oddělit, třídit a syntetizovat velké množství dat. Na základě analýzy jsme definovali akcelerátory a bariéry úspěšnosti komunitní práce z pohledu komunitních pracovníků působících v sociálně vyloučených lokalitách.

3.1.4 Výsledky kvalitativního výzkumu

Faktory, které podle účastníků výzkumu ovlivňují úspěšnost komunitní práce, lze rozdělit dichotomicky na akcelerátory a bariéry, přičemž obě skupiny obsahují několik kategorií (viz obrázek 2):

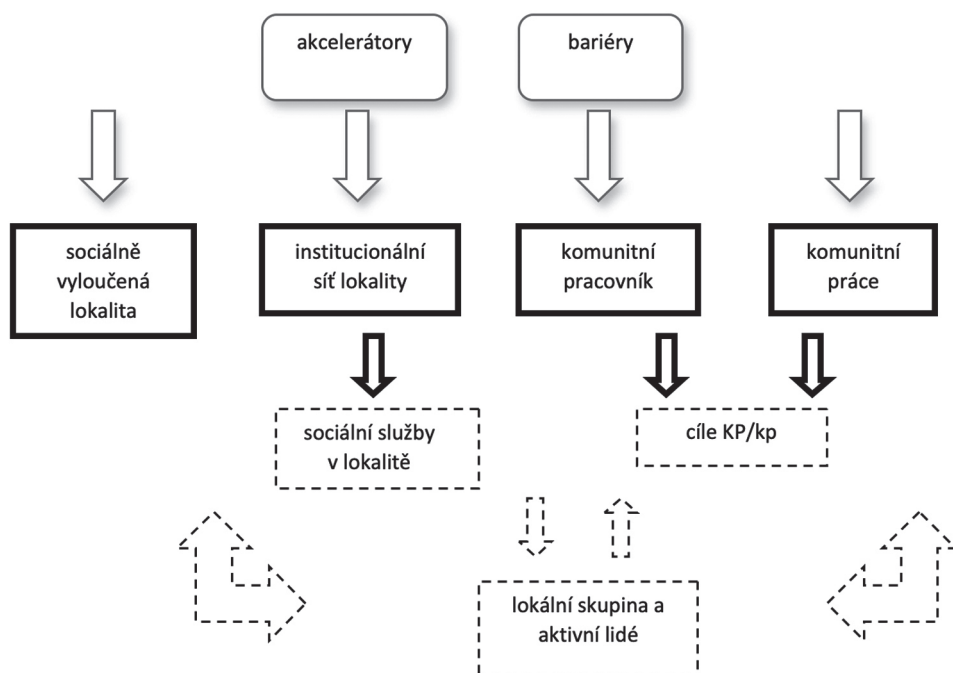
- Sociálně vyloučená lokalita – tedy místo, kde se komunitní práce odehrává především,
- institucionální síť lokality – zde jsou zvláště zdůrazněny sociální služby působící v lokalitě,
- komunitní pracovník/pracovnice – především osobnost a přístup k lidem, se kterými pracuje, a také jeho důvěra v používanou metodu, v komunitní práci,
- komunitní práce – jako způsob práce uplatňovaný v komunitě.

Poslední dvě jmenované kategorie vytvářejí společnou podkategorii „cíle komunitní práce / komunitního pracovníka (KP/kp)“. Způsob, jak jsou cíle vymezeny a kým, má značný vliv na úspěšnost komunitní práce. Obsahem této podkategorie je tedy i participace členů komunity na formulaci cílů.

Všechny kategorie pak ovlivňují obsah kategorie „lokální skupina a aktivní lidé“. Podpora aktivizace lidí v komunitě je cílem práce komunitního pracovníka a zároveň míra aktivizace lidí má vliv na podobu předchozích kategorií.

Každá kategorie pak obsahuje soubor kódů (viz níže), jež jsou buď akcelerátorem, nebo bariérou výkonu komunitní práce.

Obrázek 2: Kategorie faktorů ovlivňující výkon komunitní práce

Vnímání cílů komunitní práce, tak jak o nich mluvili účastníci fokusních skupin, lze rozdělit do třech perspektiv navzájem se prolínajících a podporujících:

- Změna postoje – ve smyslu podpory komunity a jejích členů stát se proaktivními (rozumějme rovněž participujícími) směrem k místu a okolnostem, ve kterých žijí „... *ochota se na něčem podílet ... domluvit se na něčem společným.*“ „*Posílujeme zas ty členy komunity k tomu, aby to šli zkusit.*“⁷ A také ve smyslu podpory členů komunity vystoupit z místa ve společnosti, které nyní mají, a stát se sebevědomými členy společnosti „... *aby se nebáli.*“ „... *bud' hrdej a sebevědomej.*“ „... *aby hrdý Rom žil v ČR*“
- budování mostu – k dosažení předchozích cílů je třeba budovat obousměrnou komunikaci mezi komunitou a okolím, ať už jde o instituce nebo veřejnost. „*Mým cílem je sblížit dva ostrovy...*“, „... *komunitní práce má být to propojování, jak v rámci komunity Romů, tak i ten přesah do druhé komunity.*“ Inspirativním pohledem v tomto směru je pak úvaha: „... *kdo vlastně komunitní práci potřebuje? Minorita nebo majorita?*“
- růst jednotlivců – prostřednictvím aktivit komunity nebo lokálních skupin pak komunitní pracovníci podporují jednotlivce v jejich seberozvoji. Bez práce na této strategii by nebylo možné aktivity komunitní práce v komunitě rozvíjet dál („*Přes růst jednotlivců se dá taky poznat, jestli se dobře pracuje.*“) a nebyla by možná jejich udržitelnost i po ukončení intervence. „*Takže když říkáte, že stojíte jenom v pozadí a podporujete, tak to je vlastně ten výsledek, kdy fakt poznáte, že jste to dělali dobře.*“

Zkušenost úspěchu lidí při jejich úsilí o změnu, možnost verbalizovat svá přání, podílet se na jejich plánování a řešení (tedy participovat) z fokusních skupin vystupuje jako klíčový cíl komunitní práce („... *důležitost toho, že mě někdo poslouchá, že mi někdo důvěřuje, klade na mě nějaké kompetence a já mohu udělat něco pro ostatní.*“), jež může kontrastovat s očekáváními institucí, které realizaci komunitní práce podporují („*Zvyšují se jejich kompetence, jdou potom mnohé věci už třeba řešit samy. A to třeba nemusí být pro toho donora přínosné, ale pro komunitu je to velký přínos.*“). To, do jaké míry je možné těchto cílů dosáhnout, mohou ovlivňovat následující faktory přispívající k úspěšnosti komunitní práce.

Faktory přispívající k úspěšnosti komunitní práce

Ve výpovědích komunikačních partnerů fokusních skupin (dále jen FG) byla zdůrazňována znalost potřeb komunity jako klíčový předpoklad pro úspěšnost komunitní práce (zjišťování potřeb komunity od komunity; formulování cílů na základě potřeb komunity; potřeba pružných změn s případnými změnami potřeb komunity atp.). „*Chci říct, že ty cíle, když vychází z té komunity, tak je to užasný. Tak poznám, že to dělám dobře.*“ Bez lidí, kteří budou formulovat své potřeby, cíle a strategie a budou je i realizovat, není komunitní práce možná. „*My se snažíme, aby vycházela co nejvíce zespodu... do té lokality chodíme, oslovujeme ty lidi, ale v podstatě je to o tom, aby oni se rozhodli. My můžeme dát nějaké možnosti, ... co v rámci komunitní práce s nima můžeme dělat. Protože ne vždycky je hned napadne, můžeme udělat takovou akci, můžeme si společně opravit tady to. ... ale mělo by to určitě vycházet z té jejich iniciativy..., není to tak, že bychom si řekli, tak nakoupíme prostě barvy a jde se malovat, ať chcete nebo nechcete.*“

Důležité je také, aby aktivní lidé svou komunitu reprezentovali ve smyslu různorodých skupin (zájem, věk). „*Snažil bych se spíš najít všechny ty zástupce těch malíckých podskupinek, matky, děcka, starší, mladší, majoritu, starší lidi.*“

Aktivity, které lidé úspěšně zrealizovali, jsou vnímány komunitními pracovníky ve FG jako nástroj k posílení jejich sebevědomí a vědomí o svých schopnostech, tedy k jejich rozvoji. Zároveň jako most, který lidem otevírá další, náročnější výzvy a cestu k okolí. „*Jako že už mají to hmatatelné. Že už si to vyzkoušeli, vidí, jaká je atmosféra, kolik lidí jim přišlo, na ty jejich aktivity. ... je to pro ně jakoby plus do budoucna.*“

⁷ Označený text kurzívou představuje výroky z fokusních skupin realizovaných v rámci prezentovaného výzkumu.

Ve FG figurovala potřeba na začátku zrealizovat alespoň malou akci, na které komunitní pracovníci dokážou lidem i okolí (i sobě), že komunitní práce je funkční postup práce. Díky takovým akcím si získávají důvěru lidí k sobě, také důvěru okolí (instituce, sousedství) k sobě, a také posilují svou důvěru ke komunitní práci jako způsobu sociální práce. „... *kdybychom k nim ke každému zaklepalý a řekly jim o tom projektu, ... tak stejně tu nedůvěru mají, stejně neví, o co jde. Ani my sami jsme si v tom vlastně nebyli jistí, co po nich chceme nebo co jim můžeme nabídnout.*“

Nároky kladené na komunitního pracovníka se zobrazují v kategorii „komunitní pracovník“ (viz obrázek 2). Již zmiňovaná důvěra jako jedna z klíčových podmínek komunitní práce je budována skrz zrealizované akce (zejména úspěšné), ale také skrz vědomí a prožití lidí, že je jim nasloucháno a jejich potřeby mohou být respektovány a chápány. Tedy že lidé prožijí zkušenost toho, že jsou něčimi partnery, že mohou být aktéry dění, které se jich týká, ne jeho obvyklými objekty. Jinými slovy – zažijí vyšší stupeň participace na dění než dosud. „... *že ti lidi to z toho strašně jako pocítí, že máte o ně jako reálný zájem. To mi přijde, že v té důvěře hraje velkou roli.*“

Bariéry úspěšnosti komunitní práce

V českém prostředí je typickou komplikací realizace komunitní práce především neznalost, případně nepochopení filosofie komunitní práce (principů, metod). „*Je potřeba to vysvětlovat stále dokola všem subjektům a zrealizovat tak jejich očekávání od komunitní práce.*“ S tím souvisí ironizace či skepse ke komunitní práci „... *ta vedoucí ... už při prvním setkání říkála – no tak to vám přeju hodně štěstí – ...*“ a tak i neuznání profese komunitního pracovníka/pracovnice: „*Prostě neberou nás jako partnery, co vlastně pracují v lokalitě a můžou jim přinést opravdu dobré výsledky.*“

Tato nelehká startovní pozice komunitních pracovníků se ještě komplikuje tím, že pracují s lidmi, kteří jsou v širší společnosti stigmatizováni svou odlišností. Tento faktor však komunikační partneri FG považují zároveň za svou výzvu. „... *běžte třeba v obchodním centru se čtyřiceti děckama po eskalátorech do kina a uvidíte, co se děje ... ty děti byly úplně stejný jako ostatní, ale jenom měly jinou barvu kůže. A problémy byly ne na straně minority, ale na straně majority, která se chovala velmi odmítavě, a to je ten přesah. Já už to chci posunout dál...*“

Obyvatelé sociálně vyloučených lokalit také obvykle nedisponují dovednostmi potřebnými k realizaci plánovaných aktivit a dosahování cílů, jako jsou komunikační dovednosti, dovednosti zvládat konflikty, reflektovat již zrealizované, kriticky myslet. Rozvinout tyto dovednosti je jedním z cílů komunitní práce: „... *přes ten růst jednotlivců se dá taky poznat, jestli se dobře pracuje.*“ Když se toto trvale nedaří nebo v počátcích komunitní práce zanedbá, může tato skutečnost působit jako bariéra úspěšné komunitní práce.

Komunita, kde vztahy mezi jejími členy neumožňují participaci a spolupráci, kde převládají spíše konflikty, tvoří kontext, který může být pro úspěšnou komunitní práci spíše bariérou. Taková komunita se podle komunikačních partnerů FG vyznačuje vysokou mírou migrace nebo vysokým podílem nově přistěhovaných obyvatel vůči „starousedlíkům“. „*Potíží při organizování komunity je migrace. Jednak koncentrace příchodících rodin, které jinde nechťejí. Jednak to, co se vybudovalo a fungovalo, přestane fungovat s odchodem některých lidí. Pro zdar komunitní práce je důležité stabilní prostředí.*“

Komunitní práce je časově náročná, což je v rozporu se současným nastavením projektového financování a značným tlakem na výkon a kvantifikovatelné indikátory. „*Já chápu, že donátor chce nějaký výsledek. Ale výsledkem nemusí být to, že mám vybudovanou nějakou lavičku, výsledkem může být babinec ženských, které prostě řeší problémy komunity a dál to šíří mezi kamarádkami, pravidelně se schází. Zvyšují se jejich kompetence, jdou potom mnohé věci už řešit třeba samy. A to třeba nemusí být pro toho donátora přínos, ale pro tu komunitu je to velký přínos.*“

Chybějící česká tradice a legitimita komunitní práce vede k tomu, že pracovníci mají často dělené úvazky a zastávají ve svém zaměstnání tak více rolí (terénní sociální pracovnice, sociálně aktivizační pracovník, sociální poradkyně atp.) „*Není to šťastné, že byl vybrán člověk, který tam působí. I proto, že by lidé se mnou možná jednali jinak, i kontakty by se navazovaly jinak. Možná bych i odkryla více problémů.*“ Komunitní práce, ze své podstaty „outdoorová záležitost“, s sebou nese také specifické

nároky pro zázemí (kde se scházet s lidmi v zimě, v dešti, kde se scházet s pozvanými, ne/mít kancelář v lokalitě atp.). „... u nás jsou problém prostory. My bychom dokázali dělat spoustu věcí s lidma, ale opravdu jsme strašně omezení.“

Komunitní pracovník vstupuje často do již zasíťované lokality, obyvatelé jsou často zvyklí na expertní přístup práce, a tak jej často i očekávají nebo vyžadují. „... ale myslím si, že stále existuje nějaká zátěž z minulosti, že oni očekávají od nás, co jim přinášíme, co jim přicházíme poskytnout.“ Lidé nejsou zvyklí, že mohou být v celém procesu partnery na vyšších stupních participace, tedy že mohou např. rozhodovat o tom, co a jak se bude v komunitě dít. Jejich zkušenost s partnerstvím v dění, které se jich týká, je obvykle na stupních informování a/nebo konzultace (podle žebříku participace Arnstein, 2004). To má vliv na čas, který komunitní pracovník potřebuje k dosažení alespoň malých úspěchů, které by posloužily jako důkaz o úspěšnosti tohoto způsobu práce. „A hlavní argument pro mého nadřízeného nebo paní starostku je ten, že to je prostě živý proces, který prostě já sama neovlivním. Protože, pokud ti lidé nebudou chtít nic řešit, tak prostě budeme furt jenom ty cigarety a kávu.“ Pokud na expertní přístup práce komunitní pracovník přistoupí, nese to s sebou často nedostatek transparentnosti v jeho činnosti. Lidé jsou málo vtaženi do plánovacích a rozhodovacích procesů, což snižuje také jejich ochotu k zapojení se do realizačních procesů.

3.2 Kvantitativní výzkum

Jedním z cílů kvantitativního výzkumu bylo zjistit, zda v případech, ve kterých komunitní pracovníci subjektivně hodnotili míru participace členů při řešení jako vyšší, došlo podle jejich subjektivního mínění k úspěšné realizaci komunitní práce. Zaměřili jsme se především na hodnocení participace členů komunity při definování a volbě tématu a při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení výsledku.

3.2.1 Hypotézy

Hlavní hypotézu o tom, že mezi hodnocením participace a hodnocením úspěšnosti komunitní práce komunitními pracovníky existuje vztah, jsme rozdělili na deset dílčích hypotéz. Dílčí hypotézy předpokládají vztah mezi vnímanou mírou participace (participace při definování a volbě tématu a participace při plánování a realizaci) a hodnocením jednotlivých prvků úspěšnosti komunitní práce. Tu v souladu s výše prezentovaným modelem komunitní práce chápeme jako: a) dosažení zlepšení v životních podmínkách komunity, b) posílení organizační kapacity komunity, c) rozvoj dovedností členů komunity, d) rozvoj sociální sítě komunity, e) mírnění sociálního vyloučení.

H1: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při definování a volbě tématu jako vyšší, došlo podle jejich mínění ke zlepšení životních podmínek komunity oproti případům, kdy byla míra participace hodnocena jako nižší.

H2: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení výsledku jako vyšší, došlo podle jejich mínění ke zlepšení v životních podmínkách komunity proti případům, kdy byla míra participace hodnocena jako nižší.

H3: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu, jehož řešení přispělo ke zlepšení životních podmínek komunity, jako vyšší, byla organizační kapacita komunity pracovníky hodnocena jako vyšší.

H4: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu, jehož řešení přispělo ke zlepšení životních podmínek komunity, jako vyšší, byla míra rozvoje členů komunity hodnocena jako vyšší.

H5: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu, jehož řešení přispělo ke zlepšení životních podmínek komunity, jako vyšší, byla míra rozvoje sociální sítě pracovníky hodnocena jako vyšší.

H6: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení zlepšení životních podmínek komunity jako vyšší, byla organizační kapacita komunity pracovníky hodnocena jako vyšší.

H7: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení zlepšení životních podmínek komunity jako vyšší, byla míra rozvoje lidí pracovníky hodnocena jako vyšší.

H8: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení zlepšení životních podmínek komunity jako vyšší, byla míra rozvoje sociální sítě pracovníky hodnocena jako vyšší.

H9: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu jako vyšší, byla komunita při ukončení práce hodnocena jako méně sociálně vyloučená.

H10: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci přispívající k výsledku jako vyšší, byla komunita při ukončení práce hodnocena méně sociálně vyloučená.

3.2.2 Operacionalizace proměnných

Míra participace při definování a volbě tématu a při plánování a realizaci

Míra participace byla sledována na škále, která vychází z žebříčku participace podle Arnstein (2004): neúčast, informování, konzultace, zapojování, interaktivní (partnerská) spolupráce, spontánní mobilizace/sebemobilizace.

Jednotlivé stupně byly charakterizovány takto:

- a) Neúčast – lidé nebyli informováni, nepodíleli se na formulování témat, potřeb, problémů. Téma formuloval někdo z vnějšku (např. komunitní pracovník, zaměstnavatel komunitního pracovníka, obecní úřad, škola, instituce) a lidé o něm nevědí,
- b) informování – lidé byli informováni o probíhajícím hledání a definování tématu, do procesu výběru či rozhodování nebyli zapojeni, nebyl s nimi diskutován,
- c) konzultace – téma/témata byla s lidmi konzultována, bylo zjišťováno např., co si lidé o jednotlivých tématech myslí, o výběru témat však rozhodoval někdo zvnějšku,
- d) zapojování – lidé byli informováni o definování tématu/problému, výběr tématu byl s nimi konzultován a zároveň jsou zapojováni do sběru podkladů o tématu (např. roznášejí/sbírají dotazníky o tématu v lokalitě, spoluorganizují informativní schůzku atp.). O konečném výběru tématu rozhodoval někdo jiný než lidé (např. komunitní pracovník, zaměstnavatel komunitního pracovníka),
- e) interaktivní (partnerská) spolupráce – lidé sami definovali témata/problémy, rozhodovali, které problémy/témata budou řešeny a jak, to vše společně s komunitním pracovníkem, který jim poskytoval zpětnou vazbu,
- f) spontánní mobilizace/sebemobilizace – lidé plánovali a rozhodovali sami, bez potřeby asistence komunitního pracovníka.

Dosažení zlepšení v životních podmínkách komunity

Dosažení zlepšení v životních podmínkách komunity je situace, kterou jako zlepšení definoval komunitní pracovník po určitém období práce s členy komunity na řešení určitého tématu/problému.

Organizační kapacita, rozvoj lidí, sociální síť jako indikátory zmocnění komunity

Každý ukazatel byl vymezen s využitím definovaných kritérií pro jednotlivé domény (tabulky 2–4). Hodnota kritérií byla měřena mírou souhlasu respondentů na škále.

Tabulka 2: Organizační kapacita

DOMÉNA	KRITÉRIUM	HODNOTA – MÍRA SOUHLASU S VÝROKEM
Míra organizovanosti	podíl členů komunity, kteří mají informace o organizační struktuře, aktivitách a kontaktních osobách lokálních a akčních skupin	<i>Většina obyvatel má informace o aktivitách lokálních a akčních skupin a jejich kontaktních osobách.</i>
	reprezentativnost lokální a akční skupiny vzhledem k řešenému tématu	<i>Lokální a akční skupiny obyvatel reprezentují různorodost zájmů členů komunity vzhledem k řešenému tématu (např. z hlediska věku, etnicity, potřeb, zájmů apod.).</i>
	stabilita členské základny z hlediska složení ve vztahu k řešenému tématu	<i>Skupiny jsou stabilní z hlediska složení ve vztahu k řešenému tématu.</i>
	soulad frekvence setkávání lokální/akční skupiny s řešeným tématem	<i>Frekvence setkávání lokální/akční skupiny odpovídá řešenému tématu.</i>
Skupinové chování	rozdělení úkolů ve vztahu k řešenému tématu	<i>Členové lokální skupiny mají rozděleny úkoly ve vztahu k řešenému tématu.</i>
	kvalita vztahů mezi členy lokální skupiny pracující na tématu	<i>Vztahy mezi členy lokální skupiny pracujícími na tématu jsou spolupracující a solidární.</i>
	míra otevřenosti lokální a akční skupiny dalším členům komunity a transparentnosti jednání	<i>Lokální a akční skupiny jsou při práci na tématu otevřeny dalším členům komunity a jednají transparentně.</i>
	míra zapojení členů lokální a akční skupiny do rozhodování a organizace práce	<i>Všichni členové lokální a akční skupiny spolurozhodují a diskutují o cílech a rozdělení úkolů při řešení tématu.</i>
Soběstačnost a udržitelnost skupiny	satisfakce členů lokálních a akčních skupin	<i>Členům lokálních a akčních skupin přináší práce na tématu uspokojení.</i>
	schopnost zajistit podmínky pro fungování skupiny při práci na tématu	<i>Lokální a akční skupina je schopna zajistit podmínky pro svoje fungování při práci na tématu.</i>
	kvalita vztahů lokální a akční skupiny s relevantními subjekty	<i>Při práci na tématu je lokální skupina vnímána jako rovnocenný partner ostatními relevantními subjekty (profesionálové, úřady...).</i>
	míra podpory komunitního pracovníka	<i>Lokální a akční skupiny pracují na tématu bez podpory komunitního pracovníka.</i>

Tabulka 3: Rozvoj lidí

DOMÉNA	KRITÉRIUM	HODNOTA – MÍRA SOUHLASU S VÝROKEM
Kvalita lídrů	akceptace lídra řešeného tématu komunitou	<i>Lídr řešeného tématu je akceptován komunitou a ostatními lídry.</i>
	míra ztotožnění lídra s řešeným tématem a míra schopnosti lídra motivovat a aktivizovat komunitu	<i>Lídrři jsou ztotožnění s řešeným tématem a jsou schopni motivovat a aktivizovat komunitu pro řešení tématu.</i>
	míra schopnosti lídrů facilitovat práci na tématu a pracovat se skupinovou dynamikou	<i>Lídrři jsou schopni facilitovat skupinovou práci lokální/akční skupiny při práci na tématu a pracovat se skupinovou dynamikou (např. s konflikty ve skupině, dělbě úkolů, facilitaci diskuse).</i>
	míra schopnosti lídrů při práci na tématu uplatňovat principy participativního managementu	<i>Lídrři zapojují ostatní členy lokální/akční skupiny či komunity do rozhodování, plánování a realizace řešeného tématu.</i>
Rozvoj lidských zdrojů	míra rozvojových a vzdělávacích příležitostí členů komunity	<i>Členové komunity mají dostatek rozvojových a vzdělávacích příležitostí pro získání znalostí a dovedností k řešení tématu. Členové komunity využívají nabízené příležitosti ke vzdělávání a rozvoji znalostí a dovedností k řešení tématu.</i>
	míra sociálních dovedností členů komunity	<i>Díky práci na tématu se sociální dovednosti (např. schopnost navazovat kontakty, schopnost komunikace s různými aktéry) členů lokální skupiny, případně komunity rozvíjí.</i>
	míra přesvědčení členů komunity o vlastní zdatnosti při řešení tématu	<i>Členové komunity se aktivně zapojují do řešení témat komunity a vnímají řešená témata jako výzvu.</i>
	míra reflexivity členů komunity ve vztahu k řešeným tématům	<i>Členové lokální skupiny, případně komunity jsou schopni kriticky uvažovat (tj. vysvětlovat/analyzovat) ve vztahu k řešení témat komunity.</i>
Schopnost komunitně pracovat na tématu	míra porozumění nutnosti jejich zapojení a spolupráce s ostatními členy komunity	<i>Členové komunity chápou, že k dosažení změny je nutné jejich zapojení a spolupráce s ostatními členy komunity.</i>
	míra soudržnosti komunity při práci na tématu	<i>Komunita je soudržná při práci na tématech.</i>
	míra podpory komunitního pracovníka při řešení tématu	<i>Komunita je schopná pracovat na řešení témat bez podpory komunitního pracovníka.</i>
	míra důvěry členů komunity v metodu komunitní práce	<i>Členové komunity věří, že svým zapojením mohou téma vyřešit.</i>

Tabulka 4: Sociální síť

DOMÉNA	KRITÉRIUM	HODNOTA – MÍRA SOUHLASU S VÝROKEM
Charakteristika sociální sítě	adekvátnost velikosti sociální sítě ve vztahu k řešenému tématu	<i>Velikost sociální sítě je, v rámci řešeného tématu, optimální.</i>
	reprezentativnost sítě z hlediska typu aktéra	<i>V sociální síti jsou zastoupeny všechny důležité typy aktérů pro řešení téma.</i>
	reprezentativnost sítě z hlediska zastoupení aktérů	<i>V sociální síti jsou zastoupeni všichni důležití aktéři pro řešení tématu.</i>
	míra existence vazeb mezi aktéry	<i>Mezi aktéry sociální sítě, kteří se zabývají řešeným tématem, jsou navázány vazby potřebné k jeho řešení.</i>
Efektivnost sítě	míra identifikace a využívání vnitřních zdrojů komunity pro řešení tématu	<i>Členové komunity / lokální skupiny identifikují a využívají vnitřní zdroje komunity k práci na řešených tématech.</i>
	míra identifikace a využívání externích zdrojů pro řešení tématu	<i>Komunita / lokální skupina identifikuje a využívá externí zdroje (např. materiální, lidské, finanční) potřebné k práci na identifikovaných tématech.</i>
	míra efektivnosti organizace sítě vzhledem k dosahování cílů	<i>Sociální síť je efektivně organizována k dosahování stanovených cílů.</i>
	efektivnost spolupráce mezi členy komunity a aktéry	<i>Spolupráce mezi členy komunity / lokální skupiny a aktéry sociální sítě přináší očekávané výsledky.</i>
Udržitelnost/stabilita sítě	míra formalizace vazeb mezi aktéry sociální sítě	<i>Vazby mezi aktéry sociální sítě jsou formalizované.</i>
	míra neformálnosti vazeb mezi aktéry sociální sítě	<i>Vazby mezi aktéry sociální sítě fungují i na neformální úrovni.</i>
	míra rozpracování strategií k udržení a rozvoji sociální sítě	<i>Komunita / lokální skupina vytváří strategie k udržení a rozvoji sociální sítě a pracuje s nimi.</i>
	míra podpory komunitního pracovníka	<i>Komunita / lokální skupina sociální síť udržuje a rozvíjí samostatně, bez podpory komunitního pracovníka.</i>

3.2.3 Výzkumný soubor

Konstrukce výzkumného souboru proběhla pomocí záměrného kritériálního výběru. Kritériem výběru bylo, že instituce v době výzkumu realizovala minimálně 1 rok projekt komunitní práce v sociálně vyloučené lokalitě. V roce 2017 se jednalo o 55 organizací realizujících komunitní práci. Všechny byly osloveny s žádostí o rozhovory se všemi komunitními pracovníky působícími v sociálně vyloučených lokalitách s dobou praxe minimálně 6 měsíců.

3.2.4 Technika sběru dat

Sběr dat probíhal technikou strukturovaných rozhovorů v období listopad–prosinec 2018. Pro fixaci dat byl využíván záznamový arch. Strukturované rozhovory byly provedeny s celkem 77 komunitními pracovníky z 11 krajů. Jednalo se většinou o 1 až 2 pracovníky z jedné organizace. Délka rozhovoru se pohybovala v rozsahu 1,5–2,0 hodiny. Do analýzy bylo zahrnuto 69 strukturovaných rozhovorů (8 rozhovorů nebylo zařazeno z důvodu neúplně vyplněných odpovědí a/nebo nesplnění podmínek zařazení do výzkumného vzorku, které se prokázalo až v průběhu rozhovoru). Tabulka 5 přináší přehled informací o účastnících výzkumu.

Tabulka 5: Informace o účastnících výzkumu

Kraj	Typ organizace	Počet pracovníků stejné organizace	Počet lokalit
Moravskoslezský	církevní organizace	3	3
Moravskoslezský	městský úřad	1	1
Moravskoslezský	nestátní nezisková organizace	9	8
Moravskoslezský	krajský úřad	2	2
Karlovarský	nestátní nezisková organizace	5	3
Karlovarský	nestátní nezisková organizace	2	1
Zlínský	církevní organizace	2	1
Olomoucký	městský úřad	2	1
Olomoucký	nestátní nezisková organizace	5	2
Liberecký	nestátní nezisková organizace	2	1
Liberecký	městský úřad	2	1
Pardubický	nestátní nezisková organizace	5	3
Ústecký	městský úřad	2	1
Ústecký	nestátní nezisková organizace	10	4
Ústecký	církevní organizace	10	3
Jihomoravský	nestátní nezisková organizace	1	1
Královéhradecký	nestátní nezisková organizace	1	1
Jihočeský	nestátní nezisková organizace	2	1
Jihočeský	církevní organizace	3	1
Vysočina	nestátní nezisková organizace	3	2

3.2.5 Metody analýzy dat

Sesbírání data byla podrobena kontrole povolených rozsahů hodnot, chybějící hodnoty byly označeny nebo doplněny, odlehle hodnoty zkontrolovány a dle potřeby opraveny, když se zjistilo, že došlo k chybě ve sběru dat. Datový soubor byl charakterizován základní popisnou statistikou. U kategoriálních dat byly zjištěny četnosti a relativní frekvence jednotlivých kategorií, data numerického charakteru a ordinální veličiny byly popsány mediánem a mezikvartilovým rozpětím. Rozdíly mezi reportovanými neúspěšnějšími a nejvíce neúspěšnými tématy byly srovnány za pomoci statistických testů: numerické a ordinální veličiny pomocí párového Wilcoxonova testu, kategoriální veličiny pomocí Fisherova exaktního testu. Použity byly oboustranné varianty statistických testů. Pro testování závislosti mezi dvěma ordinálními proměnnými byl použit pořadový korelační koeficient (Spearmanovo ρ) a patřičný test statistické významnosti. Vzhledem k relativně vysokému počtu testovaných hypotéz byla aplikována Benjaminiho-Hochbergova metoda k omezení tzv. míry chybných odhalení (*False Discovery Rate, FDR*) na průměrně jednu chybně zamítnutou nulovou hypotézu, z čehož vyplynulo stanovení hladiny statistické významnosti testu na 0,022. Všechny analýzy byly zpracovány v softwarovém systému R verze 3.5.2.

3.2.6 Výsledky kvantitativního výzkumu

Podmínky realizace komunitní práce

Počet úvazků komunitních pracovníků v jednotlivých projektech komunitní práce je nejčastěji 1,0–2,0 (74 % odpovědí) a zajišťují ho podle 55 % odpovědí 1–2 osoby. Běžnou je kumulace pracovních úvazků (tj. komunitní pracovník pracuje se stejnou cílovou skupinou také v rámci sociálních služeb nebo sociální práce na obci) podle 55 % odpovědí, vůbec se naopak neděje podle 36 % odpovědí.

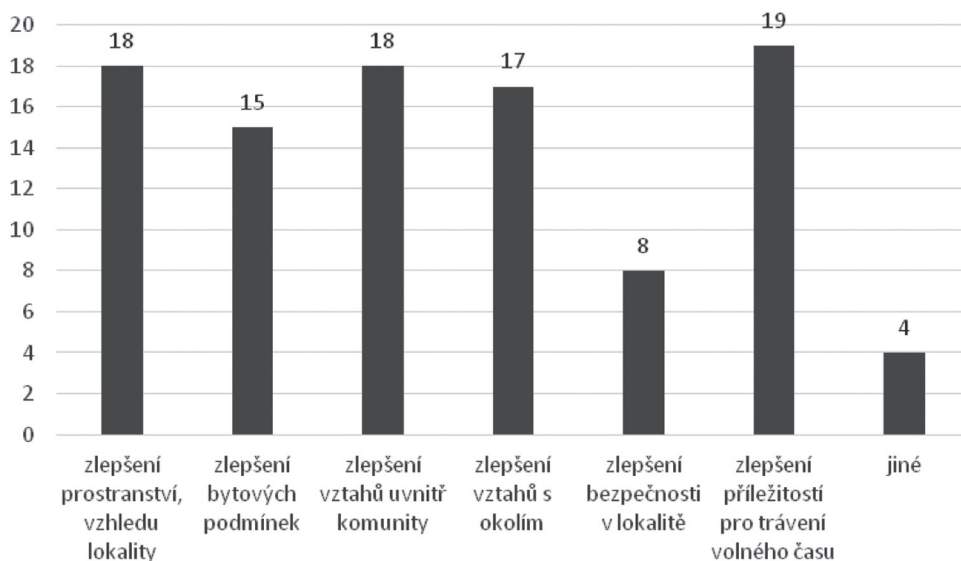
Organizacemi nejnížší požadované vzdělání pro výkon komunitního pracovníka je v 48 % případů vzdělání základní. Většina dotázaných komunitních pracovníků (86 %) má k dispozici podporu metodika či supervizora. Personální zajištění sledovaných komunitních projektů je poměrně stabilní, změny na pozici komunitních pracovníků jsou podle 46 % respondentů ojedinělé. Zaměstnavatelem dotazovaných komunitních pracovníků jsou v 75 % případů nestátní neziskové organizace, v 12 % případů obce a v 10 % případů církevní organizace. Sledované projekty skrze dotazované komunitní pracovníky byly spíše dlouhodobě realizované, v 48 % případů se jednalo o kontinuální komunitní práci delší než 3 roky.

Téměř polovina dotazovaných (45 %) zahajuje práci v komunitách o velikosti 50–150 členů, jejichž významnou část tvoří rodiny s dětmi (68 % dotazovaných), identifikují se jako Romové (81 % dotazovaných) a komunita je považována za sociálně vyloučenou (80 % dotazovaných).

Řešená témata

Graf 1 poskytuje přehled typových témat, na kterých komunitní pracovníci s obyvateli lokality / členy komunity pracovali, a to bez ohledu na to, zda úspěšně, nebo neúspěšně.

Graf 1: Témata komunitní práce (v %)

Následující tabulka 6 uvádí pořadí témat komunitními pracovníky označovaných jako témata s úspěšným výsledkem, tak témat označovaných jako témata s neúspěšným výsledkem. Uvedena je procentuální hodnota odpovědí.

Tabulka 6: Témata s úspěšným a neúspěšným výsledkem

Úspěšný výsledek		Neúspěšný výsledek	
Vztahy uvnitř komunity	23%	Bytové podmínky	21%
Trávení volného času	20%	Vztahy uvnitř komunity	18%
Vztahy komunity a okolí	18%	Prostranství, vzhled lokality	16%
Prostranství, vzhled lokality	13%	Vztahy komunity a okolí	16%
Bytové podmínky	13%	Trávení volného času	10%
Bezpečnost v lokalitě	6%	Bezpečnost v lokalitě	5%

Posouzení faktorů přispívajících k úspěšnosti komunitními pracovníky

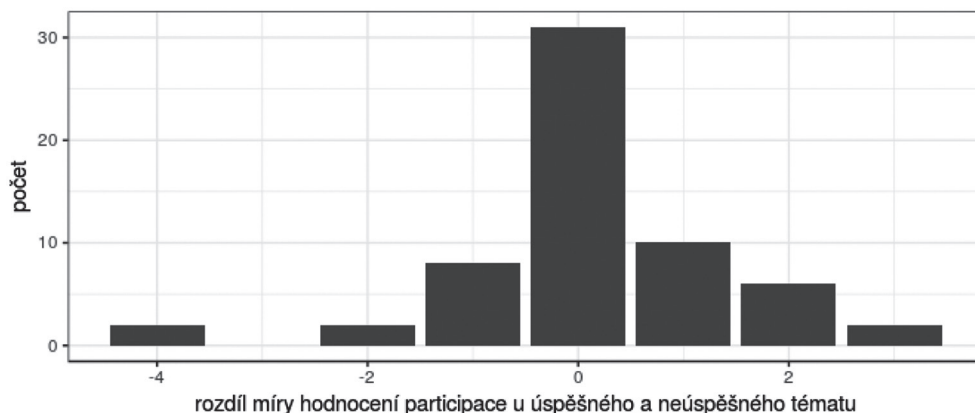
Pokud měli komunitní pracovníci subjektivně hodnotit významné faktory přispívající k úspěšnosti komunitní práce při položené otevřené otázce, zdůrazňovali především osobnost a práci komunitního pracovníka a zapojení lidí. Naopak za nejvýznamnější bariéru dosažení úspěchu určili pasivitu členů komunity.

Výsledky testování hypotéz

H1: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při definování a volbě tématu jako vyšší, došlo podle jejich mínění ke zlepšení životních podmínek komunity oproti případům, kdy byla míra participace hodnocena jako nižší.

Komunitní pracovníci měli určit míru participace členů komunity při definování a volbě tématu v případech, kdy bylo podle jejich názoru dosaženo zlepšení v životních podmínkách komunity, a v případech, kdy ke zlepšení nedošlo. Rozdíl mezi hodnotami uváděnými při dosažení zlepšení a nedosažení zlepšení byl srovnán pomocí párového Wilcoxonova testu, který statisticky významný rozdíl neprokázal (P-hodnota: NS). Viz také graf 2, který zobrazuje četnost velikostí rozdílů hodnocení participace komunitními pracovníky mezi aktivitami, které přinesly zlepšení a u kterých k němu nedošlo. Z grafu je patrné, že nejčastěji respondenti hodnotili témata stejně (rozdíl vyšel 0). Zbytek respondentů hodnotil rozdílně, ale stejnoměrně v tom smyslu, že někteří dali tématu, které přineslo zlepšení životních podmínek, z hlediska participace nižší hodnocení než tomu bez efektu na zlepšení životních podmínek a naopak. Hypotéza nemohla být přijata.

Graf 2: Rozdíl témat, která přinesla a nepřinesla zlepšení životních podmínek v komunitě v míře participace členů komunity při definování a volbě tématu

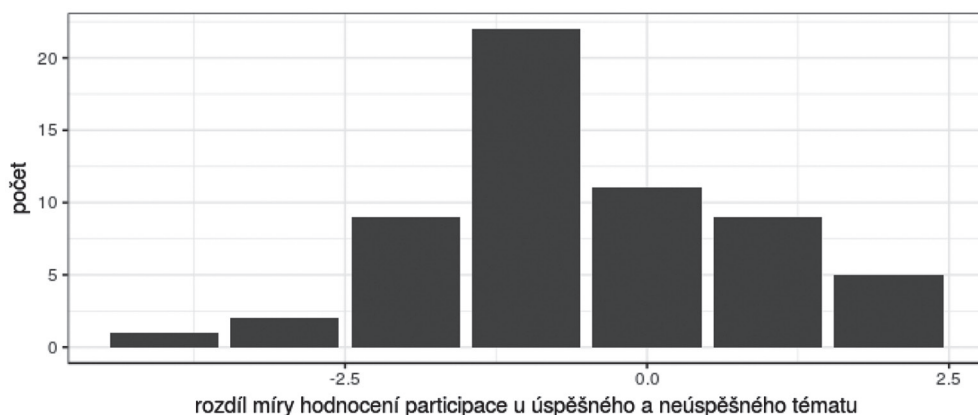

H2: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení výsledku jako vyšší, došlo podle jejich mínění ke zlepšení v životních podmínkách komunity proti případům, kdy byla míra participace hodnocena jako nižší.

Komunitní pracovníci měli určit míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení výsledku v případech, kdy bylo podle jejich názoru dosaženo zlepšení v životních podmínkách komunity, a v případech, kdy ke zlepšení nedošlo. Rozdíl mezi hodnotami uváděnými při dosažení zlepšení a nedosažení zlepšení byl srovnán pomocí párového Wilcoxonova testu, který prokázal statisticky významný rozdíl (P-hodnota: 0,0076). Viz také graf 3, který zobrazuje četnost velikostí rozdílů hodnocení participace komunitními pracovníky mezi situací, kdy bylo dosaženo zlepšení a kdy ke zlepšení nedošlo. Hypotéza byla přijata.

Graf 3: Rozdíl témat, která přinesla a nepřinesla zlepšení životních podmínek v komunitě v míře participace členů komunity při realizaci tématu

H3: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu, jehož řešení přispělo ke zlepšení životních podmínek komunity, jako vyšší, byla organizační kapacita komunity pracovníky hodnocena jako vyšší.

Míra organizační kapacity byla hodnocena ve třech jejích doménách (viz operacionalizace), a to v míře organizovanosti, kvalitě skupinového chování a míře soběstačnosti a udržitelnosti skupiny. U všech tří domén byla potvrzena pozitivní závislost s mírou pozitivního hodnocení participace při definování a volbě tématu (u míry organizovanosti Spearmanovo ρ : 0,27, P-hodnota: 0,0322, u kvality skupinového chování Spearmanovo ρ : 0,27, P-hodnota: 0,0268, u míry soběstačnosti a udržitelnosti skupiny Spearmanovo ρ : 0,36, P-hodnota: 0,0027). P-hodnota ve dvou případech nedosahuje adjustované hladiny významnosti 0,022, a tudíž hypotéza nemůže být přijata. Nicméně je zřejmé, že se P-hodnoty stanovené hladině významnosti velmi blíží a v případě většího datového souboru by mohla být souvislost prokázána.

H4: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu, jehož řešení přispělo ke zlepšení životních podmínek komunity, jako vyšší, byla míra rozvoje členů komunity hodnocena jako vyšší.

Míra rozvoje lidí byla hodnocena ve třech jejích doménách (viz operacionalizace), a to kvalitou lídrů, mírou rozvoje lidských zdrojů a mírou schopnosti členů komunity společně pracovat na tématu.

U všech třech domén byla potvrzena pozitivní závislost s mírou participace při definování a volbě tématu (u kvality lídrů Spearmanovo ρ : 0,31, P-hodnota: 0,0145, u rozvoje lidských zdrojů Spearmanovo ρ : 0,3, P-hodnota: 0,0169, u míry schopnosti komunitně pracovat Spearmanovo ρ : 0,32, P-hodnota: 0,0078). Na základě provedených testů byla hypotéza přijata.

H5: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu, jehož řešení přispělo ke zlepšení životních podmínek komunity jako vyšší, byla míra rozvoje sociální sítě pracovníky hodnocena jako vyšší.

Kvalita sociální sítě byla hodnocena ve třech jejích doménách (viz operacionalizace), a to v charakteristice sociální sítě, její efektivnosti a stability. Ani u jedné domény nebyla prokázána závislost s mírou participace při definování a volbě tématu (u charakteristiky sociální sítě Spearmanovo ρ : 0,2 P-hodnota: NS, u efektivnosti sociální sítě Spearmanovo ρ : 0,07, P-hodnota: NS, u stability sociální sítě Spearmanovo ρ : 0,07, P-hodnota: NS). Na základě provedených testů nemůže být hypotéza přijata.

H6: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení zlepšení životních podmínek komunity jako vyšší, byla organizační kapacita komunity pracovníky hodnocena jako vyšší.

Míra organizační kapacity byla hodnocena ve třech jejích doménách (viz operacionalizace), a to v míře organizovanosti, kvalitě skupinového chování a míře soběstačnosti a udržitelnosti skupiny. U všech domén byla potvrzena pozitivní závislost s mírou participace při plánování a realizaci (u míry organizovanosti Spearmanovo ρ : 0,3, P-hodnota: 0,0152, u kvality skupinového chování Spearmanovo ρ : 0,3, P-hodnota: 0,0152, u míry soběstačnosti a udržitelnosti skupiny Spearmanovo ρ : 0,3, P-hodnota: 0,0168). Na základě provedených testů byla hypotéza přijata.

H7: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení zlepšení životních podmínek komunity jako vyšší, byla míra rozvoje lidí pracovníky hodnocena jako vyšší.

Míra rozvoje lidí byla hodnocena ve třech jejích doménách (viz operacionalizace), a to kvalitou lídrů, mírou rozvoje lidských zdrojů a mírou schopnosti členů komunity společně pracovat na tématu. U dvou ze tří domén byla potvrzena pozitivní závislost s mírou participace při plánování a realizaci (u kvality lídrů Spearmanovo ρ : 0,32, P-hodnota: 0,0121, u míry schopnosti komunitně pracovat Spearmanovo ρ : 0,29, P-hodnota: 0,0187), u domény míra rozvoje lidských zdrojů se nepotvrdila (Spearmanovo ρ : 0,23, P-hodnota: NS). Na základě provedených testů byla hypotéza přijata.

H8: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení zlepšení životních podmínek komunity jako vyšší, byla míra rozvoje sociální sítě pracovníky hodnocena jako vyšší.

Kvalita sociální sítě byla hodnocena ve třech jejích doménách (viz operacionalizace), a to v charakteristice sociální sítě, její efektivnosti a stability.

Ani u jedné domény nebyla prokázána závislost s hodnocením míry participace při plánování a realizaci (u charakteristiky sociální sítě Spearmanovo ρ : 0,18, P-hodnota: NS, u efektivnosti sociální sítě Spearmanovo ρ : 0,17, P-hodnota: NS, u stability sociální sítě Spearmanovo ρ : 0,15, P-hodnota: NS). Na základě provedených testů nemůže být hypotéza přijata.

H9: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu, které bylo vyřešeno úspěšně, jako vyšší, byla komunita při ukončení práce hodnocena jako méně sociálně vyloučená.

Nebyla prokázána závislost mezi hodnocením míry participace při definování a volbě tématu a mezi hodnocením míry sociálního vyloučení při ukončení komunitní práce (Spearmanovo ρ : -0,09, P-hodnota: NS). Na základě provedených testů nemůže být hypotéza přijata.

H10: Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení výsledku jako vyšší, byla komunita při ukončení práce hodnocena jako méně sociálně vyloučená.

Nebyla prokázána závislost mezi hodnocením míry participace při definování a volbě tématu a mezi hodnocením míry sociálního vyloučení při ukončení komunitní práce (Spearmanovo ρ : 0,04, P-hodnota: NS). Na základě provedených testů nemůže být hypotéza přijata.

Testováním hypotéz bylo prokázáno, že v případech, kdy komunitní pracovníci vnímali míru participace členů komunity při plánování a realizaci jako vyšší, uváděli zlepšení životních podmínek v komunitě (H2). Rovněž pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace při definování a volbě tématu, jehož řešení přispělo ke zlepšení životních podmínek komunity, jako vyšší, byla úroveň rozvoje dovedností členů komunity hodnocena jako vyšší (H4, H7). Pokud komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů komunity při plánování a realizaci kroků vedoucích k dosažení zlepšení životních podmínek komunity jako vyšší, byla organizační kapacita komunity pracovníky hodnocena jako vyšší (H6). Z uvedeného vyplývá, že subjektivní hodnocení míry participace má významný vliv na subjektivní hodnocení některých znaků úspěšnosti komunitní práce, konkrétně na hodnocení dosažení zlepšení životních podmínek v sociálně vyloučených lokalitách, na hodnocení úrovně rozvoje vnitřních zdrojů komunity (tedy na hodnocení míry jejího zmocnění).

4 ZÁVĚRY VÝZKUMU

4.1 Závěry kvalitativního výzkumu

Z analýz FG vystupuje participativní přístup jako určující v přemýšlení o komunitní práci i její realizaci. To, jak a kým jsou stanoveny cíle konkrétních aktivit komunitní práce, má podle komunitních pracovníků vliv na míru její úspěšnosti. K podpoře komunity a jejích členů stát se účastníky dění v místě i okolnostech, ve kterých žijí, vede především charakter zkušenosti komunity při jejím úsilí o změnu. Tato zkušenost je důležitá ve všech fázích procesu komunitní práce. Lidé by, podle účastníků FG, měli mít možnost formulovat svá přání a potřeby, měli by být účastní rozhodovacího procesu o tom, na čem a jakou strategií se bude pracovat. Pokud lidé tuto možnost mají a prožijí, může sloužit jako motivace k zapojení se do dalších aktivit. Jednou z klíčových podmínek úspěšné komunitní práce, jak bylo popisováno ve FG, je důvěra lidí budovaná právě skrz realizované konkrétní akce a skrz zkušenost, že je jim nasloucháno a jejich názory jsou respektovány a jsou zohledněny v dalších postupech komunitních pracovníků. Lidé tedy mohou zažít vyšší stupeň participace na dění svého života než doposud.

Když komunikační partneři FG mluvili o roli participace ve své komunitní práci, nebylo zcela zřejmé, jak ji definují a zda vnímají různé stupně participace. Participativní přístup komunikačních partnerů by bylo možné klasifikovat do několika stupňů participace, obdobně jako uvádí Arnstein na svém žebříčku. Dopad uplatnění jednotlivých stupňů v konkrétních fázích komunitní práce byl pak sledován v kvantitativní části výzkumu.

4.2 Závěry kvantitativního výzkumu

Ačkoliv při rozhovorech ve FG komunitní pracovníci přikládali velký vliv participaci členů komunity při definování cílů spolupráce na její úspěšnost, výsledky kvantitativního výzkumu ukázaly, že míra participace členů komunity při definování a volbě tématu byla komunitními pracovníky hodnocena stejně, ať výsledek práce přinesl podle jejich posouzení zlepšení životních podmínek v lokalitě, či nikoliv. Na základě tohoto výsledku nejsme schopni potvrdit hypotézu o tom, že pokud se lidé podle mínění komunitních pracovníků podílí na definování cílů, jsou výsledky komunitními pracovníky hodnoceny jako úspěšné. Za to míra participace při plánování a realizaci práce na tématu byla komunitními pracovníky hodnocena jako významně vyšší v případech, kdy podle jejich názoru došlo ke zlepšení životních podmínek.

Výsledky výzkumu však nesnižují důležitost participace členů komunity při definování a volbě tématu. Pokud byla pracovníky při práci na úspěšném tématu hodnocena participace jako vyšší, jako vyšší hodnotili i míru dosažení organizační kapacity (statisticky nebyla významnost prokázána, ale dosažené hodnoty se stanovené hladině významnosti velmi blíží a v případě většího datového souboru by mohla být souvislost prokázána) a míru rozvoje lidí. V hodnocení míry participace na hodnocení kvality sociální sítě se vliv neprokázal. Můžeme konstatovat, že hodnocení vyšší míry participace členů komunity při definování a volbě tématu ovlivňuje hodnocení dosaženého stupně zmocnění komunity jako vyšší (vliv byl prokázán u posouzení ukazatele míra rozvoje lidí, hraniční byl u posuzování ukazatele organizační kapacita, prokázán nebyl u hodnocení ukazatele sociální sítě).

Výsledky kvantitativního výzkumu potvrzují významnost vlivu hodnocení míry participace členů komunity při plánování a realizaci práce na tématu na hodnocení úspěšnosti a růstu zmocnění komunity komunitními pracovníky. Pokud bylo při spolupráci se členy komunity podle názoru komunitních pracovníků dosaženo úspěchu, komunitní pracovníci hodnotili míru participace členů při plánování a realizaci jako vyšší. Významný vliv mělo hodnocení vyšší míry participace v této etapě práce také na vyhodnocení míry zmocnění komunity jako vyšší. Vliv byl prokázán u hodnocení dvou indikátorů (organizační kapacita, rozvoj lidí) a nebyl prokázán u hodnocení indikátoru sociální sítě.

Výsledky kvantitativního výzkumu neprokázaly vliv hodnocení participace členů komunity (ať již při definování a volbě tématu, tak při plánování a realizaci práce na něm) na vnímanou míru sociálního vyloučení komunity.

Při pohledu na výsledky se nabízí hypotéza, že hodnocená míra participace členů komunity má větší potenciál vlivu na hodnocení těch oblastí života, které mohou členové komunity přímo ovlivnit (např. míru vlastní organizovanosti, míru osobního rozvoje, maximalizace úspěchu vlastním úsilím), než na ty, které jsou spíše mimo jejich přímý vliv (charakter sociální sítě či míra sociálního vyloučení).

4.3 Hodnocení limitů výzkumu

Při interpretaci výsledků výzkumu je třeba vzít v úvahu několik jeho limitů. Jedním z nich je skutečnost, že komunitní pracovníci na otázky při strukturovaném rozhovoru odpovídali retrospektivně a v různých fázích realizace svých komunitních projektů. Dalším limitem byla snaha postihnout problematiku realizace komunitní práce v celé její šíři, která nutně vedla k redukcionismu při formulaci otázek kladených účastníkům výzkumu. Za nejzásadnější považujeme skutečnost, že míru participace na jednotlivých tématech komunitní pracovníci hodnotili v rámci dvou otázek (míra participace při definování a volbě tématu, míra participace při plánování a realizaci kroků). Nejen že odpovídali retrospektivně a v některých případech nebyla práce na tématu ukončena, ale spoléhali jsme na jejich deklaraci participace. Míra participace nebyla převedena do sady kritérií, jak tomu bylo například u míry zmocnění komunity. Mohlo tak docházet ke zkreslení nejen v důsledku možné tendence komunitních pracovníků svoji práci „idealizovat“, ale také z možného nesouladu porozumění obsahu jednotlivým stupňům participace mezi výzkumníky a respondenty.

5 ZÁVĚR

Participativní trendy a metody posilující participaci klientů (Černá, Polánková, 2018; Frišaufová, Geregová, 2018; Glumbíková, Vávrová, Nedělníková, 2018) a participativní modely posouzení životních situací (Navrátil, 2018) jsou rozvíjeny i v dalších oblastech sociální práce. Výsledky výzkumu vnímáme jako potřebný příspěvek k diskusi o vlivu a významu participace v jednotlivých fázích a kontextech spolupráce s cílovými skupinami.

V našem výzkumu jsme vedle vlivu hodnocení participace na hodnocení zlepšení životních podmínek v komunitě a na zmocnění komunity rovněž odhalili skutečnost, že intervence komunitní práce podle posouzení komunitních pracovníků snižují vnímanou míru sociálního vyloučení komunity. Tuto skutečnost lze interpretovat různě. Jedním z možných vysvětlení, kromě toho, že k mírnění sociálního vyloučení skutečně dochází, je, že hlubší poznání a bližší spolupráce komunitního pracovníka s komunitou může vést ke změně jeho náhledu. Nemusí se tedy měnit míra vyloučení, ale perspektiva a subjektivní hodnocení pracovníka v důsledku pozitivních zkušeností s členy komunity. Toto vnímáme jako důležitý předpoklad v dosahování jednoho z cílů komunitní práce, a to budování mostu mezi komunitou a okolím.

POUŽITÉ ZDROJE

- ADAMS, R. 2008. *Empowerment, Participation and Social Work*. 4th edition. Basingstoke: Palgrave.
- ARNSTEIN, S. R. 2004. *A Ladder of Citizen Participation* [online] [10. 5. 2019]. Dostupné z: <http://lithgow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation.html>
- BENGTTSSON, S., HULGARD, L. 2001. Co-operative Activity and Community Development. In: BORZAGA, C., DEFOURNY, J. *The Emergence of Social Enterprise*. London: Routledge.
- BURKETT, I. 2001. Traversing the Swampy Terrain of Postmodern Communities: Towards Theoretical Revisionings of Community Development. *European Journal of Social Work*, 4(3), 233–246.
- CROFT, S., BERESFORD, P. 2000. User Participation. In: *The Blackwell Encyclopedia of Social Work*. Malden: Basil Blackwell, 355–357.
- CZYŻEWSKI, M. 2019. Pitfalls of Participatory Approaches. In: GRANOSIK, M., GULCZYŃSKA, A., KOSTRZYŃSKA, M., LITTLECHILD, B. (Eds.). *Participatory Social Work: Research, Practice, Education*. Łódź–Kraków: Łódź University Press, Jagiellonian University Press, 359–368.
- ČERNÁ, E., POLÁNKOVÁ, L. 2018. Mít domov znamená důstojně bydlet! Divadlo utlačovaných jako nástroj uplatňování kritické reflexivity. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 22–39.
- DOEL, M., SHARDLOW, S. 1998. *The New Social Work Practice*. Hampshire: Arena.
- DUBE, N. 2009. *Evaluating Community Participation in Development Projects*. Stellenbosch: Stellenbosch University.
- FELLIN, P. 1995. *The Community and the Social Worker*. Illinois: F. E. Peacock Publishers.
- FRASER, H. 2005. Four Different Approaches to Community Participation. *Community Development Journal*, 40(3), 286–300.
- FRIŠAUFOVÁ, M., GEREGOVÁ, M. 2018. „Šok i osvěžení“: participace expertů – uživatelů služeb ve výuce sociální práce na vysoké škole. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 84–100.
- GILCHRIST, A. 2009. *The Well-Connected Community: A Networking Approach to Community Development*. 2nd edition. Bristol: Policy Press.
- GLUMBÍKOVÁ, K., VÁVROVÁ, S., NEDĚLNÍKOVÁ, D. 2018. Optiky posuzování v agendě sociálně-právní ochrany dětí. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(6), 78–88.
- HARDCASTLE, D. A., POWERS, P. R., WENOCUR, S. 2004. *Community Practice: Theories and Skills for Social Workers*. 2nd edition. Oxford: Oxford University.

- HAUTEKEUR, G. 2005. Community Development in Europe. *Community Development Journal*, 40(4), 385–398.
- HAUTEKEUR, G., HENDERSON, P. 2008. Community Development in Europe. In: BRAKE, R., DELLER, U. (Eds.). *Community Development – A European Challenge*. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Publisher.
- CHARMAZ, K. 2006. *Constructing Grounded Theory: Methods for the 21st Century*. London: SAGE.
- LAMPRECHT, J. 2012. *Rekonstruktiv-responsive Evaluation in der Praxis: neue Perspektiven dokumentarischer Evaluationsforschung*. Wiesbaden: VS Verlag.
- LITTLECHILD, B. 2019. The Potential and Reality for the Inclusion of Service Users in Social Work. In: GRANOSIK, M., GULCZYŃSKA, A., KOSTRZYŃSKA, M., LITTLECHILD, B. (Eds.). *Participatory Social Work: Research, Practice, Education*. Łódź-Kraków: Łódź University Press, Jagiellonian University Press, 339–357.
- LÖFFER, E., PARRADO, S., BOVAIRD, T., RYZIN, G., 2008. *If You Want to Go Fast Walk Alone. If You Want to Go Far, Walk Together. Citizen and the Co-production of Public Services*. Paris: Ministry of Budget, Public Finance and Public Services.
- McCABE, A. 2007. Participatory Citizenship: Identity, Exclusion, Inclusion. *Community Development Journal* [online]. (42)3, 406–408. [10. 5. 2018]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/cdj/bsm024>
- NAVRÁTIL, P. 2018. Epistemické diskurzy „vysvětlení“ a „porozumění“ v modelech posouzení životní situace. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 5–25.
- PARSONS, R. J. 2002. Guidelines for Empowerment-Based Social Work Practice. In: Roberts, A. R., GREENE, G. J. (Eds.). *Social Workers' Desk Reference*. Oxford: Oxford University.
- PIERSON, J. 2002. *Tackling Social Exclusion*. London: Routledge.
- RANIGA, T., SIMPSON, B. 2002. Community Participation: Rhetoric or Reality? *Social Work / Maatskaplike Werk*, 38(2), 182–191.
- RUBIN, H. J., RUBIN, I. S. 2008. *Community Organizing and Development*. Boston: Pearson/Alyn and Bacon.
- SCHURINGA, L. 2007. *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava: Radovan Goj.
- THOMPSON, N. 1998. *Promoting Equality*. London: Macmillan.
- WARD, N. 2009. Social Exclusion, Social Identity and Social Work: Analysing Social Exclusion from a Material Discursive Perspective. *Social Work Education* [online]. 28(3), 237–252. [4. 4. 2016]. Dostupné z: <http://eds.b.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=2&sid=e5e9102b-99da-4943-b1f1-6bbe9d9e6b7d%40sessionmgr102&hid=114&data=Jmxhbm9Y3Mmc2l0ZT1lZHMTbGl2ZQ%3d%3d&db=a9h&AN=36789492>
- WEYERS, M. 2007. The Eight Habits of Highly Effective Community Workers: A South African Perspective. *Social Work / Maatskaplike Werk*, 43(1), 1–15.
- WHITE, S. C. 1996. Depoliticising Development: The Uses and Abuses of Participation. *Development in Practice*, 6(1), 6–15.
- WILCOX, D. A. 1994. *Guide to Effective Participation*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- WINTER, R., MUNN-GIDDINGS, C. 2001. *A Handbook for Action Research in Health and Social Care*. London: Routledge.

Mediace jako metoda sociální práce, nebo samostatný vzor jednání?

Mediation as a Method of Social Work or Unique Behavioral Pattern?

Lenka Dvořáková, Mirka Nečasová

Mgr. et Mgr. Lenka Dvořáková¹ je postgraduální studentkou oboru sociální práce na Katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Oblastí jejího výzkumného zájmu je institucionalizace mediace a dilemata sociálních pracovníků. Ve spolupráci s Katedrou geografie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a brněnskou pobočkou výzkumného Ústavu geoniky Akademie věd České republiky se jako sociolog věnuje modelům péče o lokality zapsané v seznamu UNESCO a scénářům krizového řízení.

PhDr. Mirka Nečasová, Ph.D.,² pracuje jako odborná asistentka na Katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, kde vyučuje předměty zaměřené na filosofii a etiku v sociální práci, supervizi, vyjednávání a mediaci a kariérové poradenství. Katedru zastupuje v Asociaci vzdělavatelů v sociální práci. Od roku 2008 je mediátorkou Mediačního centra v Brně. Oblastmi jejího výzkumného a vědeckého zájmu jsou etika v sociální práci, supervize, občanské poradenství, vyjednávání a mediace. Spolupracuje s Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, kde se věnuje problematice sociální integrace imigrantů v ČR, roli lokálních vlád při řešení problémů sociálního začleňování v České republice, etickým dilematům a proměnám profesních hodnot v sociální práci.

Abstrakt

CÍLE: Autorky se v textu věnují problému vztahu mediace a sociální práce, konkrétně se ptají, jaké je místo mediace v sociální práci, zda se jedná o nezávislý samostatný vzor jednání, nebo o specifickou metodu sociální práce. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Na problém je nahlíženo s využitím konceptu vytváření profesní identity z hlediska teoretického zázemí mediace a historické perspektivy uplatňování mediace v české společnosti a specificky v sociální práci. **METODY:** Cílů výzkumu je dosahováno prostřednictvím analýzy dokumentů, konkrétně akademických textů o mediaci, legislativních textů upravujících výkon mediace v ČR a textů hovořících o využití mediace v praxi sociální práce a dalších oborů. **VÝSLEDKY:** Bylo třeba rozlišit jednotlivé mediační styly, protože autoři píšící o mediaci často zaměňují mediaci za facilitativní mediační styl. Mediace se v ČR historicky vyvíjela především v rámci profese sociální práce a využití mediace v sociální práci může být pojímáno jako samostatný vzor jednání (především evaluativní a částečně facilitativní mediace) i jako specifická metoda sociální práce (facilitativní mediace, transformativní mediace a mediace narativní). **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** V sociální práci panuje

¹ Kontakt: Mgr. Lenka Dvořáková, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; krickova@fss.muni.cz

² Kontakt: PhDr. Mirka Nečasová, Ph.D., Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; necasova@fss.muni.cz

nejistota ohledně kompetencí sociálních pracovníků k uplatnění mediace, proto není plně využíván její potenciál na pomoc klientům. Výhodiskem by mohlo být absolvování dalšího vzdělávání v mediaci tak, aby školený sociální pracovník – mediátor vykonával mediaci v rámci podpory širší škály interakcí, která je v sociální práci běžná.

Klíčová slova

mediace, identita, mediační styl, metoda sociální práce, profese, zákon o mediaci

Abstract

OBJECTIVES: Following up the relationship between mediation and social work, the authors specifically ask about the place of mediation in social work. **THEORETICAL BASIS:** The issue is considered from a mediation theoretical background and its applied historical perspective in the Czech Republic, specifically in social work, the underlying conception being professional identity. **METHODS:** The objectives are achieved through the analysis of academic texts about mediation, legislative texts adjusting the execution of mediation in the Czech Republic and texts referring to using mediation especially in social work. **OUTCOMES:** It was necessary to distinguish particular mediation styles, because the authors writing about mediation often interchange mediation with facilitative mediating style. Mediation has historically evolved especially within the Czech context of the social work profession and can be seen as a separate model of proceeding (especially evaluative and partly facilitative mediation), even as a specific method of social work (facilitative, transformative and narrative mediation). **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** There is uncertainty in social work about social worker competencies in applying mediation; therefore, its potential to help clients is not fully utilized. The solutions could be completing further education in mediation, so the trained social worker would practice mediation to support a wider range of interactions.

Keywords

mediation, identity, mediation style, method of social work, profession, mediation act

ÚVOD

Počátek vzdělávání v mediaci i praktického využívání metody mediace se v České republice datuje od 90. let 20. století. Mediace má tedy za sebou již více než dvacetiletou historii. Obecné povědomí o mediaci je nicméně u nás stále spíše na nízké úrovni – a to i přes vzdělávací a popularizační aktivity organizací a jednotlivců, které se mediací již dlouhodobě zabývají. Významné místo mezi propagátory mediace zastává od svého vzniku v roce 2000 Asociace mediátorů České republiky, která dlouhodobě usiluje o zvyšování kvality výkonu mediace. Jak uvádí Šišková (2012), úkolem Asociace je udržovat mediaci na vysoké odborné úrovni, k čemuž slouží vzdělávací a profesní standardy, etický kodex i propracovaný systém vzdělávání, který byl na půdě Asociace vytvořen. Do povědomí veřejnosti však mediace ve větší míře vstupuje až se zahájením činnosti Probační a mediační služby v roce 2001 (zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě). Mediace je zde pojímána jako metoda restorativní (obnovující) justice oproti justici retributivní (odplatné). K dalšímu legislativnímu zakotvení mediace dochází až v roce 2012, kdy byl v ČR na základě tlaku z Evropské unie³ schválen zákon č. 202/2012 Sb., o mediaci, kterým se upravily podmínky pro výkon činnosti tzv. zapsaných mediátorů. K přijetí tohoto zákona došlo v době, kdy již mediace byla součástí poskytovaných služeb nejen na soukromé bázi, ale i v rámci registrovaných

³ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2008/52/ES o některých aspektech mediace v občanských a obchodních věcech, srovnej: Potočková (2013:20–34).

sociálních služeb. V důsledku toho vzniká v ČR tzv. dvojkolejnost mediace (Holá et al., 2014): starší linie mediátorů působících mimo justiční systém všude tam, kde je mediace žádána, kteří většinou nejsou zapsáni v seznamu Ministerstva spravedlnosti, a linie zapsaných mediátorů, kteří jsou převážně součástí justičního systému a poskytují mediaci v podmínkách vymezených výše uvedeným zákonem. V oblasti poskytování mediačních služeb tak vzniká poměrně nepřehledná situace – a to nejen pro laickou, ale často i pro odbornou veřejnost. Orientaci v této oblasti nenapomáhá ani nepřesné povědomí o rozdílných mediačních stylech, velká šíře záběru mediace i její multidisciplinární charakter.

Ačkoliv byla mediace v ČR od počátku svého zavedení považována za jednu z metod sociální práce, v současné době se zdá, že v této oblasti panuje určitá nejistota. Naskytá se tedy otázka po tom, jaká je identita mediace v *sociální práci*, zda se jedná o nezávislý samostatný vzor jednání (profese), nebo o specifickou metodu sociální práce. Identitu v souladu s Webbem (2017) chápeme jako pojem označující příslušnost nebo bytí součástí (z řeckého oikeion – patření k), konkrétně pro potřeby tohoto textu jako patření k určité profesi. Identita profese je vztahový a kontextuální pojem, identifikace potom pojem procesuální. Identitu je nicméně obtížné jednoznačně postihnout, jednak proto, že je neustále konstruována, a jednak proto, že jednotliví aktéři do identity postupně vrůstají (proces identifikace), a tím ji také ovlivňují. Jak uvádějí Wiles a Vicary (2019), porozumění profesní identitě se může lišit na základě zvoleného přístupu. Zmiňují přístup zaměřený na vlastnosti (na kompetence a standardy platné v dané profesi), na kolektivní chápání smyslu profese (tedy toho, co je stěžejní v dané profesi – v sociální práci typicky hodnotová báze a holistický přístup), na rozpoznání subjektivního významu identity pro jednotlivé pracovníky (kteří si vytvářejí a internalizují identitu, o kterou se mohou opřít, např. v obtížných situacích).

Webb (2017) pak uvádí jako hlavní faktory, jejichž prostřednictvím bývá identita charakterizována, výlučnost (osobitost ve vztahu k dalším srovnatelným skupinám), prestiž a povědomí o profesi u těch, kteří do této skupiny nepatří.

Vztah mezi mediací a sociální prací potažmo identitu mediace se v tomto textu pokusíme postihnout prostřednictvím objasnění pojmu mediace, mediačních stylů a teoretického zázemí mediace a historického pohledu na pojmání mediace.

Vycházíme z toho, že identita je sociálně konstruovaná, a budeme proto postupovat prostřednictvím analýzy dokumentů, což považujeme pro naše účely za vhodnou aplikaci analytické metody a také za techniku sběru informací (Gall, Borg, Gall, 1996), která nám umožní zkoumat vztah mezi sociální prací a mediací včetně naznačení jeho proměn. V závěru pak bude na tomto základě nastíněna možná odpověď na výše položenou otázku.

Nejdříve tedy uvedeme různé možnosti definování mediace a následně objasníme, jak chápeme mediaci jako nezávislý samostatný vzor jednání a jako specifickou metodu sociální práce.

CHARAKTERISTIKA MEDIACE

Pojem mediace⁴ se užívá v různých **významech**. Jednak se jako mediace někdy označuje obecně „zprostředkování“, častěji se však mediace chápe jako způsob „řešení konfliktu za pomoci prostředníka“ (Šišková, 2012:17), přičemž tento prostředník – mediátor⁵ je neutrální kvalifikovaná osoba, která „pomáhá účastníkům konfliktu ve vzájemné komunikaci a dorozumění. Cílem je dosažení spokojenosti s výsledkem i průběhem řešení tohoto konfliktu“ (Holá, 2011:9).

Zprostředkování lze podle Musila (2013b:296) chápat jako „činnost spojujícího článku, který přenáší vzájemné vlivy účastníků vztahu a umožňuje tak, aby se působení jednoho z nich projevovalo změnami u druhého účastníka a naopak“. Někteří autoři užívají ve smyslu zprostředkování také

⁴ Latinské podstatné jméno mediator (látka přenášející) je základem italského mediare – zprostředkovat, anglického mediate – vyjednávat, přenášet, zprostředkovávat, sjednat, smířovat a mediator – vyjednávač, prostředník, zprostředkovatel, příměluč.

⁵ Z latinského slova medium, což znamená střed, či medius, tedy prostřední.

pojem mediace, a rozumí pod ní nejen zprostředkování řešení sporu, ale jakékoli zprostředkování, např. zprostředkování zaměstnání, zprostředkování služeb, zprostředkování setkání pracovního týmu, zprostředkování obchodní transakce apod. Podle Holé et al. (2014:106) je tedy mediace ve smyslu zprostředkování nejobecnější možný význam tohoto pojmu. V české literatuře o sociální práci můžeme najít pojem mediace ve smyslu „zprostředkování“ např. u Kubalčíkové a Krchňavé (2010), v tomto konkrétním případě se mediací rozumí „pomoc s procesem plánování sociálních služeb“ (2010:118), která spočívá v jakémsi zprostředkování témat a kontaktů s dalšími osobami, které by se mohly na plánování sociálních služeb podílet.⁶

Pro účely tohoto textu budeme užívat pojem mediace pouze pro zprostředkování řešení sporu, nikoli v jeho nejobecnějším významu.

Mediaci je také možné definovat podle širší jejího záběru **v širším a v užším významu**⁷ (Arnold, Riskin, Keatig, 1996; Holá, 2011). Širší pojetí mediace vychází z předpokladu, že strany sporu mohou mít užitek z přesahu vyjednávání úzce definovaných problémů (často v podobě sporů předkládaných k řešení u soudu); mediátor se tedy v širším pojetí snaží rozšířit distributivní problém na problém souhrnný. Vyjednávání přesahuje pozice a dotýká se zájmů stran sporu, které mediátor pomáhá objevit, pochopit a zohlednit při vyjednávání (Holá, 2011:105). Toto širší pojetí je charakteristické pro facilitativní mediaci (viz dále).

Pro mediátora užší orientace je cílem mediace pomoci klientům při řešení „technického“ problému, který klienti sami definovali, např. v podobě distributivních problémů, tzn. rozdělení určitého omezeného zdroje (např. zisk z prodeje), kdy to, co jeden získává, druhý nutně ztrácí. Strany sporu hledají kompromis, vyjednávání je spíše poziční. Žádoucím výsledkem je co největší spokojenost, resp. co nejmenší nespokojenost stran sporu s výsledkem rozdělení omezeného zdroje (Holá, 2011:105). Užší pojetí mediace je typické pro mediaci evaluativní (viz dále).

Kromě rozdělení na mediaci v užším a širším smyslu je možné vymezit i dělení podle **míry svébytnosti této metody**: na mediaci jako sice multidisciplinární, ale samostatný vzor jednání (profesi) a na mediaci využívanou jako specifickou metodu v rámci jednotlivých oborů. O mediaci jako o svébytném a univerzálně aplikovatelném vzoru jednání s vlastními cíli, postupem, pravidly a profesním obsazením mluví např. Arnold, Riskin a Keatig (1996:7–10), Moore (1996), Asociace mediátorů České republiky (AMČR, 2011) nebo Holá, Hrnčířková (2018). Carrasco (2016) dokonce tvrdí, že mediace není pouze novou technikou či metodou v sociální práci, ale že je samostatnou disciplínou, která hraje důležitou sociální roli, ve společnosti, je zastoupena profesním sdružením, v rámci kterého jsou také specifické znalosti a dovednosti potřebné pro výkon profese legitimním způsobem předávány, a má své vlastní profesní standardy a etiku.

Oborově specifická mediace je pak chápána jako pomáhající intervence v kontextu různých profesí, např. psychologie, práva, sociální práce (např. Kilpatrick, 1987; Novotná, Schimmerlingová, 1992; Holá, 2003; Matoušek et al., 2008). V jednotlivých oborech se klade při řešení sporů důraz na rozdílné aspekty situace, takže i podoba metody mediace (mediační styl), která je v jednotlivých profesích preferována, odpovídá těmto náhledům.

Mediace bývá běžně zahrnována mezi teorie a metody sociální práce. Lze ji označit buďto za metodu (např. Ponížilová, 2011:133; Kall, Molčanová, 2013:33; Mazochová, 2013:110) nebo za techniku (např. Musil, 2013b) sociální práce.⁸ Vztah mezi metodou a technikou chápeme pak

⁶ Mediátorem je např. terénní sociální pracovník.

⁷ Toto vymezení ovšem bere v úvahu jen facilitativní a evaluativní mediační styly a je psáno jazykem facilitativní mediace.

⁸ Dle slovníků můžeme metodu (z řeckého „method“ = cesta za něčím) definovat jako systematicky užitý postup, který slouží k dosažení určitého cíle (Všeobecná, 1998), popřípadě jako způsob postupu určité lidské činnosti (např. myšlení nebo jednání; Ottův, 1906). Techniku (z řeckého „techné“ = řemeslo, umění) pak můžeme chápat jako účelné využití nástrojů všeho druhu (Všeobecná, 2001), nebo také jako souhrn činností, pracovních postupů, pracovních prostředků (ve smyslu nástrojů) a znalostí (Všeobecná, 2001).

stejně jako Janák (2011:16): „Technikou je myšlena konkrétní aplikace určité metody.“ Můžeme nalézt i autory, např. Carrasco (2016) nebo Holá a kol. (2014), kteří chápou mediaci oběma zmíněnými způsoby, tedy jako svébytný vzor jednání i jako metodu užívanou v různých profesích. Pro úplnost dodáváme, že Holá (2011) a Holá a kol. (2014) nebo Plamínek (1994) mluví také o **křížové mediaci**⁹, což je řešení konfliktu, který přerostl do krize, prostřednictvím mediace. Nyní se tedy zaměříme na mediační styly, které jsou v literatuře věnované mediaci nejčastěji uváděny.

MEDIAČNÍ STYL

S určitým zjednodušením¹⁰ můžeme rozlišit čtyři hlavní mediační styly: facilitativní, evaluativní, transformativní a narativní. Užití jednotlivých mediačních stylů záleží jednak na osobnosti a na dovednostech, popřípadě výcviku a zkušenostech mediátora, které často souvisí s jeho hodnotovým a profesním nastavením (a tedy i oborem, ve kterém působí), jednak na povaze konkrétní problémové situace (včetně jejich aktérů), která má být mediací řešena.

Facilitativní mediační styl¹¹ staví na tom, že proces mediace i role mediátora jsou přesně definovány, mediátor zásadně nehodnotí nápady, pohledy ani postoje stran konfliktu. Mediátor se snaží, aby si účastníci mediace vyměňovali informace a rozuměli jim proto, aby mohli dosáhnout efektivního řešení. Facilitativní mediátor soustředí strany sporu na jejich potřeby a zájmy (nikoliv pouze na pozice, které z potřeb a zájmů vyrůstají) a pomáhá tvořivým způsobem hledat různá řešení. Strany konfliktu pak návrhy řešení analyzují společně a vybírají z nich podle zvolených a srozumitelných kritérií ta nejjednodušší. Vítězí řešení přinášející zisky oběma stranám, mnohdy i mimo právní normativní formu. Tvořivý aspekt usnadňuje větší zapojení stran do celého procesu, aktivuje je a přináší výsledek typu win-win (Šišková, 2012; Zumeta, 1996–2018). Facilitativní mediace čerpá z přístupů orientovaných na řešení, od 70. let minulého století pak stále více směřuje k chápání konfliktu jako psychologicko-ekonomického fenoménu, kdy řešením je výměna statků hmotné a nehmotné povahy mezi stranami. Proto také bývá zařazován do transakčních modelů mediace (Bush, Folger, 2005, in Brzobohatý, Poláková, Horáček, 2016).

Velmi rozdílným typem mediace je **mediace evaluativní**. V tomto mediačním stylu mediátor přebírá roli hodnotitele. Jeho rolí v mediačním evaluativním procesu je sledovat a spojovat fakta, která zvažuje, porovnává a posuzuje i s ohledem na pravděpodobné důsledky pro život zúčastněných stran. Jeho úkolem je analyzovat reálnost návrhů a posuzovat je vzhledem k normám a daným zákonům. Mediátor tak často opouští facilitaci a přestává být neutrální, právě proto, že hodnotí situaci a šance stran vzhledem k trhu, dění u soudu a dalším okolnostem. Vyhodnocení dokonce umožňuje zaujímání pozic a polarizaci názorů, což je proti zásadám např. facilitativní mediace. Evaluativní mediace mnohdy přináší řešení na základě pozic, nikoli zájmů. I když jsou probírané informace pokládány za důvěrné a nemohou být užity v dalších mimomediačních procesech (např. u soudu), jsou většinou provázeny právním pohledem na věc, protože právník více kontroluje proces a klient je spíše pasivním účastníkem s menší účastí při rozhodovacím procesu. Tato mediace je

⁹ Dále o mediaci se zdůrazněnou neutralitou, mediaci se zdůrazněnou efektivitou, o mediaci na dálku, o periodické mediaci a o týmové mediaci (Plamínek, 1994:124–125). Nicméně se přikláníme k dělení mediačních stylů používanému Holou, jelikož Plamínkova typologie mediačních stylů se v české literatuře neujala.

¹⁰ Zde pro ilustraci uvedeme jen základní rozdělení (srovnej např. Zumeta, 1996–2018; Boserup, 2004; Holá, 2011). V poslední době metodici mediace hovoří také o tzv. **hybridech mediace**, které variují od arbitrážního řízení na jedné straně (evaluativní mediace) až po terapii na straně druhé (narativní mediace), nicméně facilitativní mediace je podle Šiškové vždy základem (Šišková, 2012).

¹¹ Facilitativní mediační styl bývá označován také jako zaměřený na řešení, zaměřený na dohodu, transakční aj. (Brzobohatý, Poláková, Horáček, 2016).

založena na faktu, že na konflikt se pohlíží z jiného úhlu – rámec a téma se zužují, účastníci jsou spíše pasivní a často dochází k řešení ve formě win-loss (Šišková, 2012, Zumeta, 1996–2018).

Výše popsané zaměření evaluativní mediace vychází z toho, že byla vytvořena mediátory především z řad soudců a právníků. Evaluativní mediátor upozorňuje na slabiny a silné stránky případu, konfliktu a postojů klientů právě z toho důvodu, že upřednostňuje spíše právní stránky procesu než potřeby a možnosti stran. Vzorem je vytvořená norma a mediátor je zde určitým expertem, který se více odvolává na práva a povinnosti podobně jako v soudním procesu. Tento směr mediace je nejvíce preferován advokáty, odborníky na proces a situace. Stejně tak je tomu v obchodní mediaci. Šišková (2012), Zumeta (1996–2018) i Brzobohatý, Poláková, Horáček (2016) ovšem evaluativní mediaci nepovažují za skutečný mediační styl, ale za hybridní formu, kterou lépe vystihuje název nezávazná arbitráž. Tento styl totiž není v souladu se základními principy mediace, jako je např. přesvědčení, že „lidé mají zdroje a kapacitu řešit své vlastní problémy lépe a hlavně jinak, než by to udělal soudce nebo rozhodce“ (Brzobohatý, Poláková, Horáček, 2016:42). Tento typ mediace nekoresponduje s cíli sociální práce, a proto lze v rámci sociální práce spíše využít některé jeho prvky než čistou evaluativní mediaci jako takovou.

Novějším mediačním stylem, který byl formulován Folgerem a Bushem v roce 1994, je **transformativní mediace**. Konflikt je v transformativní mediaci pojímán jako krize v lidských interakcích, která vede zúčastněné k tomu, aby se chovali k sobě i k druhým způsobem, který shledávají jako velmi nekomfortní až odpudivý. Takto je odcizuje od pocitu vlastní síly a propojení s druhými (tzn. podkopává interakce mezi nimi jako lidskými bytostmi), což je provázáno pocitem slabosti a neschopnosti, nejistoty, ztráty kontroly nad situací a hostilitou. Konflikt tak generuje uzavřenost a sebestřednost u účastníků. Úlohou mediátora je pomoci účastníkům sporu, aby získali prostřednictvím zmocnění a uznání zpět kontakt se svojí lidskou identitou, jejímž základem je autonomie a sociální propojení (Bush, Folger, 2005). Transformativní mediační styl se tedy orientuje na posílení pravomocí jednotlivých stran a vychází z poznání potřeb, zájmů, hodnot a pohledů každé strany. Dovoluje, aby postoje účastníků a jejich vztahy byly změněny během mediace a aby se účastníci navzájem co nejvíce pochopili. Proto je nezbytné, aby všechny strany sporu byly vždy osobně přítomny na mediaci (Šišková, 2012). Jak poznamenává Zumeta, tento přístup zčásti odráží rané fáze facilitativní mediace, kdy se předpokládalo, že díky této mírotvorné aktivitě dojde k transformaci společnosti jako celku. Současná transformativní mediace chce pokračovat v tomto procesu tím způsobem, že se mediátor snaží podpořit strany, aby si samy určily směr svého vlastního procesu (Zumeta, 1996–2018). Transformativní mediace vychází z kognitivní a sociální psychologie, komunikačních studií, studií diskurzu a dialogicko-morální teorie, pojímá konflikt z hlediska interakcí a zkušenosti (Brzobohatý, Poláková, Horáček, 2016). Z toho důvodu byla patrně také transformativní mediace někdy přirovnávána k psychoterapii a kritizována z pozic zastánců mediace orientované na řešení. V současné době je však díky svým dobrým výsledkům v oblasti vnitropodnikové a rodinné mediace akceptována i v širší mediační obci (Potočková, 2013). Dalším z relativně nových¹² přístupů k mediaci je **mediace narativní**. Narativní mediace vychází z myšlenek postmodernismu a sociálního konstruktivismu a zdůrazňuje neexistenci objektivního pohledu na realitu a fakta, neboť pohled každého jedince vychází z kulturního a historického kontextu, který určuje jeho vnímání reality. Klade si za cíl zlepšení vztahu stran konfliktu, zvažuje konflikt v širších souvislostech, a proto je pro ni obvykle třeba větší časová dotace než v případě předchozích přístupů (Hansen, 2004:297).

Základem mediačního procesu v narativním přístupu je příběh vyprávěný oběma stranami. Lidé totiž žijí svůj život skrze příběhy, příběhy jim slouží jako pořádací fenomén. Vychází se z předpokladu, že lidé jsou „chyceni“ v cyklu konfliktu, protože si připadají svázáni s konfliktem. Úkolem mediátora je pomoci stranám získat odstup od konfliktu pomocí spojování dopadů konfliktu s konfliktem samotným (nikoliv s osobami) a prostřednictvím náhledu na konflikt jako

¹² Vychází z rodinné terapie a byla vyvinuta v 80. letech 20. století Michaellem Whitem a Davidem Epstonem v Austrálii (Hansen, 2004:297). V České republice začíná být známá až v poslední dekádě.

na omezení. Mediátor pomáhá účastníkům vyprávět alternativní příběh a vytvářet příběh naděje a kooperace prostřednictvím převyprávění příběhu o vztazích (Winslade, Monk, 2000). Jak uvádějí Urbanová, Holas, Tvrdíková (2014), narativní přístup začleňuje některé terapeutické prvky, a tak může být v některých případech ke stranám konfliktu šetrnější, a proto vhodnější než přístup zaměřený čistě na řešení konfliktu.

Různé mediační styly vycházejí z rozdílných předpokladů o povaze reality. Zatímco tradiční pozitivistický pohled na svět předpokládá existenci jedné objektivní a na pozorovateli nezávislé pravdy a její poznatelnost skrze validní nástroje (Comte, 1946), v postmoderních sociálních vědách je častěji uplatňován konstruktivistický pohled na svět, který pohlíží na realitu jako na neustále se vytvářející v interakcích sociálních aktérů (Berger, Luckmann, 1999), jejíž poznání je založeno na interpretacích každého jednotlivého pozorovatele. Zatímco evaluativní mediační styl vychází spíše z objektivismu, facilitativní, transformativní a narativní mediátoři pracují více v rámci konstruktivistického paradigmatu.

Uplatnění různých mediačních stylů je svázáno s historickým zázemím, proto považujeme, podobně jako např. Holá a Urbanová (2017), pohled do historie mediace za velmi důležitý pro kontext chápání jejího formování a jejího současného fungování, tedy vytváření identity mediace v české společnosti.

Uplatnění mediačních stylů v průběhu historie mediace

Mediace byla v moderní době v institucionální podobě pravděpodobně poprvé využita při vyjednávání mezi odbory a zaměstnavatelem v USA ve druhé dekádě 20. století (Potočková, 2013). K dalšímu rozvoji mediace pak došlo v souvislosti s hnutími za občanská a lidská práva a vlnou peace generation v 60. letech 20. století. Tyto aktivity vyústily ve formulaci antidiskriminačních zákonů v letech sedmdesátých, přičemž alternativní způsoby řešení konfliktů vznikaly jako reakce na pomalý systém soudní moci. Právě v rámci procesu posilování demokracie byla spoluúčast občanů na rozhodování a participace na řešení vlastních problémů dalším krokem. Mediace tak byla uplatňována na komunitním principu při řešení otázek soužití v obci, kdy jako mediátoři působili proškolení dobrovolníci v komunitních centrech.¹³ Vznikaly také neziskové organizace a nadace, jejichž cílem bylo šíření myšlenky mediace (Šišková, 2012; Potočková, 2013).

V rodinné, pracovní a obchodní oblasti se mediace jako metoda řešení sporů výrazněji využívá teprve od 80. let minulého století a v této době se také ve větší míře začíná prosazovat v rámci justičního systému. V 70. letech byl formulován koncept restorativní justice propagující urovnání konfliktu mezi pachatelem trestného činu a jeho obětí, o který se opírá probace a mediace. Od 90. let je pak „ve světě patrný vzrůstající zájem pracovníků justice o využívání mediace, a to jako mimosoudního procesu, který probíhá ještě před rozhodnutím ... soudu“ (Matoušková, 2013:300). Od 80. let minulého století se mediace začala více uplatňovat především v rodinných sporech. Jak uvádí Šišková, např. v Atlantě bylo v roce 1974 zřízeno první privátní mediační centrum advokátem, rodinným a rozvodovým poradcem O. J. Cooglerem, který uplatňoval techniku mediace spíše jako metodu sociální práce (sociálních věd) než jako metodu právní vědy, za což byl svými kolegy kritizován. Mediací se v té době začali zabývat nejen právníci, ale také psychologové a sociální pracovníci (Šišková, 2012:18).

V počátečních fázích vývoje metody mediace (60.–80. léta 20. století) v komunitních centrech převažoval klasický facilitativní¹⁴ typ mediace a mediaci prováděli převážně dobrovolníci zaškolení

¹³ Obdobou mediace v rámci komunity byly u nás tzv. smírčí rady působící při vybraných městských nebo obecních úřadech, srovnej např. Šišková (2012:25–37).

¹⁴ Brzobohatý, Poláková, Horáček (2016) oproti Šiškové (2012) nazývají tento mediační styl jako původní (generický). To z toho důvodu, že facilitativní mediace, jak ji známe dnes, vychází z tzv. harvardského modelu principiálního vyjednávání. Vznik facilitativní mediace tedy uvádějí až jako reakci především právníků na komunitní mediační programy.

v mediačním postupu a ve facilitaci komunikace. V době vstupu právníků a ekonomů do mediace (80. léta 20. století) se začíná více uplatňovat evaluativní mediace¹⁵. V 90. letech byla potom v souvislosti s řešením rodinných sporů formulována transformativní podoba mediace stavějící na podpoře silných stránek klientů a rozvoji jejich potenciálu. Na přelomu tisíciletí pak začíná být využívána narativní mediace usilující o dekonstrukci linií vyprávění příběhu a následnou rekonstrukci příběhu nebo jeho linie v nedestruktivní podobě. Evaluativní mediace je tedy spíše doménou právníků a ekonomů, zatímco transformativní a narativní mediace, které v sobě nesou i terapeutické rysy, jsou blízké psychologům a sociálním pracovníkům. Facilitativní mediace, která čerpá z přístupů orientovaných na řešení a z transakčních modelů a disponuje jasnou metodikou, má široké uplatnění a bývá využívána pracovníky v různých oblastech.

Poté, co jsme charakterizovali mediaci (a její různá dělení) a vymezili mediační styly, jsme si vytvořili základ pro lepší porozumění využívání metody mediace u nás. Zatímco ve světě má mediace jako specializovaná odborná činnost již téměř stoletou tradici, v České republice je mediace stále poměrně novou metodou.

MEDIACE V ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Do tehdejšího Československa se myšlenka mediace začala šířit prostřednictvím projektů nadace Partners for Democratic Change záhy po změně režimu v roce 1989. Záměrem bylo za pomoci globální sítě partnerů „podpořit lokální lídry a iniciovat vznik partnerství, zasazujícího se o transformaci konfliktu, podporu demokratických institucí a dosažení udržitelného rozvoje“ (Partnersglobal, 2015).

Partners for Democratic Change formulovali svoji misi na základě myšlenky, že transformace komunistické společnosti směrem ke společnosti demokratické a občanské vyžaduje nové dovednosti a metody vzájemného dorozumění a porozumění. Komunistický režim totiž jen zřídka kdy připustil existenci konfliktu a potřebu vyjednávání v dané společnosti, zatímco v demokratických společnostech byla naopak zaměřena velká pozornost právě na oblast utváření politiky a odpovídajících institucí a na vzdělávání profesionálů v oblasti řešení sporů. Projekty Partners se tedy snažily podpořit způsoby uchopení sporů jako cesty, jak konflikt zvládnout a dospět k nenásilnému, demokraticky založenému řešení (Partnersglobal, 2015).

Dle Šiškové (2012) byl zájem o mediaci v té době největší v univerzitním prostředí, odkud díky seminářům vzešli první vyškolení mediátoři a facilitátoři. V roce 1992 byla založena nezisková organizace České centrum pro vyjednávání a řešení konfliktů, která na sebe vzala úlohu vzdělavatele v této oblasti a připravovala české materiály. První konference o mediaci se uskutečnila v roce 2000 na Slezské univerzitě v Opavě a jejím cílem bylo zmapování soudobé situace, setkání profesionálních i dobrovolných mediátorů, nastínění pravděpodobného vývoje, tvorba profesních, etických a vzdělávacích standardů pro mediátory a propagace a nabídka této služby. Hlavní pole využití mediace byla nalezena v oblastech rodinné mediace, smírčích rad při obecních úřadech, ve sféře trestně-právní, ve výuce na vysokých školách a v podnikatelské praxi. Účastníky konference byla založena Asociace mediátorů ČR, jejíž cíle a úkoly byly v podstatě totožné s cíli konference.¹⁶ Šíření metody mediace bylo poté dále podpořeno grantovými projekty v různých oblastech, jako byla např. mediace ve školách a v obcích, smírčí rady vznikající při obecních úřadech a úřadech městských částí, oblast řešení spotřebitelských sporů.

Co se týče právní oblasti, postupně bylo vytvořeno i legislativní zázemí týkající se kolektivního vyjednávání, probace a mediace (Potočková, 2013), až konečně v roce 2012 byl na základě tlaku zvenčí schválen již zmíněný zákon o mediaci. Tomu předcházela jednak projekt Mediace

¹⁵ Srovnej Arnold, Riskin a Keatig (1996:50–60).

¹⁶ Asociace mediátorů ČR je od roku 2003 členem Světového fóra mediátorů a od roku 2007 členem Iniciativy Evropské sítě mediátorů (Šišková, 2012).

v netrestních věcech, který probíhal v letech 2004–2006 a jehož cílem bylo vytvořit systém mediace v netrestní oblasti s jasnými profesními, vzdělávacími a etickými standardy a dále začlenit mediaci v netrestních věcech do české legislativy (Šišková, 2012:33). O mediaci se kromě zákona o Probační a mediační službě a zákona o mediaci¹⁷ hovoří i v zákoně č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, v zákoně č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, i v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, kde je v § 13 odst. 1 písm. d) stanoveno, že vyžaduje-li to zájem na řádné výchově dítěte, může obecní úřad obce s rozšířenou působností „uložit dítěti, rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte povinnost využít odbornou poradenskou pomoc nebo uložit povinnost účastnit se prvního setkání se zapsaným mediátorem v rozsahu 3 hodin nebo terapie“ (Brožková, Nečasová, 2015).

Legislativní kontext využívání mediace je významný, protože určuje, za jakých podmínek může být mediace praktikována zapsanými mediátory v případě uložení povinnosti prvního setkání s mediátorem. Pokud je však mediace soudem nebo obecním úřadem obce s rozšířenou působností pouze doporučena, pak si mohou účastníci vybrat i mediátora, který není zapsán v seznamu MS. V minulosti již navázaná spolupráce mezi odděleními sociálně-právní ochrany dětí a mediátory pracujícími v neziskových službách tak tedy může pokračovat.

MEDIACE V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Z tohoto stručného historického přehledu je patrné, že mediace má široké uplatnění jako samostatný vzor jednání s vlastními cíli, postupem, pravidly a profesním obsazením (kolektivní vyjednávání, komunitní práce, práce s rodinou, oblast školství, obchodní a spotřebitelská oblast, oblast trestní aj.) i v různých disciplínách (sociální politika, sociální práce, právo, psychologie, pedagogika aj.) jako specifická metoda, tzn. postup sloužící k dosažení oborově specifických cílů. Nyní se tedy zaměříme specificky na oblast sociální práce a na místo, které mediace v sociální práci zaujímá. Přitom si klademe otázku, **zda se jedná spíše o nezávislý samostatný vzor jednání, nebo spíše o specifickou metodu sociální práce.** Za účelem zodpovězení této otázky prostudujeme jak zahraniční, tak českou literaturu, která se zabývá tématem mediace a sociální práce, dále vybrané legislativní předpisy, které věnují mediaci pozornost, a také webové stránky organizací, které využívání mediace v souvislosti se sociální prací deklarují. Nejdříve se krátce zaměříme na to, jak je pojímán vztah sociální práce a mediace v zahraničí, a poté zrekapitulujeme pojmání mediace v českém prostředí z historického pohledu.

Mediace v sociální práci v zahraničí

Přesto že v zahraničí není mediace zpravidla považována přímo za metodu sociální práce, je mezi mediací a sociální prací shledáno množství podobností. Jak uvádí např. Mayer (in Kelly, 2014), mediace přirozeně navazuje na sociální práci, protože má stejný cíl: napomoci zmocnění lidí, aby byli schopni řešit svoje problémy. Odkazuje přitom na základní teorie a dovednosti uplatňované i v sociální práci – jako je analýza problému a komunikace a intervence v rámci systémů.

Také Kilpatrick (1987) chápe mediaci jako jednu z možných metod sociální práce, respektive jako metodu, kterou je možno adaptovat pro sociální pracovníky, jelikož mezi mediačním procesem a postupem sociální práce je mnoho podobností. Za nejdůležitější společný prvek sociální práce a mediace považuje Kilpatrick podobně jako Mayer komunikaci. Dále shledává podobnosti v tom, že obě pomáhající profese se zabývají problémem, který je nejprve nutno identifikovat a následně hledat řešení. Obě také pracují s lidmi či rodinami v krizových situacích nebo v rozepřích a pomáhají klientům získat odpovědnost za sebe samé. Sociální pracovník v roli mediátora by měl být nestranný

¹⁷ Zákon o mediaci zavádí pojem mediace do dalších zákonů (Občanský soudní řád, Občanský zákoník, Notářský řád, zákon o advokacii, Živnostenský zákon, zákony o soudních a správních poplatcích) a systematizuje tak její využití v rámci právního systému v České republice.

a měl by si být vědom emocionálních vazeb mezi stranami konfliktu. Sociální pracovník – mediátor má za úkol pomoci oběma stranám konfliktu zformulovat jejich požadavky, provést je procesem mediace a pomoci jim dospět ke konečné dohodě, kterou s nimi následně sepíše.

Podobně Parsons (1971) upozorňuje na to, že role sociálního pracovníka ve společnosti bývá konceptualizována obdobně jako role mediátora. Sociální pracovník totiž působí jako prostředník mezi jednotlivcem/skupinou a společností a podporuje interakce na hranicích jednotlivých systémů. Podle Carrasco (2016) je pro výkon mediace způsobilý takový sociální pracovník, který je samostatným profesionálem vzdělaným v oboru, řídí se etickým kodexem své profese a má zkušenost s mediací, resp. má elementární průpravu v ní. Sociální pracovník podle názoru tohoto autora vykonává „profesionální mediaci“¹⁸ jen tehdy, 1. je-li primárním cílem intervence sociálního pracovníka vyjednávat konkrétní konflikt, 2. má-li tento sociální pracovník odbornou kvalifikaci pro výkon mediace, a 3. je-li intervence sociálního pracovníka – mediátora neutrální, nestranná a důvěrná. Dle Carrasco je však mediace prováděná sociálními pracovníky v rámci jejich běžné praxe spíše okrajová a povrchová, ne tak hloubková, jako mediace prováděná mediátorem v kontextu řešení konfliktů a sporů. Např. v rámci komunitní práce je dle de Miguela, 2006 (in Carrasco, 2016) mediace často prováděna pracovníkem vzdělaným v sociální práci a pracujícím v sociálních službách, nikoli však přímo v mediaci. Nicméně sociální pracovníci obecně mají velmi dobré předpoklady pro výkon mediace, protože bývají vyškoleni v dovednostech, které v mediaci mohou uplatnit, např. podpora participace klientů nebo znalost života a zdrojů v dané komunitě. Propojení sociální práce a mediace se tedy zdá nejen jako výhodné a potřebné, ale v praxi reálně existující. Mediace je v textech výše uvedených autorů pojímána spíše jako samostatný vzor jednání – a pokud je chápána jako metoda sociální práce, pak je její uplatnění sociálními pracovníky (s pouze základním školením v mediaci) považováno za spíše povrchní nebo méně zaměřené.

Mediace v sociální práci v ČR

Dříve než se zaměříme na vztah mediace a sociální práce v českém kontextu, ujasníme si, jak v tomto textu definujeme sociální práci. Sociální práci chápeme jako pomoc klientům „zvládat nesnáze v jejich interakcích se subjekty v jejich sociálním prostředí“ (Musil, 2013b:512). Sociální práci tedy pojímáme jako pomáhající intervenci, jejímž předmětem je problémová nebo potenciálně problémová interakce¹⁹ mezi lidmi a jejich sociálním prostředím (Musil, 2013a; 2013c).

Mediace je v rámci kvalifikačního vzdělávání v sociální práci uváděna jako metoda sociální práce od 90. let minulého století. Je součástí Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Asociace sdružuje jak vysoké školy, tak vyšší odborné školy působící v oblasti sociální práce v ČR. Jednou z nejdůležitějších aktivit Asociace byla formulace Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci pro výuku sociální práce na úrovni vyššího odborného a vysokoškolského vzdělávání. Význam Minimálního standardu vzrostl, když jej akceptovala Akreditační komise České republiky jako kritérium pro udělování akreditací studijních oborů v obou typech škol, a i v současné době je používán jako podklad pro akreditace (Nečasová, Kříšťan, 2017). Mediace je uvedena v Minimálním standardu v disciplíně Teorie a metody sociální práce,²⁰ a je tedy na školách povinně zařazována do výukových osnov.

¹⁸ Tedy nevyužívá pouze některých mediačních technik nebo není pouze zprostředkovatelem služeb.

¹⁹ Interakce je proces, který spočívá v působení (přímé x nepřímé, zaměřené x nezaměřené, osobní x anonymní) jednoho jednatelého na jiného jednatelého. Zahrnuje komunikaci, ovlivňování, moc, kooperaci nebo sociální konflikt. Nemusí být nutně vzájemná, ale bývá to typické (Velký sociologický slovník, 1996:439).

²⁰ Do roku 2006 byla mediace uváděna v rámci disciplíny Teorie a metody sociální práce přímo v požadavcích na znalosti, kdy studující „zná zásadní principy krizové intervence, VTI, mediace“. Po inovaci Standardu v roce 2006 pak byla mediace zahrnuta pod znalostí „aktuálních trendů teorií a metod sociální práce“. V současném znění je mediace uvedena přímo jako zvládnutí vyjednávacích a mediačních komunikačních přístupů (ASVSP, 2018).

Mediace jako jedna z metod sociální práce je uváděna i v základních učebních textech oboru. V jedné z prvních učebnic sociální práce vydaných po roce 1989 označují Novotná a Schimmerlingová zprostředkování (mediaci) smírného řešení jako metodu sociální práce se skupinou: „mediace je postup často užívaný při sociální práci s rodinou, ale i v jiných oblastech“ (Novotná, Schimmerlingová, 1992:84–86).

Matoušek (2003) zařazuje v učebnicích sociální práce mediaci mezi metody sociální práce, podobně je tomu v Encyklopedii sociální práce (Matoušek a kol., 2013). Dle Šiškové a Stohrové (2003) mediace umožňuje klientům popsat vlastní zájmy, důvody a motivy, které ovlivňují jejich chování, vede je k pochopení a respektování zájmů a motivů ostatních a snaží se je vést od negativních zážitků, které konflikt vyvolaly a které byly vyvolány konfliktem, k pozitivnímu chování. Mediátor pracuje s emocemi, trvá na jejich identifikaci a slovním vyjádření, protože jen prostřednictvím verbalizace emocí je možné se s nimi vypořádat a obnovit potřebné racionální uvažování a jednání. Mediátor také vede klienty k samostatnosti, posiluje jejich schopnost samostatného rozhodování o vlastním životě a o přijatelných řešeních problémů. Ačkoliv Šišková a Stohrová popisují facilitativní mediační styl, znaky mediace, které podtrhují, jsou charakteristické i pro teoretické zázemí a vyplývající přístupy v sociální práci.

Taktéž Holá (2003) vidí propojení sociální práce a mediace v roli pomáhajícího pracovníka, kdy sociální pracovník hraje v rámci systému zprostředkující a integrující úlohu. Právě mediace je považována za metodu zprostředkování mezi systémy. Podle Holé je tedy žádoucí vybavit sociální pracovníky znalostmi a dovednostmi mediace jako specifické metody řešení konfliktů, jelikož sociální pracovník při své práci vykonává více profesních rolí a mediaci by mohl vykonávat hned v rámci několika z nich: jednak v rámci role terapeuta nebo poradce, kdy pomáhá klientovi získat náhled na vlastní postoje, emoce a způsoby jednání, proto aby mu pomohl najít adaptabilnější jednání a umožnil osobní růst. Dále pak v rámci role zprostředkovatele služeb a komunikace, kdy sociální pracovník pomáhá klientovi získat kontakt s různými zdroji pomoci. Sociální pracovník v běžné praxi podle autorky nebude a ani nemůže dodržovat všechna pravidla a postupy tak jako mediátor, ale může nabyté znalosti a dovednosti z oblasti mediace využít, kdykoliv se při své práci setká s protikladnými názory dvou stran.

Důležité informace o pojímání mediace v sociální práci přinesl v roce 2005 i časopis Sociální práce / Sociální práca. Číslo tematicky zaměřené na probaci a mediaci se jednak věnovalo reflexi pětiletého působení Probační a mediační služby, jednak i poskytování mediace v neziskovém sektoru (Asociace mediátorů České republiky, Asociace občanských poraden) a teoretickému zázemí metody mediace. Např. Holá (2005) v rozhovoru uvádí, že inspiračním zdrojem mediace je systemický přístup. Nečasová (2005) pak řadí mediaci jako metodu náležející do skupiny přístupů orientovaných na řešení problémů přímo do teoretického základu sociální práce. A ačkoliv autoři hovoří pouze o facilitativní mediaci, je opakovaně zmíněn interdisciplinární přístup, který klade vyšší nároky na vzdělání a kompetence mediátora (tedy širší záběr, než by se dalo čekat u úzce zaměřené mediace). Zmíněna je také potřeba supervize – zvláště v oblasti řešení rodinných konfliktů – a absolvování specializovaného kurzu v mediaci (Holá, 2005; Nečasová, 2005; Šišková, 2005; Štern, 2005).

Interdisciplinarita je zmiňována i v souvislosti se vznikem PMS. Jak uvádí Štern (2005), myšlenka sociální práce v trestní justici vznikla na Katedře sociální práce Karlovy univerzity, jejíž absolventi se stali i prvními probačními úředníky. Na vzniku PMS se podíleli zástupci právnické obce (Nejvyšší soud, Ministerstvo spravedlnosti ČR), akademické obce a nevládní sféry (Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici). „Dá se říci, že nový systém vznikl na základě iniciativy a potřeby zdola a ve správném čase byla tato snaha podpořena shora“ (Štern, 2005:4). Mezi sociální pracovníky, kteří se aktivně zabývají mediací, lze řadit úředníky Probační a mediační služby doposud, protože PMS „vychází ze součinnosti dvou profesí – sociální práce a práva, zejména trestního. Vyváženým propojením obou se vytváří nová multi-disciplinární profese v systému trestní justice“ (PMS ČR, 2018).²¹

²¹ Odborná zkouška úředníka PMS „ověřuje teoretické a praktické odborné znalosti z oblasti práva, společenských disciplín, sociální práce a komunikačních dovedností“ (Statut Probační a mediační služby ČR, oddíl III, článek 7.3).

Co se týče využívání mediace v rámci sociálních služeb v současné době, mediace bývá nejčastěji uplatňována v oblasti sociální prevence jako sociálně aktivizační služba zahrnující terénní nebo ambulantní služby poskytované rodině s dítětem, u něhož je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobé krizové sociální situace, kterou jeho rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u něhož existují další rizika ohrožení vývoje.²² Dále potom v oblasti odborného sociálního poradenství, které ze zákona zahrnuje kromě sociálně terapeutické činnosti i zprostředkování kontaktu se společenským prostředím a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí klienta (zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách). Tento požadavek je např. v občanském poradenství naplňován prostřednictvím asistence klientovi, kam je řazeno doprovázení, vyjednávání a zastupování klienta (AOP, 2002). Zakouřilová (2014) řadí mediační techniky k nástrojům sociální terapie v sociální práci.

Spojení sociální práce a mediace v současné době není tedy pouze teoretickou úvahou. Mediace se jako metoda využívaná v sociální práci uplatňuje v kvalifikačním vzdělávání budoucích sociálních pracovníků, je uváděna i v učebnicích teorií a metod sociální práce a je praktikována v oblasti registrovaných sociálních služeb i v činnosti Probační a mediační služby. Vzdělávací programy dalšího profesního vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti mediace jsou také součástí nabídky vzdělávání akreditovaného Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR (MPSV, 2018).

DISKUSE

Domníváme se, že plnému porozumění vztahu mezi mediací a sociální prací brání skutečnost, že většina literatury věnovaná mediaci v českém kontextu ztotožňuje mediaci výhradně s facilitativním mediačním stylem. Z výše uvedených charakteristik základních mediačních stylů však vyplývá, že evaluativní a facilitativní mediace mají blíže k pojímání mediace jako nezávislého samostatného vzoru jednání, protože je obě možné využít pro mediaci v různých oblastech, aniž by bylo třeba metodu (její proces a obsah) příliš přizpůsobovat kontextu. Transformativní a narativní mediační styly jsou pak daleko více vázány na oblast, ve které jsou poskytovány, a také na situační kontext. Kladou vyšší nároky na kvalitu i šíři znalostí, dovedností a zkušeností mediátora včetně nároků na vyzrálost jeho osobnosti. Tyto mediační styly se uplatňují v mediaci zaměřené primárně na transformaci vztahů a často i životního nasměrování klientů (např. v rodinné oblasti). Transformativní a narativní mediace tedy více odpovídá pojímání mediace jako specifické metody užívané v rámci pomáhajících profesí, tedy i v sociální práci.

Jak jsme uvedli výše, mediace jako specifická metoda je zpravidla ovlivněna tou kterou oblastí, kde se uplatňuje. Nejínak je tomu i v oblasti sociální práce, kde v současné době nacházejí uplatnění jak mediace facilitativní, tak i mediace transformativní. Mediační styly zde pojímáme jako ideální typy, v praxi však čistě ideální typy zpravidla nenajdeme. Např. v občanském poradenství se dá s ohledem na Eganův model pomáhání (Egan, 2002), v jehož rámci sociální pracovníci pracují, očekávat uplatnění facilitativní mediace (co se týče vedení procesu), větší důraz – než je u tohoto stylu v jeho čistě podobě charakteristické – je však kladen na transformaci vztahů a menší na dosažení klasické dohody. Důležitější než dosažení dohody je totiž spíše to, aby klienti spolu dokázali komunikovat a naučili se problémy řešit v budoucnu už samostatně. Facilitativní mediaci i Eganův model pomáhání lze řadit do přístupů orientovaných na řešení problémů v sociální práci (mají stejné teoretické zázemí) a postupy, znalosti a dovednosti využívané v obou metodách jsou obdobné a velmi dobře spolu korespondují.

²² Např. Holá, Rozehnalová, Urbanová (2013) popisují činnost Mediačního centra, které je provozováno Fondem ohrožených dětí a které vzniklo na základě komunitního plánování, kdy sociální pracovníci oddělení sociálně-právní ochrany dětí vnesli požadavek na vytvoření „nezávislého a bezpečného prostředí pro projednávání rodinných, respektive občanskoprávních sporů“ (Holá, Rozehnalová, Urbanová, 2013:140). Mediátorské dovednosti je pak možné využít v dalších oblastech sociální práce (např. při facilitaci případových konferencí).

V české společnosti se mediace po revoluci přirozeně využívala v rámci sociální práce, především v rodinné oblasti a ve smířcích radách. Dále pak začala být uplatňována v restorativní justici, která stojí na pomezí sociální práce a práva. K rozšíření mediace v čistě právní oblasti došlo v české společnosti až se zákonem o mediaci v roce 2012. To má na jednu stranu pozitivní vliv pro propagaci mediace v celé společnosti, pro její rozvoj, institucionalizaci a do jisté míry kontrolu kvality jejího poskytování, a tedy k ochraně klientů i zapsaných mediátorů, nicméně negativní dopady vidíme v podobě dalšího rozrůznění režimů (tzv. dvojkolejnosti mediace), ve kterých je mediace v české společnosti poskytována. Počínající institucionalizace mediace vyjádřená legislativní úpravou a požadavkem zkoušky pro získání zápisu na seznam Ministerstva spravedlnosti ČR vytváří tlak na uznání výlučné pozice zapsaných mediátorů jako těch, kteří poskytují kvalitní mediaci. Je také patrný trend vedoucí k výlučnosti použití slova mediátor. Příkladem může být odmítnutí v zahraničí běžného označení interkulturní mediátor a nahrazení názvu této pozice názvem interkulturní pracovník.²³

Pro sociální pracovníky, kteří mediaci využívají jako jednu z metod práce s klientem a poskytují ji např. jako sociální službu podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, má však úsilí o zápis na seznam mediátorů podle zákona č. 202/2012 Sb., o mediaci, minimální přidanou hodnotu – a to z více důvodů. Sociální pracovník zpravidla ve své práci nevyužije tak rozsáhlé právní znalosti, které jsou u zkoušky Ministerstva spravedlnosti ČR ověřovány, zato však využije znalosti z oblasti širšího kontextu životní situace klienta, specifík problémové situace a interakcí v rámci systémů. Pokud pak sociální pracovník ve své praxi využívá transformativní či narativní²⁴ mediační styl a mediátorská zkouška ověřuje dovednosti facilitativní mediace²⁵, negarantuje ani vykonání zkoušky kvalitu provádění mediace ve stylech ostatních. V tomto ohledu je pro sociálního pracovníka přirozenější a pro klienta přínosnější, když pracovník absolvuje dlouhodobější výcvik v určitém mediačním stylu. Navíc finanční náklady spojené s vykonáním zkoušky mediátora se v rámci praxe sociální práce pravděpodobně nikdy nevrátí, jelikož klienti obvykle sociální služby nehradí, popřípadě významně nižší částkou, než kterou stanovuje vyhláška č. 277/2012 Sb., o zkouškách a odměně mediátora. Sociální pracovník také se svým klientem na počátku spolupráce uzavírá smlouvu o poskytnutí sociální služby, podle zákona o mediaci by musel navíc uzavírat smlouvu o provedení mediace, což by pro něj i klienta znamenalo zvýšení už tak velké administrativní zátěže.

V textu uvedená vymezení využití mediace v kontextu sociální práce vykazují pět rysů. Za prvé, předpokládá se analogie mezi dovednostmi sociálního pracovníka a dovednostmi školeného mediátora, a tyto analogie jsou chápány jako předpoklad využití mediace sociálními pracovníky. Za druhé, kvalifikovaná mediace je považována za postup řešení konfliktu, pro který sice sociální pracovníci mají určité předpoklady (viz výše, za prvé), který ale nedokážou realizovat v úplnosti tak, jako specializovaní mediátoři. Za třetí, výše uvedená vymezení využití mediace v kontextu sociální práce nezvažují předpoklad, že perspektiva sociálního pracovníka může být v něčem širší než perspektiva mediátora. Sociální pracovník se zpravidla zaměřuje na podporu širší škály interakcí než mediátor, který se zabývá specificky konfliktem. Školený mediátor tedy může být dobře vybaven pro podporu zvládání konfliktu, nemusí však, na rozdíl od sociálního pracovníka, vnímat a ovlivňovat širší kontext interakcí, ve kterém konflikt vzniká a je zvládán. Za čtvrté, protože výše uvedená vymezení využití mediace v rámci sociální práce nezvažují předcházející předpoklad (viz výše za třetí), neberou v úvahu možnost zprostředkování a zapojení školeného mediátora do širěji pojaté intervence sociální práce ani možnost zprostředkování a zapojení sociálního pracovníka do procesu mediace jako facilitátora širších předpokladů úspěšné mediace. Za páté, uvedená vymezení využití mediace v kontextu sociální práce téměř vůbec nepředpokládají, že by sociální pracovník mohl být školeným mediátorem a vykonávat mediaci v rámci podpory

²³ Srovnej Palaščíková (2014).

²⁴ Narativní mediaci v České republice v současné době využívají spíše psychologové.

²⁵ Srovnej Brzobohatý, Poláková, Horáček (2016:9).

širší škály interakcí, která je v sociální práci běžná, sám (samozřejmě za předpokladu zachování principů neutrality a nestrannosti mediátora).

S ohledem na výše vymezené faktory identity profese tedy můžeme konstatovat, že mediace reprezentovaná zapsanými mediátory vytváří svoji identitu prostřednictvím svého pověření (legitimita daná zákonem, chráněná pozice zapsaný mediátor) a budování výlučnosti s odkazem na zkoušky zapsaného mediátora, kdy adept prokazuje nejen znalosti, ale i dovednosti v poskytování facilitativní mediace. Je nicméně otázkou, jak dalece je mediace v právní oblasti internalizovaná, vzhledem k tomu, že byla do tohoto prostředí implementována zvenčí na základě tlaku z Evropské unie.

Mediace poskytovaná v sociální práci pak vykazuje rysy nereflekované identity (Webb, 2017), kdy je sice řazena mezi metody sociální práce a její využití sociálními pracovníky napomáhá naplnění cílů sociální práce, sociální pracovníci však jen zřídka mají ambici se v této metodě dále vzdělávat a používat ji cíleně. Zdá se tedy, že i s ohledem na vymezení mediace v zákoně o mediaci se subjektivně nepovažují za mediátory, i když zprostředkování a mediace patří k vymezeným rolím sociálního pracovníka, které pracovník běžně naplňuje.

ZÁVĚR

V úvodu jsme si položili otázku, *jaké je místo mediace v sociální práci*, zda se jedná o nezávislý samostatný vzor jednání, nebo o specifickou metodu sociální práce.

V odpovědi na v úvodu položenou otázku můžeme na základě studia dostupné literatury říci, že mediace k sociální práci neodmyslitelně patří. Sociální pracovníci od dob moderny podporovali a podporují zvládání konfliktů tím, že svým působením na problémové interakce různého typu vytvářeli a vytvářejí podmínky pro překonávání konfliktních interakcí všeho druhu. Historicky to bylo chápáno jako součást jejich mise a závazek podporovat rovnováhu mezi subjekty ve společnosti (Musil, 2013b) v rámci budování a podpory občanské společnosti. Proto byla také mediace po svém uvedení prostřednictvím Partners v tehdejší Československu zcela přirozeně zahrnuta do metod sociální práce.

Co se týká předmětu pozornosti sociální práce, tedy problémové (popřípadě potenciálně problémové) interakce, a konfliktu jakožto předmětu pozornosti mediace, nacházíme taktéž paralelu, kdy konflikt chápeme jako specifický typ problémové interakce.

Jak mediace, tak sociální práce vycházejí z poznatků různých oborů (sociální psychologie, sociologie, filozofie, právo) a mají srovnatelné teoretické zázemí, např. využívají systemické²⁶ a reflexivní²⁷ myšlení, snaží se o zmocnění klienta (*empowerment*) a jeho participaci na řešení vlastních problémů. Sociální pracovník velmi přirozeně vystupuje v roli zprostředkovatele např. sociálních služeb nebo kontaktů a informací.

Závěrem tedy můžeme shrnout, že mediace v sociální práci může být pojímána jako samostatný vzor jednání (především evaluativní, pokud by ji pracovník využíval, a částečně facilitativní mediace) i jako specifická metoda sociální práce (facilitativní mediace přizpůsobená kontextu a cílům sociální práce, transformativní mediace a mediace narativní). Facilitativní mediace patří historicky k sociální práci i s ohledem na cíle sociální práce (pomoc se zvládáním nesází v interakcích mezi

²⁶ Pojem systemický lze chápat jako adjektivum od slova systém (Ludewig, 2011:14). Systemický přístup obrací svou pozornost od jedince ke komunikačním lidským systémům a významovým vzorcům, jež jedince spojují.

²⁷ Taylorová a Whiteová (2000) doporučují reflexivitu jako nejlepší způsob, jak vyjádřit, uznat a prozkoumat skryté předpoklady a nereflekované poznatky, což umožňuje sociálnímu pracovníkovi nahlížet na vlastní praxi, na proces tvorby svého poznání (např. poznatky o klientovi) a uplatňování moci ve vztahu s klientem. Díky tomu může sociální pracovník např. zpochybnit samozřejmé představy, kulturní implikace a dosud používané formy myšlení, které tvoří rámec jeho praxe.

klienty a subjekty v jejich sociálním prostředí), v současné době se pak v sociální práci začíná rozvíjet využívání transformativní mediace. Všechny tři posledně jmenované styly však mohou být využity i v psychologii, pedagogice a jiných pomáhajících profesích. Pouze evaluativní mediace se zdá být jasnou doménou právníků a ekonomů, i když ti využívají i facilitativní mediaci v její čisté podobě. Využití transformativního a narativního mediačního stylu v oblasti práva se prozatím nezdá být možné (snad jen v případech, že by mediátoři měli širší vzdělání než pouze právní a také odpovídající výcvik). Z toho mimo jiné vyplývá, že pro sociální pracovníky – mediátory nemá velký význam usilovat o status zapsaného mediátora. Důležité je spíše to, aby měli sociální pracovníci možnost si prohloubit základní vzdělání v mediaci získané v kvalifikačním vzdělávání dalšími výcviky v rámci celoživotního vzdělávání tak, aby mohl být v sociální práci plně využit potenciál mediace na pomoc klientům. Východiskem by mohlo být absolvování dalšího vzdělávání v mediaci, aby školený sociální pracovník – mediátor vykonával mediaci v rámci podpory širší škály interakcí, která je v sociální práci běžná. V tom případě by však bylo vhodné rozšířit nabídku dalšího vzdělávání sociálních pracovníků akreditovaného Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR v oblasti mediace, především dlouhodobějších výcviků v jednotlivých mediačních stylech.

POUŽITÉ ZDROJE

- AMČR. 2011. *Asociace mediátorů České republiky* [online]. [15. 11. 2018]. Dostupné z: www.amcr.cz
- ARNOLD, T., RISKIN, L. L., KEATING, J. M. 1996. *Mediace aneb jak řešit konflikty*. Praha: Pallata.
- ASOCIACE OBČANSKÝCH PORADEN. 2002. *Modul 4a Akce v zájmu klienta*. Praha: AOP.
- ASVSP. 2018. *Asociace vzdělavatelů v sociální práci* [online]. [15. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.asvsp.org/>
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Praha: CDK.
- BBOSEUP, H. 2004. Advanced Techniques and Dilemmas in Mediation. The Issue of Autonomy and Social Control in Particular. In: *Third Conference of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice. Sborník z konference Restorative Justice in Europe: Where We Are Heading?, konané 14.–16. 10. 2004 v Budapešti* [online]. [15. 11. 2018]. Dostupné z: <http://www.mediator.dk/dk/?P=Advanced-Techniques>
- BROŽKOVÁ, A., NEČASOVÁ, M. 2015. *Manuál pro seminář Mediace se zaměřením na rodinnou oblast*. Brno: ASVSP.
- BRZOBHATÝ, R., POLÁKOVÁ, L., HORÁČEK, T. 2016. *Rukověť mediátora aneb co je dobré vědět nejen ke zkouškám mediátora*. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- BUSH, R., FOLGER, J. 2005. *The Promise of Mediation. The Transformative Approach to Conflict*. San Francisco: Jossey-Bass.
- CARRASCO, B. M. 2016. Mediation and the Social Work Profession: Particularly in the Community Context. *Cuadernos de Trabajo Social*, 29(2), 257–283.
- COMTE, A. 1946. *Rozumová anarchie a sociální zla*. Brno: Masarykova sociologická společnost.
- EGAN, G. 2002. *The Skilled Helper: A Problem-Management Approach to Helping*. Brooks/Cole Publ. Comp.
- GALL, M. D., BORG, W. R., GALL, J. P. 1996. *Educational Research. An Introduction*. New York: Longman.
- HANSEN, T. 2004. The Narrative Approach to Mediation. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal* [online]. 4(2), 297–308. [15. 11. 2018]. Dostupné z: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/pepds4&div=23&id=&page=>
- HOLÁ, L. 2011. *Mediace v teorii a praxi*. Praha: Grada.
- HOLÁ, L. 2005. Vysledovat počátky mediace je obtížné. *Sociální práce / Sociálna práca*, 5(4), 37–42.
- HOLÁ, L. 2003. *Mediace, způsob řešení mezilidských konfliktů*. Praha: Grada.

- HOLÁ, L. et al. 2014. Rodinná mediace v České republice a možnosti jejího uplatnění v sociální práci. *Fórum sociální politiky*, 2014(1), 20–25.
- HOLÁ, L., HRNČÍŘÍKOVÁ, M. 2018. *Mimosoudní metody řešení sporů*. Praha: Leges.
- HOLÁ, L., ROZEHNALOVÁ, N., URBANOVÁ, M. 2013. *Mediace a možnosti využití v praxi*. Praha: Grada.
- HOLÁ, L., URBANOVÁ, M. 2017. Institucionalizace mediace. Jak daleko jsme došli? In: HOLÁ, L. (Ed.). *Mediace 2017: Sborník odborných statí z mezinárodní vědecké konference Mediace 2017, konané v Olomouci 27.–28. října 2017*. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, 2018.
- JANÁK, D. 2011. *Metody a techniky sociologického výzkumu*. Opava: Slezská univerzita v Opavě.
- KALL, M., MOLČANOVÁ, A. 2013. Využitie mediácie v práci s rodinou v ohrození. *Sociální práce / Sociálna práca*, 33(3), 31–50.
- KELLY, D. R. 2014. *Social Work Mediation / Conflict Resolution: The Benefit, Challenges, and Practitioner Improvement Associated with the Use of Mediation / Conflict Resolution in Social Work Practice* [online]. Arlington: The University of Texas. [15. 11. 2018]. Dostupné z: https://uta-ir.tdl.org/uta-ir/bitstream/handle/10106/24697/Kelly_uta_2502M_12715.pdf?sequence=1
- KILPATRICK, A. C. 1987. Childhood Sexual Experiences: Problems and Issues in Studying Long-Range Effects. *The Journal of Sex Research*, 23, 173–196.
- KUBALČÍKOVÁ, K., KRCHŇAVÁ, A. 2010. Komunitní plánování jako prostor pro účast uživatelů na rozhodování: realita, nebo iluze? *Sociální práce / Sociálna práca*, 10(3), 110–121.
- LUDEWIG, K. 2011. *Základy systemické terapie*. Praha: Grada Publishing.
- MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. et al. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠEK, O. et al. 2008. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- MATOUŠKOVÁ, A. 2013. Mediace. In: MATOUŠEK, O. (Ed.). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MAZOCHOVÁ, V. 2013. Mediace – alternativa soudního řešení konfliktů. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(3), 110–111.
- MOORE, Ch. W. 1996. *The Mediation Proces – Practical Strategie for Resolving Conflict*. San Francisco: Jossey – Bass.
- MPSV. 2018. *Akreditované vzdělávací programy* [online]. Praha: MPSV. [15. 11. 2018]. Dostupné z: <http://akris.mpsv.cz/AkreditaceVzdelavacihoProgramu>
- MUSIL, L. 2013a. Challenges of Postmodern Institutionalisation for Education in Social Work. In: MATULAYOVÁ, T., MUSIL, L. *Social Work, Education and Postmodernity. Theory and Studies in Selected Czech, Slovak and Polish Issues*. 10–72. Liberec: Technical University of Liberec, 10–72.
- MUSIL, L. 2013b. Identita oboru sociální práce. In: MATOUŠEK, O. (Ed.). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- MUSIL, L. 2013c. *Výzvy postmoderní institucionalizace pro vzdělávání v sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita. [Rukopis].
- NEČASOVÁ, M. 2005. Mediace se učí na školách a aplikuje v občanském poradenství. *Sociální práce / Sociálna práca*, 5(4), 32–36.
- NEČASOVÁ, M., KŘIŠTAN, A. 2017. Social Work in the Czech Republic: Conformist or Critically Engaged? In: NIETO MORALES, C., SOLANGE DE MARTINO BERMÚDES, M. *Social Work in XXI. Century St. Challenges for Academic and Professional Training*, 44– 57. Madrid: Dykinson, 44–57.
- NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V. 1992. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha: Karolinum.
- Ottův slovník naučný*. 1906. *Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Dvacátý pátý díl. Praha: J. Otto.
- PALAŠČÁKOVÁ, D. (Ed.). 2014. *Formování profese interkulturní pracovník/pracovnice: zahraniční zkušenosti, praxe a vzdělávání v ČR*. Praha: In-Báze.

- PARSONS, T. 1971. *The System of Modern Societies*. New Jersey: Prentice-Hall.
- PARTNERS GLOBAL. 2015. *Partners Global* [online]. [15. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.partnersglobal.org/>
- PLAMÍNEK, J. 1994. *Řešení konfliktů a umění rozhodovat*. Praha: Argo.
- PMS ČR. 2018. *Statut Probační a mediační služby ČR* [online]. [15. 11. 2018]. Dostupné z: https://www.pmscr.cz/download/02_STATUT_PMSCR_aktual_2008.pdf
- PONIŽILOVÁ, T. 2011. Mediace jako možné východisko rodinných konfliktů. *Sociální práce / Sociální práce*, 11(2), 133–139.
- POTOČKOVÁ, D. 2013. *Nejllepší je domluvit se aneb průvodce mediačním procesem*. Praha: Alfom. Směrnice č. 2008/52/ES, o některých aspektech mediace v občanských a obchodních věcech.
- ŠIŠKOVÁ, T. 2012. *Facilitativní mediace*. Praha: Portál.
- ŠIŠKOVÁ, T. 2005. Mediace umožňuje rychlé a kultivované mimosoudní řešení konfliktů. *Sociální práce / Sociální práce*, 5(4), 20–31.
- ŠIŠKOVÁ, T., STOHROVÁ, H. 2003. *Rodinná mediace – cesta ke slušnému rozchodu*. Praha: AMČR [informativní seminář o metodě mediace].
- ŠTERN, P. 2005. Zrod Probační a mediační služby souvisí se zaváděním alternativních postupů. *Sociální práce / Sociální práce*, 5(4), 3–11.
- TAYLOR, C., WHITE, S. 2000. *Practising Reflexivity in Health and Welfare: Making Knowledge*. Buckingham: Open University Press.
- URBANOVÁ M., HOLAS J., TVRDÍKOVÁ P. 2014. *Narativní přístup k mediaci: srovnání s přístupem zaměřeným na vyšetření problému*. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity [Studentská vědecká a odborná činnost].
- Velký sociologický slovník*. 1996. Praha: Karolinum.
- Všeobecná encyklopedie Universum*. 2001. 9. díl/Sp-T. Praha: Odeon.
- Všeobecná encyklopedie Universum*. 1998. 6. díl/Mb-Op. Praha: Odeon.
- Vyhláška č. 277/2012 Sb., o zkouškách a odměně mediátora*.
- WEBB, S. A. 2017. Matters of Professional Identity and Social Work. In: WEBB, S. A. (Ed.). *Professional Identity and Social Work*. London and New York: Routledge.
- WILES, F., VICARY, S. 2019. Picturing Social Work, Puzzles and Passion: Exploring and Developing Transnational Professional Identities. *Social Work Education*, 38(1), 47–62.
- WINSLADE, J., MONK, G. 2000. *Narrative Mediation. A New Approach to Conflict Resolution*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Zákon č. 99/1963 Sb., Občanský soudní řád*.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách*.
- Zákon č. 202/2012 Sb., o mediaci*.
- Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě*.
- Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních*.
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí*.
- ZAKOUREILOVÁ, E. 2014. *Speciální techniky sociální terapie rodin*. Praha: Portál.
- ZUMETA, Z. D. 1996–2018. Mediation: Facilitative, Evaluative and Transformative Mediation [online]. *Mediate.com*. [15. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm>

Jak řešit kolize mezi praxí sociální práce a právem

How to Deal with Collisions between the Practice of Social Work and the Law

Radka Janebová

Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph.D.,¹ pracuje jako odborná asistentka na Ústavu sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové a zároveň jako sociální pracovnice organizace Salinger ve středisku Triangl, kde se věnuje sociální práci s rodinami a moderování případových konferencí. Zabývá se kontexty rozhodování v sociální práci, kritikou sociální práce a genderovými aspekty sociální práce.

Abstrakt

CÍLE: Text hledá odpověď na otázku, jak chápat vztah mezi praxí sociální práce a právem z pozice kritické sociální práce a jak řešit přítomné kolize. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Teoretickým východiskem textu je kritická sociální práce. **METODY:** Text je koncipován jako teoretická stať. **VÝSLEDKY:** Výstupem je návrh osnovy pro kritickou reflexi právních dilemat. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Navržený nástroj by mohl být alternativou k binárnímu diskursu pojetí práva v sociální práci, který se prakticky projevuje úzkostným dodržováním práva, nebo naopak porušováním práva v situacích, kdy se právo dostává do kolize s hodnotami sociální práce.

Klíčová slova

kritická sociální práce, právo, kolize, kritická reflexivita, právní gramotnost

Abstract

OBJECTIVES: The text seeks to answer the question of how to understand the relationship between the practice of social work and the law from the position of critical social work, and how to deal with present collisions. **THEORETICAL BASIS:** The theoretical base of the text is critical social work. **METHODS:** It is conceived as a theoretical essay. **OUTCOMES:** The output is the proposal of an outline for critical reflection of legal dilemmas. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The proposed tool could be an alternative to the binary discourse of the perception of law in social work, which is practically manifested by the precise obedience of the law, or, by contrast, violations of the law in situations where the law collides with values of social work.

Keywords

critical social work, law, collision, critical reflexivity, legal literacy

¹ Kontakt: Mgr. Radka Janebová, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové; radka.janebova@uhk.cz

ÚVOD

Vztah mezi praxí sociální práce a právem není v české teorii sociální práce příliš diskutován. Pokud se taková diskuse objevuje, tak se vztahuje spíše k popisu dilemat, která sociální pracovníci v praxi zažívají (např. Janebová, 2010b; Jouzová, 2018), než k možnostem jejich řešení. Vzhledem k tomu, že mě otázka, jak pracovat z pozice kritické sociální pracovníce s právem, zajímala, rozhodla jsem se hledat zahraniční odborné zdroje, které by mě mohly poskytnout konkrétní vodítka. Cílem pátrání a zároveň tohoto textu se stalo hledání odpovědi na otázku, jak chápat vztah mezi praxí sociální práce a právem z pozice kritické sociální práce a jak z této pozice řešit přítomné kolize. Jinak řečeno, jak lze do zacházení s právem začlenit požadavky kritické sociální práce na strukturální změny společnosti v zájmu lidských práv a sociální spravedlnosti.

Text je koncipován jako teoretická stať, jejímž výstupem je návrh osnovy pro kritickou reflexi právních dilemat v sociální práci. Odborné zdroje jsem vyhledávala záměrným výběrem z dostupných anglicky psaných devatenácti knih z oblasti kritické sociální práce. Vedle toho jsem provedla rešerši z databáze tří nakladatelství nabízejících publikace z oblasti sociální práce – SAGE Publishing, Taylor & Francis a Oxford University Press, v nichž jsem hledala výstupy ke klíčovým slovům „critical social work“, „radical social work“, „anti-oppressive social work“ a „activist social work“ v kombinaci s pojmem „law“. Většina nalezených článků byla z dílny britských akademiků Suzi Braye a Michaela Preston-Shoota, kteří se jako jedni z mála dlouhodobě zabývají vztahem sociální práce a práva z kritické perspektivy. Reference v nalezených textech mě odkazovaly k dalším relevantním textům – zejména do oblasti kritických právních studií. Analýzou textů jsem dospěla do logické linie, která strukturuje tento příspěvek. Zjistila jsem, že nejprve je třeba zkoumat vztah sociálních pracovníků k právu, abych zjistila, zda je téma vůbec významné i pro jiné praktiky, než jsem já. Poté jsem hledala možná pojetí vztahu sociální práce k právu. Po nalezení strukturálního modelu jsem se zabývala znaky tohoto konceptu a hledala cesty, jak ho prakticky aplikovat do praxe.

VZTAH SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ K PRÁVU A PRÁVNÍKŮM

Vztah praxe sociální práce a práva se jeví komplikovaný nejen v kritické sociální práci. Právo může být chápáno ambivalentně – buď jako vodítka pro rozhodování v nejasných situacích, anebo jako komplikující faktor praxe (Braye, Preston-Shoot, 1994). Následující řádky budou věnovány spíše druhému z uvedených pojetí. Autorky a autoři, kteří se v zahraničí zabývali vztahem sociálních pracovníků k právu, zjistili, že bylo ze strany řady z nich vnímáno jako vzdálené realitě, jednoznačné, drahé či irelevantní (Healy, 2005:36–43), jako kolidující s hodnotami sociální práce, jako objemné, složité, dilematické a stresující nebo jako obskurní nástroj odtažitý od praxe (Braye, Preston-Shoot, 1994).

Podle Dalrymle a Burke (2006) právo řešení hodnotových dilemat spíše komplikuje, než v nich pomáhá. Takové hodnocení není až tak překvapující, vzhledem k tomu, že právo zahrnuje řadu závazků vůči různým zúčastněným stranám, jejichž požadavky nejsou nutně kompatibilní. Příkladem kolize právních norem mohou být situace, kdy se práva dětí dostávají do konfliktu s právy rodičů, individuální autonomie do kolize s právem státu intervenovat (např. dilema nedobrovolné hospitalizace) či lidská práva do rozporu s riziky, kdy lidé mohou ohrožovat sami sebe či druhé (Braye, Preston-Shoot, 1998). Také Sobek (2008) upozorňuje, že snaha o dokonalou realizaci nějakého souboru hodnot prostřednictvím práva může být vnitřně protichůdný podnik – například „snaha o maximální realizaci práva na přiměřené hmotné zabezpečení při nezpůsobilosti k práci může být protichůdná s legitimním zájmem společnosti na předcházení zneužívání nemocenských dávek“.

V sociální práci nemusí docházet ke kolizi pouze mezi samotnými právními normami, které mohou mít protikladné požadavky, ale také mezi právními normami a etikou sociální práce. Zároveň jsou

právní hodnoty a profesionální etické hodnoty pouze jedny z mnoha hodnot, které do rozhodování zasahují. Vedle nich mohou do rozhodování v sociální oblasti zasahovat také hodnoty individuální (naše víry, osobní hodnoty, zkušenosti, potřeby atd.), hodnoty veřejného zájmu (příkladem může být oblast *harm reduction*, kde není ze strany sociálních pracovníků naplňována povinnost oznámení trestných činů spojených s výrobou a distribucí omamných a psychotropních látek z důvodu celospolečenského zájmu prevence incidence infekčních nemocí²) či hodnoty vyplývající z kultury dané organizace (Wart, in Paterová, 2006). V kontextu neoliberalismu mohou být státem více podporovány právní normy podporující úsporu zdrojů a kontrolní aktivity, které jsou v ostrém rozporu s normami podporujícími lidská práva, s hodnotami sociální práce a s odpovědností ke klientům (Braye, Preston-Shoot, 1999). Tato rozporuplnost a asociálnost práva také může vysvětlovat kritický postoj sociálních pracovníků k právu.

Jiným překvapivým zjištěním z výzkumu Braye, Preston-Shoota a Wigley (2011) bylo, že praktici mnohdy otázky práva v závažných dilematech, kdy by to bylo potřebné, vůbec nezvažovali, právní normy neznali nebo na ně odkazovali nesprávně. Při užívání právních norem byla zřetelná jejich značná nejistota. Například v polovině osmdesátých let 20. století došlo v Británii k řadě tragických úmrtí dětí (zejména kauzy Jasmine Beckford, Kimberley Carlile a Tyry Henry). Přestože byly rodiny těchto dětí sledovány tamní sociálně-právní ochranou dětí, z právního přezkumu vyplynulo, že pokud by sociální pracovníci postupovali dle regulí zákona, děti by nemusely zemřít. Z vyšetřování vyplynulo, že buď nevěděli, co dělat, nevěnovali právnímu rámci dostatečnou pozornost, nebo udělali příliš málo a příliš pozdě (Braye, Preston-Shoot, 2006a).

Výzkum Braye, Preston-Shoota a Wigley (2011) také ukázal, že v praxi se sociální pracovníci řídili více než právem spíše zavedenými organizačními postupy, což naznačuje, že při rozhodování hrály podstatnější roli než právo procedury prosazované manažery. O zákonech přemýšleli pouze tehdy, když se jednalo o případ, který byl mimo „normu“, nebo si nebyli jistí, co dělat. Podobné zjištění jsem učinila u sebe sama před několika lety, když jsem zkoumala, jak řeším různá dilemata spojená s ohrožením dětí u svých klientek a zvažuji naplnění informační povinnosti vůči OSPOD dle § 51³ a § 53⁴ zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Překvapivě jsem zjistila, že s právem zacházím intuitivně, rozhodnutí v dilematech byla postavena více na mých představách o tom, co říká právo, a na doporučeném postupu vedoucího, než na jeho reálné znalosti (viz Janebová, 2010a; 2019). Že taková praxe může být částečně vynucená organizační kulturou než způsobená profesní letargií, naznačuje zjištění Braye, Preston-Shoota a Wigley (2011), že si sociální pracovnice stěžovaly na nedostatečnou podporu, kterou při aplikaci práva dostávaly od svých organizací. Školení zaměstnaných nebyla zaměřena na aplikaci práva, ale na ovládnutí procedur, jejichž skrytým

² Ne, že by se pracovníci o těchto skutečnostech dozvíдали cíleně. Naopak upozorňují klienty, že je vědět nechtějí. Přesto se může stávat, že se mimoděk o některých skutečnostech, na které se vztahuje oznamovací povinnost dle § 367 „nepřekážení trestného činu“ zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku, dozvědí. § 367 se týká trestných činů, které jsou zrovna páčány nebo které se připravují. Nevztahuje se ovšem ke všem trestným činům, ale jen k těm vyjmenovaným v zákoně. Za jeden z těchto trestných činů je považována „nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy“ (§ 283). Pro sociální pracovnice jsou relevantní i další paragrafy, jako vražda (§ 140), zabití (§ 141), těžké ublížení na zdraví (§ 145), nedovolené přerušování těhotenství bez souhlasu těhotné ženy (§ 159), loupež (§ 173), znásilnění (§ 185), pohlavní zneužití (§ 187), týrání svěřené osoby (§ 198), krádež podle § 205 odst. 5, podvodu podle § 209 odst. 5, pojistný podvod podle § 210 odst. 6 (majetkové trestné činy se vztahují pouze na „škodu velkého rozsahu“, tj. škodu dosahující nejméně 5 milionů Kč), přičemž kdo „spáchání nebo dokončení takového trestného činu nepřekazí, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta“.

³ V rámci § 51 odst. 1 je vytyčena povinnost orgánů sociálně-právní ochrany při sdělování údajů, kde je stanoveno, že „orgány sociálně-právní ochrany a komise jsou povinny sdělovat si navzájem údaje z evidence a spisové dokumentace, které vedou, a to v rozsahu nezbytném pro potřeby těchto orgánů“.

⁴ § 53 odst. 1 vymezuje povinnosti institucí či osob „poskytovat informace“ na výzvu orgánů sociálně-právní ochrany dětí.

cílem bylo ušetřit peníze. Organizace se podle sociálních pracovníků snažily nezřídká v rámci vymezených postupů vyhnout svým zákonným povinnostem, a proto se stávalo školení v oblasti práva nežádoucí. Dalšími příčinami zanedbávání práva při řešení situací klientů byly také vysoký počet případů, dlouhá pracovní doba a nedostatek zdrojů pro uspokojení oprávnění všech klientů. V českém kontextu Úřadu práce, pro který se mi jeví popisovaná praxe typická, může sehrávat podstatnou roli v neznalosti práva ještě nedostatečné vzdělání pracovníc, z nichž řada nemá vzdělání v sociální oblasti.

Jiným důvodem ambivalentního vztahu sociálních pracovníc k právu může být malá profesní kontrola nad interpretací práva. Existuje předpoklad, že profesní skupiny mají kontrolu nad praxí své vlastní profese včetně výkladu práva, ale to v sociální práci podle britského akademika Davida Howa (1986b) příliš neplatí. Kontrolou v této oblasti disponuje stát (či manažeři), který proniká do praxe sociální práce, řídí ji a poskytuje výklad práva. Ovlivňování praxe ze strany sociálních pracovníků je relativně slabé, což se posléze projevuje v tom, že pracovní postupy jsou mnohdy neslučitelné s cíli sociální práce. V českém kontextu tuto situaci popsal Libor Musil (2008:62), který upozornil, že podmínky výkonu sociální práce zde ovlivňují zadavatelé. Kritizuje, že sociální pracovníce považují mnohdy za legitimní, aby „podmínky výkonu sociální práce“ kontrolovali jednostranně politici a manažeři. Sociální pracovníci mají tendenci přistupovat na pravidla okleštěné zastupitelské demokracie „zvolte a respektujte rozhodnutí volených zástupců“. Na ambici ovlivňovat znění i interpretaci práva čeští sociální pracovníci podle něj do značné míry rezignovali. Výzkum Braye, Preston-Shoota a Wigley (2011) ukazuje, že právo může být ze strany sociálních pracovníků vnímáno i pozitivně jako prostředek, jak se bránit manažerismu, jak prosazovat práva klientů proti rutinním procedurám orientovaným na úsporu zdrojů. Ale lze najít i opačný názor, kdy jsou právo a manažerismus *welfare* služeb považovány za dvě strany téže mince, když je právo využíváno k vyšší regulaci sociální práce (Dickens, 2008). Role práva při podpoře manažerské kontroly může vztah sociálních pracovníc k němu naopak zhoršovat.

Paradoxně z výzkumu také vyplynulo, že sociální pracovníci poměrně málo vyhledávali poradenství právníků a vztahy s nimi charakterizovali jako napjaté (Braye, Preston-Shoot, Wigley, 2011). To je celkem překvapivé zjištění v kontextu výše popsané nedostatečné znalosti práva. Vysvětlení zmíněné „napjatosti“ lze najít několik. Může se jednat o důsledek negativního pohledu právníků na odbornou způsobilost sociálních pracovníků, který zpětně ovlivňuje ochotu sociálních pracovníků s právníky pracovat; může souviset s rozdílným jazykem obou profesí; s jejich různými rolami při řešení sociálních situací; s odlišným vztahem s klienty; s jiným pohledem na problémy či s rozdílnými vzájemnými očekáváními. Bariérou spolupráce s právníky může být také nerovný status obou profesí, kdy je právo považováno za etablovanou profesi, zatímco sociální práce řadu znaků profese nenaplnuje, nedisponuje profesní prestiží, jeví se jako nesrozumitelná a mnohostranná. Tento nerovný status může vést k tomu, že se stanoviska sociální práce k řešení komplikovaných sociálních situací stávají ve srovnání s právem až druhotná, což sociální pracovníce odrazuje od spolupráce s právníky (Preston-Shoot, Roberts, Vernon, 1998).

Preston-Shoot, Roberts, Vernon (1998) uvádějí, že právníci kritizují zejména relevanci argumentů a váhu důkazů uváděných sociálními pracovníci. Tato kritika může vycházet z toho, že právo a sociální práce se sice setkávají při společném řešení nepříznivých situací, ale každá z profesí disponuje jiným jazykem, či přesněji společně užívané termíny jinak chápe. Zatímco jazyk právníků je postaven na právně přijatelných důkazech, jazyk sociální práce překračuje rámec práva a staví na vztazích, hodnotách či spravedlnosti. Podle americké profesorky a profesora práva Aiken a Wiznera (2003) například advokáti nevnímají jako své poslání prosazování sociální spravedlnosti v obecném slova smyslu jako sociální práce, ale pouze v individuálním zájmu a pojetí jejich klienta. Liší se i v angažovanosti, kdy již v rámci systému vzdělávání jsou právníci učeni neutralizaci „vášni“ pro sociální spravedlnost, protože účelem je naučit je přísnému právnímu myšlení, které odvádí mysl od pocitů a morálky. Jsou učeni býti nezaújatými ve vztahu ke klientovu případu a k právu, kterým se řídí. Naopak sociální

pracovnice jsou připravovány k tomu, že emoční angažovanost je součástí jejich práce, a osvojují si techniky emoční reflexivity⁵.

Role právníků podle Preston-Shoota, Roberts a Vernona (1998) spočívá v garanci a přezkumu zákonem daného postupu, oproti sociálním pracovnícím, které se z podstaty profese neorientují jen na dodržování pravidel, ale hodnotí situace komplexně v širších sociálních kontextech (sociálních, ekonomických, organizačních atd.). Jinak řečeno, to, že právníci ne vždy rozumí roli sociální práce a její odlišnosti od práva, je může vést k názoru, že sociální pracovnice právo neberou dostatečně vážně. To pěkně ukazuje příspěvek právníka Miroslava Mitlöhnera (2010), který na Hradeckých dnech sociální práce reagoval na můj příspěvek (Janebová, 2010b) s názvem *Dilemata mezi právem a etikou aneb právo nezabavuje odpovědnosti* vlastním článkem, v němž nepřipouští jiný přístup k právu než objektivistický (2010:55–56). Shovívavě sociálním pracovníkům sděluje, že právo je prostě právo a intoxikovat ho něčím jako hodnoty je naivní a nezodpovědné.

Otázkou je, zda zakomponování hodnotové složky do rozhodování nutně musí znamenat podceňování práva. Váha připisovaná v rozhodování právu může totiž zůstat stejná, jen je poměřována s dalšími relevantními hodnotami. S tím, že sociální pracovnice neberou právo dostatečně vážně, polemizují například Kopels, Charlton a Wells (2003), které v americkém kontextu zjistily, že organizace sociálně-právní ochrany dětí kladly silný důraz na dodržování zákonných požadavků v kauzách týrání a zanedbávání dětí. Pokud nebyl z jejich strany dodržen zákonný mandát, nebylo to dáno lhostejností k dětskému bezpečí, ale komplexností situace, která vyžadovala zahrnutí i jiných aspektů než jen právních. Podobně Jouzová (2018) v českém prostředí zjistila, že sociální pracovnice při řešení dilemat mezi právem a etickými hodnotami braly právní rovinu vždy v potaz. Například v situacích, kdy klient s organickým poškozením mozku odmítal podepsat žádost na ČSSZ o zaslání důchodu na jeho účet, zvažovala daná pracovnice, zda v zájmu klienta podepsat (protiprávně) žádost za něj, nebo se řídit právem, které vyžaduje podpis samotného žadatele, žádost nepodepsat, a tedy nechat klienta ve finanční nouzi. Jiné dilema řešily ve vztahu k § 72 zákona č. 500/2004 Sb., správního řádu, požadujícího doručení rozhodnutí účastníkům řízení do vlastních rukou, což u některých klientů (zejména lidí, kteří z důvodu upoutání na lůžko či poruchy sluchu nepřevzou doporučený dopis od pošty, matek samoživitelek, které jsou přes den v práci) vede k nepřevzetí písemností. To pak prodlužuje řízení a komplikuje situaci (například nejsou vypláceny dávky), takže zvažovaly zaslání pošty jiné osobě, což je v rozporu se zákonem. Janebová (2010b) popisuje reflektování naplnění právní povinnosti ze strany sociálního pracovníka dokonce u tak závažného trestného činu, jako je vražda, kdy se duševně nemocná klientka po dlouhodobé spolupráci svěřila sociálnímu pracovníkovi, že před pěti lety zabila své dvouměsíční dítě. Ten měl dle § 368 trestního zákoníku toto zjištění oznámit, protože občané mají povinnost oznámit trestný čin vraždy (§ 140). A přesto daný sociální pracovník zvažoval, zda tak učinit. Bral v úvahu fakt, že klientka se tím velmi trápila a že výčitky svědomí samy o sobě pro ni byly obrovským trestem. Kladl si otázku, jak prospěje klientce, že půjde na několik let do vězení? Jak prospěje společnosti, když uvězní člověka, který je již potrestán svým svědomím? Bude sice učiněno zadost právu, ale ztráty budou na obou stranách. Společnost bude muset vynakládat nemalé náklady na výkon trestu odnětí svobody člověka, který už potrestán je, a důsledky uvěznění pro ženu nepřinášejí také nic dobrého.

Příklady výše uvedených výzkumů ukazují, že komplikovaný vztah sociálních pracovníků k právu nemusí být důsledkem volby sociálních pracovníků právo podceňovat, ale vyplývá spíše z rozdílnosti obou profesí. Také nelze pominout, že některá výše popisovaná výzkumná zjištění mohou do určité míry zahrnovat stereotypy či předsudky sociálních pracovníků a samotných výzkumníků k právníkům, jejichž činnost je redukována na doslovný výklad práva. Otázkou je, jak by měl být vztah mezi sociální prací a právem nastaven.

⁵ Aiken a Wizner (2003) dokonce dávají sociální práci jako vzor právníkům, kteří se pohybují v sociálním právu.

TŘI MOŽNÁ POJETÍ, JAK MŮŽE SOCIÁLNÍ PRÁCE PŘISTUPOVAT K PRÁVU

V praxi sociálních pracovníků lze nalézt tři různé způsoby pojetí vztahu mezi právem a naplňováním cílů sociální práce, přičemž každý z nich stojí na trochu odlišných znalostech, dovednostech a hodnotách (Braye, Preston-Shoot, 1998; 2006a; Dickens, 2008).

V prvním případě se jedná o pojetí, podle kterého **musí být výkon sociální práce přesně vymezen právem a podřízen právu**. Právo je zde zcela dominantním aspektem rozhodování ve smyslu, který výše prezentuje Mitlöhner (2010). Tento způsob myšlení se primárně orientuje na technickou racionalitu, kdy se klíčovými stávají znalosti práva a odvozené procedurální standardy a metodiky. Ty jsou deduktivně aplikovány na praktické situace, zatímco hodnoty sociální práce zůstávají v pozadí rozhodování a mají spíše obecný charakter (Braye, Preston-Shoot, 2006a).

Uvedené pojetí je podle Braye a Preston-Shoota (1994; 2006a) postaveno na třech mýtech o právu v praxi sociální práce. Jde o víru, že právo opatřuje jasná vodítka pro praxi; že právo je jediným vodítkem, které praktici potřebují; a že pokud je právní vodítko dostatečně konkrétní, tak jeho aplikace vždy povede k cíli. Ve skutečnosti neexistuje jednoznačné vodítko pro praxi, ale vždy jich je vícero. Může existovat více právních vodítek, která mohou být nekonzistentní, či dokonce protikladná. Vedle práva existují i další vodítka pro praxi, ať to jsou hodnoty sociální práce, profesní etika či zaběhnutá organizační praxe, a i ta se mohou dostat do kolize s právními normami. Ne všechny oblasti sociální práce jsou ošetřeny právem (v českém kontextu například svolávání případových konferencí v oblasti sociální práce na obcích), takže právní vodítka také nemusí vůbec existovat. Právo praktikům více říká, co může, nebo musí být uděláno, ale ne kdy a jak. Navíc situace v sociální práci jsou mnohem komplikovanější, než aby v nich kauzálně fungovaly právní imperativy. Vstupuje do nich celá řada proměnných, jako kontexty problémů, emocionální dynamika, nejasnost problému, rozdílné zájmy různých lidí, potřeba participace klienta apod., takže i sebedůslednější naplňování práva nemusí vést k zamýšleným cílům. Předpoklad o lineárním pohledu na příčinu a následek – tedy že spolu musí souviset právní zásah a jeho výsledek, je značně nerealistický.

Prioritizace práva v oblasti sociální práce s sebou nese řadu dalších rizik. Nad profesionálním posouzením a uvážlivým rozhodnutím mohou získávat převahu technická řešení, která nemusí odpovídat potřebám a rizikům situace jako celku. V technických řešeních je minimální či spíše žádný prostor pro zvažování strukturálních souvislostí situací. Naopak kladou důraz na patologii a problémy uvnitř individuů a ignorují širší kontext. Technická řešení neponechávají prostor ani pro rozvoj vztahu s klientem, který, jak v názvu své knihy prozíravě zdůraznil Karel Kopřiva (1997), by měl být „součástí profese“. Úzké zaměření na právní vymezení může určité nepreferované skupiny vylučovat z oprávnění k pomoci, protože nejsou zahrnuty v zákoně (např. senioři a osoby se zdravotním postižením jsou na rozdíl od dětí mimo pozornost zákona v případech ohrožení), tak jim sociální pracovníci nevěnují pozornost. Ztotožňování sociální práce s právem také vytváří zdání, že sociální pracovníci mají větší pravomoci, než reálně mají, což může vést k jejich využívání jako obětí beránek v kauzách, kdy dojde k úmrtí či poškození zdraví klientů či jejich okolí. Toto klamné zdání podporuje zjednodušený názor, že zákon může napravit událost, která iniciovala jeho použití. V praxi to vede k iluzi, že sociální práce může díky zákonným pravomocem předcházet či odstraňovat sociální problémy, jako například kriminalitu či zneužívání dětí, přestože ani sebevětší množství zákonů tyto jevy zcela neodstraní (Braye, Preston-Shoot, 1990). Jak píše v jiném textu opět Braye a Preston-Shoot (2006a), tak výlučně právní model sociální práce, kde je zákon povýšen na hlavní formu znalostí, je neadekvátní složitostem, kterým čelí sociální pracovníci (Braye, Preston-Shoot, 2006a). Je pravděpodobné, že toto pojetí práva nenajde příliš podpory u kriticky smýšlejících sociálních pracovníků.

Ve druhém přístupu sociální práce k právu je připouštěna i možnost, že právo může být v rozporu s etikou, a **klíčovým vodítkem rozhodování se stávají etická pravidla** (Braye, Preston-Shoot, 2006a). Jak píše Stevenson (in Dickens, 2008), v tomto pojetí není srdcem sociální práce zákon, ale

etická povinnost péče o klienty. Právo se v tomto diskursu stává pouze jednou z dílčích komponent sociální práce, která musí být vždy podřízena pracovníkovu pojetí etiky. Pak je rozhodování pracovníka podřízeno jeho představě o tom, jak by mělo vypadat eticky dobré rozhodnutí. Složka práva je brána v úvahu spíše jako potvrzení správného rozhodnutí. Jako příklad takového přístupu, byť není přímo z oblasti sociální práce, se mi vybavuje psychoterapeut, který mi v diskusi o oznamovací povinnosti přiznal, že když se dozví od klientky či klienta nějakou skutečnost, na niž se vztahuje oznamovací povinnost, tak pokud klientka tuto věc oznamovat nechce, tak to nikdy (!) neoznamuje (Janebová, 2010b). Tento přístup by mohl některé kriticky smýšlející sociální pracovníce oslovit, vzhledem k tomu, že právo bývá ze strany kritické sociální práce někdy redukováno pouze na jeho opresivní roli. Takový předpoklad pak může vést k rezignaci na kontrolní práci vyžadovanou mandátem práva i v situaci zásadního ohrožení lidí.

Zatímco oba předchozí diskursy chápou sociální práci v zákonném rámci jako způsob uspokojení potřeb na primárně individuální úrovni, tak třetí (kritické) pojetí, které Braye a Preston-Shoot (1998; 2006a) označují jako **strukturální model či pojetí založené na právech**, klade důraz na lidská práva a sociální spravedlnost. Kromě toho, že vztah sociální práce a práva by měl být vnímán reflexivně, se navíc vyznačuje tím, že znalost zákonů může být využívána nejenom pro samotnou intervenci, ale také pro řešení nerovností, nespravedlností, zajištění zdrojů a posilování kolektivní síly. Toto pojetí nenadřazuje právo etice ani etiku právu, ale pro volbu konkrétního řešení vyžaduje kritickou reflexi komplexní situace. Jedná se o přístup dobře využitelný v kritické sociální práci, protože právo využívá pozitivně ke změně opresivních podmínek, které utlačují lidi. Zároveň je to přístup, který připouští, že v určitých situacích, kdy je zásadně ohrožen klient či ohrožuje druhé, je legitimní využít kontrolní nástroje práva.

Strukturální model pojetí práva reflektuje, že právo je dvojsečná zbraň. Jak píše Thompson (2011:171), právo může lidi diskriminovat, ale i emancipovat. K pozitivnímu užití práva je třeba chápat i jeho opresivní potenciál. Tím se zabývají kritická právní studia.

KRITICKÁ PRÁVNÍ STUDIA, OBECNÁ KRITIKA PRÁVA A KRITIKA PRÁVA V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Bylo by omylem domnívat se, že existuje jednotné vymezení práva. Jak upozorňoval bývalý ústavní soudce Vojtěch Cepl (1999:32), v obecné teorii práva nebylo dosaženo shody o tom, co to vlastně právo je. Jinak řečeno – stejně jako sociální práce – má i právo svá paradigma (např. liberální legalismus, kritická právní studia, sociologické právní paradigma). Většina sociálních pracovníků zná pravděpodobně pouze jediné pojetí práva, a to *právní dogmatiku*, respektive *liberální legalismus*, v němž je právo chápáno jako „co je psáno, to je dáno“, bez ohledu na to, zda je to spravedlivé a účelné. Tento způsob chápání práva je v Česku podle Cepla naprosto převládající⁶, což se následně projevuje v malé motivaci vést diskusi o podobě a výkladu právních norem.

Alternativním právním paradigmatem k právní dogmatice jsou *kritická právní studia* (*Critical Legal Studies*). Jedná se o hnutí v právní teorii, které se jako první ve Spojených státech přihlásilo k levicovému politickému postoji. Postupně se rozšiřovalo zejména do Británie, ale i do dalších zemí⁷. Vynořilo se během 70. let 20. století jako kritika existujícího systému práva, které bylo obviňováno, že slouží k udržení existujících mocenských struktur kapitalistické společnosti. Přesný vznik je datován na rok 1977, kdy bylo diskutováno v rámci *Konference o kritických právních studiích* na Wisconsinské univerzitě v Madisonu. Bylo mimo jiné ovlivněno radikálními hnutími ze 60. a 70. let. Reagovalo na prohlubující se skepsi ke schopnosti dominující právního (dogmatického/legalistického) diskursu práva uspokojivě analyzovat a zapracovávat společenské změny. Cílem hnutí je zpochybnit právní formalismus, vypracovat alternativní metodologii a pojem práva

⁶ Ceplovo vyjádření je téměř dvacet let staré, takže je možné, že od té doby došlo k posunu v chápání práva.

⁷ V České republice reprezentuje alternativní přístup k právu například web *Jiné právo*, ale ten je třeba považovat opravdu spíše za alternativní než za levicový.

a vytvořit s pomocí práva více humánní, rovnostářskou a demokratickou společnost. Nejednalo se o jednotný proud, ale naopak se vyznačovalo značnou vnitřní diverzitou přístupů, takže zahrnovalo například feministické, radikální, antirasistické či postmodernistické odnože. Představiteli jsou například Duncan Kennedy, Morton Horwitz, Catharine MacKinnon či Roberto Mangabeira Unger (Hunt, 1986; Russell, 1986; Přibáň, 2001).

Kritická právní studia navazují na *právní realismus*, což je směr v právu zařazovaný do sociologického právního paradigmatu. Podle něj nepostačuje zabývat se pouze legislativou, ale důležité je (sociologicky) zkoumat „živé právo“, jak se skutečně realizuje v životě, jak se interpretuje, uplatňuje a vynucuje (Cepl, 1999). Právní realismus byl hnutím vzkvétajícím ve 30. letech 20. století, které se snažilo demystifikovat idealizovaný model soudního rozhodování, vydávající rozhodnutí za mechanický a neutrální akt. Naopak kladlo důraz na morální a politické aspekty práva (Russell, 1986). Právní realismus je skeptický k sofistikovanosti právních textů, je skeptický i k nakládání s těmito texty ze strany právníků a vyjadřuje obavu, že ve skutečnosti to, co právníci dělají, není ničím více než jen dobře zahranou intelektuální hrou (Kühn, 2007). Právní realisté, jak píše Přibáň (2001:1212), se snaží právo demystifikovat, vrátit ho do jeho sociálního a politického kontextu a vypracovat k němu realistický pohled. Kritická právní studia tento směr dále rozvíjejí, když chtějí odhalovat nevyjádřené předpoklady, které stojí za právními rozhodnutími (Hunt, 1986; Russell, 1986), ale přesahují ho snahou radikálně transformovat liberální demokracii s jejími institucemi právního státu⁸. Jsou také oproti právnímu realismu více spojena s prosazováním konkrétních politických programů navrhuje alternativy k neoliberalismu (Přibáň, 2001:1214).

Kritická právní studia svou kritiku zaměřují zejména na tři oblasti (Hunt, 1986; Russell, 1986). Za prvé zpochybňují prezentaci práva jako přirozeného a neutrálního nástroje regulace chování, za druhé kritizují liberální legalismus a za třetí zpochybňují idealizovaný pohled na soudce a jejich rozhodování.

První oblast kritiky se soustřeďuje na to, že právo je dominujícím diskursem prezentováno, jako by odráželo přirozený řád ve společnosti (Russell, 1986), jako by bylo racionální a spravedlivé (Hunt, 1986), či **bylo objektivní a neutrální** (Healy, 2005:36–43), a naopak bagatelizuje sociální kontext, ve kterém vzniká. V této kritice navazují na Foucaulta (1999:96–120), podle kterého je systém práva pouze způsobem, jak vykonávat násilí ve prospěch určitých vrstev společnosti pod rouškou zákona. Představa neutrality a objektivnosti práva zabraňuje jeho kritické reflexi a umožňuje přehlížet privilegia, která mocní ve společnosti skrze právo dostávají. Právní myšlení pochází z vědomí dominantní třídy a je prostřednictvím internalizace právní ideologie přenášeno do úrovně každodenních sociálních vztahů zbytku společnosti (Hunt, 1986). Právo je významným nástrojem moci a může být zneužito k upevňování mocenských struktur. Jak ale upozorňuje Cepl (1999:40), „každý přemýšlející pozorovatel dojde brzy k tomu, že to právo, které tvoří parlament, není suma rozumu, ale výsledek kompromisů, zájmů, předsudků, prestižních soubojů, lobbistů“. Pak se právo může stávat zdrojem útlaču a oprese a vést k marginalizaci lidí. Stává se nástrojem sociální kontroly, který znevýhodňuje nejvíce ty na dně socio-ekonomického žebříčku, vůči nimž směřuje vyšší dohled. Právní normy mohou podporovat sociální inženýrství a xenofobní ideologie (jak ukazuje v českém kontextu například legislativa týkající se právní situace stejnopohlavních párů a transgender lidí), mohou být zdrojem nerovností, nástrojem znevýhodnění na základě rasy, genderu, třídy či sexuální identity, mohou určité jednání označovat jako patologické jen na základě kulturní odlišnosti (Healy, 2005:36–43), mohou být v rozporu se svobodou, spravedlností a rovností (Dalrymple, Burke, 2006).

Kritická právní studia přišla s požadavkem, že právní normy je třeba analyzovat ve vztahu k měnícím se sociálním podmínkám. Právní a politické skutečnosti, které se považují za přirozeně dané, nevznikaly ve vakuu, ale odrážejí sociální, politický, ekonomický a kulturní kontext svého původu.

⁸ Podle toho, jak radikálně chtějí tyto instituce měnit, je rozlišován umírněný a radikální proud (Přibáň, 2001).

Zákony zrcadlí klima doby, což krásně odráží vztah státu k dětem. Například podle Howa (1986b) byly až do roku 1880 děti na základě práva fakticky majetkem rodičů a ti s nimi mohli beztrestně zacházet špatně. V dnešním britském prostředí kultu dítěte je naopak silně diskutován zákaz fyzických trestů dětí a ve Skotsku bude fyzické trestání pravděpodobně zakázáno úplně. Pokud je zákon časoprostorově ukotvený, logicky se princip neutrality stává utopií, protože instituce státu včetně práva vyjadřují zájmy vládnoucích tříd (Příbáň, 2001:1213). Zákony jsou určeny k regulaci vztahů mezi lidmi a jsou ideologické (Howe, 1986). To se v právu neoliberálních států projevuje například v ignorování sociálních a ekonomických kontextů vzniku chudoby, zatímco je pozornost koncentrována na individuální zavinění (Healy, 2005:36–43). Právní rozhodování a proces aplikace právních pravidel jsou plně politických protikladů, stejně jako zákonodárný proces a zákonodárná moc jsou střetem boje různých politických zájmů (Příbáň, 2001:1213). To se ukazuje například v tom, že nepokrývá všechny situace, ale jen vybrané, což naznačuje, že má své priority a není neutrální. Neutrální nejsou ani právníci, kteří jsou ovlivněni jejich vlastními zájmy, byť právo předstírá, že právní uvažování je vždy autonomní a neutrální. Z pohledu kritických právních studií není právo objektivním faktem, ale je vhodnější na něj nahlížet jako na sociální proces (Healy, 2005:36–43) či jako na produkt politiky (Russell, 1986).

Také kritická právní studia mají snahu navrhovat cesty ke změně. Z předchozí kritiky vyplývá, že nemůže zůstat pouze u změny práva samotného, ale navrhované změny musí mít přesah do politiky (Russell, 1986). Rekonstrukce práva musí být postavena na odmítnutí individualistické morálky reprezentované neoliberální doktrínou právního státu, ale musí se orientovat na morální povinnosti respektující priority politické komunity, na sociální a politické cíle spjaté s altruismem a morálními povinnostmi vůči ostatním. Tento přístup také varuje před představou práva jako systému pravidel stabilizujícího politickou společnost a ochraňujícího ji před nestabilitou. Naopak podporuje destabilizační funkci práva, která by mohla umožnit reflektovat sociální dynamiku demokratických společností a vůli jejich členů a fungovat jako nástroj politické změny, který by účinně reagoval na měnící se potřeby lidí (Příbáň, 2001:1213).

Druhým předmětem kritiky kritických právních studií je **liberální legalismus**⁹ (Russell, 1986), který se vyznačuje přehnaným důrazem na zákony (viz pojetí práva popisované výše). Právo je chápáno ve smyslu „co je psáno, to je dáno“, bez ohledu na spravedlnost, správnost a morálku. Legalismus je směr, který ignoruje hodnotový rozměr práva a odmítá se zabývat tím, zda to, co je vyjádřeno v právních normách, je také správné. Vychází z tzv. právní dogmatiky, která chápe právo pouze jako soubor pravidel lidského chování sankcionovaných státní mocí, která jsou sepsaná v zákonech a jiných právních předpisech (Cepl, 1999). Jeho typickým znakem je to, že právo je v podstatě redukováno na lingvistický přístup či jazykový výklad, naopak je oddělováno od morálky. Tento diskurs také předpokládá, že právo je autoritativní, tedy že občané budou právo považovat za nejvyššího arbitra pravdy a budou ho dodržovat buď dobrovolně, či nedobrovolně. V sociální práci se tento předpoklad projevuje tvrzením, že praxe se musí vždy podřizovat právu (Healy, 2005:36–43).

Legalismus v praxi sociální práce dále reprezentuje vytváření podrobných procedurálních předpisů regulujících praxi, rigidní regulace činností skrze právní normy, vytváření nejrůznějších standardů a jejich doslovný výklad a zvyšování participace soudů v rozhodováních, která profesně přináleží sociálním pracovníkům (Preston-Shoot, Roberts, Vernon, 1998; Dalrymple, Burke, 2006). Důsledkem legalistického pojetí práva je podle kritické právní teorie zjednodušování obtížných morálních otázek, které jsou nedílnou součástí situací lidí na zjednodušující konstrukty. Psané právo není a nemůže být ze své podstaty dostatečně flexibilní a citlivé ke složitosti sociálních situací (Dalrymple, Burke, 2006). Zákon může pouze kodifikovat, co je dobré a co špatné, čímž vytváří zjednodušující klasifikace (Howe, 1986). Podobně Cepl (1999:38) poukazuje na nemožnost

⁹ V češtině se spíše užívá výraz „pozitivismus“. Jde o přístup odvozený od Hanse Kelsena – u nás rozvíjený mezi válkami tzv. brněnskou normativní školou.

jednoznačné artikulace právních norem: „Právní pravidla není možné vždy přesně napsat, což vyplývá z nepřesnosti hovorového jazyka, bez kterého se žádná legislativa neobejde, protože adresáty norem jsou normální lidé.“ Dalším důvodem nepřesnosti a neúplnosti legislativy je neschopnost práva předvídat všechny faktické situace a jejich varianty, které mohou v budoucnu nastat.

Také Laan (1998) upozorňuje, že právní formulace mohou být značně vágní, mohou mít vícero výkladů, což je zřetelné především u tzv. volně vymezených povinností. Jazyk práva je ve svém výkladu značně problematický, protože používá neurčité právní pojmy jako „všeobecný zájem“, „veřejný pořádek“, „spravedlnost“, „v zájmu dítěte“ apod. V oblasti sociálně-právní ochrany dětí je nejasný výklad u pojmů jako „zanedbávání péče“, „rozsah informací nezbytný pro potřeby orgánů“, „řádná výchova“, „nemravný život“ atd. Například pokud je s rodiči v rámci sanace rodiny vytvářen denní režim a pravidla pro děti, jaký čas pro návrat dětí domů večer by měl být ještě přijatelný a jaký by mohl být dle zákona již považován za znak „zanedbávání péče“? Odpověď bude závislá na řadě okolností, především na věku dítěte, nicméně zatímco v některých rodinách se patnáctileté děti musí vracet domů v šest, tak jiné nastavují návraty na desátou večer a tolerují i pozdější návraty dětí domů (Janebová, 2010b). Nejasnost postupu vyplývá i z tzv. diskrece (správního uvážení), kdy zákon umožňuje rozhodnout dle vlastního uvážení. Například pokud norma zní „OSPOD může“, tak to znamená volbu mezi „může“ a „nemusí“.

Takovéto nejednoznačnosti lze interpretovat jak negativně, tak pozitivně. Těžko si lze představit situaci, že by zákony přesně nařizovaly rodičům, do kolika hodin má být dítě konkrétního věku doma. V takovém případě by se jednalo o legalismus *par excellence*. Navíc taková striktní formulace by pravděpodobně porušovala rodičovská práva a znemožňovala individuální rodičovské přístupy, které se dají nastavit na potřeby té které rodiny. Jak píše Laan (1998), právo by nemělo upravovat oblasti Životního světa, které lze projednávat skrze komunikativní jednání. Zároveň ale připouští, že někdy může být absence právní úpravy nějaké oblasti jen zástěrkou pro nicnedělání a může vést k zakonverzování oprese či diskriminace ve společnosti, jak o tom svědily dlouhodobé boje o zavedení legislativy k oblasti domácího násilí s odůvodněním, že rodina je sféra, do které by stát neměl zasahovat. Pokud právní úprava nějaké oblasti vede k faktické emancipaci lidí, pak může být dle Laana takový zásah legitimní. Příkladem může být tzv. antidiskriminační zákon, který sice může omezovat prostor zaměstnavatelů, poskytovatelů sociálních, vzdělávacích či zdravotních služeb či společnosti obecně při „svobodném“ rozhodování, zároveň ale také zajišťuje a rozšiřuje svobodu a svobodnou volbu pro ty, kteří mají omezené možnosti a jsou znevýhodňováni na základě řady společenských stereotypů a předsudečného uvažování. Ne každý zásah práva do lidských interakcí musí být tedy nutně považován za znak legalismu.

I Braye a Preston-Shoot (1998) zdůrazňují tendenci práva k černobílému vidění světa a zjednodušování reality, která je ve svém obsahu mnohem bohatší. Sociální pracovníci se s tím potýkají především u tzv. absolutních právních norem, jako je například oznamovací povinnost. Legalismus pracuje s kategoriemi (často binárními), které nemají šanci postihnout fluiditu lidských životů – např. individualismus vs. altruismus, autonomie vs. společenství, subjektivita vs. objektivita, oběť vs. pachatel, vinný vs. nevinný, schopný vs. neschopný (Hunt, 1986; Healy, 2005:36–43). Například řada lidí, kteří jsou označeni jako pachatelé zneužívání dětí, byla v dětství obětmi stejného zneužívání, což legalistické chápání práva není schopno zohlednit.

Legalismus se dostává do rozporu s reflexivitou, která je alespoň v teorii sociální práce stále více podporovaným principem. Tlaky na rigidní dodržování zákona mohou reflexivně zaměřené sociální pracovníce odrazovat od přemýšlení i od výkonu profese. Legalismus podle Peterové (2006) podkopává iniciativu a odlišnost pracovníků a pracovníků v názorech, zatímco prospívá bojácným a neflexibilním lidem, zužuje zájmy pouze na to, zda bylo dodrženo pravidlo, a naopak ignoruje jeho účelnost. Vyděšení pracovníci organizací sociálních služeb pak například dotlačí na první schůzce uživatele ke stanovení osobního cíle bez ohledu na to, zda je tento cíl také autentickou zakázkou klienta, protože se řídí pravidlem, že klient se musí stát uživatelem již na první schůzce a musí mít definován osobní cíl (Janebová, 2010b).

Třetím předmětem kritiky právních kritických studií je **kritika idealizovaného pohledu na soudce** a představa, že jejich rozhodnutí jsou neutrálním vyústěním právních argumentů. Kritická právní studia považují představu, že soudci rozhodují jako nezávislí jednotlivci, za naivní. Soudní rozhodnutí odráží sociální pozice soudců ve společnosti, prosazují názory jejich sociálně-ekonomické skupiny a manipulují právními pravidly, aby odrážela ideologii této skupiny (Russell, 1986). Tento pohled je inspirován výše popisovaným právním realismem, který nepochybně nestrannost soudců pouze na základě jejich sociální pozice, ale i na základě subjektivních faktorů, jako je blbá nálada. Podle Kühna (2007) lze tuto skepsi nad soudními rozhodnutími velmi zjednodušeně popsat jako směr, který připouští, že rozhodnutí soudce je dáno tím, jak se ten který den vyspal nebo jak dobrou kávu měl k snídani. Pro tento směr je charakteristická skepse ve schopnost práva na základě jakékoliv objektivní a hodnotově neutrální metodologie přinášet univerzálně platné odpovědi. Kdo někdy doprovázel klienta k soudu a viděl jednání soudců v akci, nebude pravděpodobně považovat tento směr za zcela scestný.

Odmytizování soudcovské objektivnosti nemusí být vůbec důvodem ke skepsi. Může naopak vést k určitému optimismu v tom, že lze nalézt sofistikovanější a smysluplnější přístup k právu. V tomto směru by se mohlo právo – respektive právní vzdělávání – inspirovat v sociální práci, která je stále více skeptická k profesní schopnosti objektivně posoudit situaci klienta a klade požadavky na sebereflexi (např. i o tom, jak je naše posuzování a rozhodování ovlivněno tím, jak jsme se zrovna vyspali) a kritickou reflexi životní situace klientek a klientů.

Kritická právní studia přinesla strukturálnímu modelu pojetí práva v sociální práci především realistický pohled na právo, odkryla jeho opresivní potenciál, ale také přišla s cestami, jak právo propojit s lidskou emancipací a sociální spravedlností.

JAK PRACOVAT S PRÁVEM V RÁMCI STRUKTURÁLNÍHO MODELU PŘÍSTUPU SOCIÁLNÍ PRÁCE K PRÁVU

Z předchozího textu vyplývá, že technická znalost zákona, přestože je důležitá, je pouze částí výkonu sociální práce. Samotné dodržování zákonů nemůže zaručit kvalitní praxi. Sociální realita, k níž sociální pracovníci vážou své posuzování a rozhodování, je příliš složitá, než aby byla vtěsnatelná do zjednodušujícího institutu práva. Zahrnuje nejen právní pohled, ale také perspektivu klienta, jeho blízkých, expertů, celospolečenský zájem, organizační pohled, osobní hodnoty, profesní etiku a celou řadu dalších aspektů, které se mohou dostávat do vzájemných konfliktů. Mnoho situací je nepředvídatelných a vyžadují kvalifikovaný úsudek sociálních pracovníků, který nelze redukovat na pouhou právní rovinu. Jak tedy přistupovat k právu, když je jen jednou z částí „příběhu“ sociální práce?

Pro kritickou sociální práci se nejedná o jedinou takto fatální otázku. Braye a Preston-Shoot (2016) kladou celou řadu otázek dalších, které by měly být v kritické praxi zohledněny: Například jak mohou sociální pracovníci pracovat uvnitř zákonného systému, který diskriminuje nebo vylučuje lidi? Jak mohou intervenovat v kontextu nerovné společnosti, kde právo funguje ve prospěch těch se sociální, ekonomickou a politickou mocí? Jak mohou pomáhat při setrvalém snižování zdrojů, kdy se jejich nabídka stává spíše reziduální než orientovanou na zvyšování kvality života? Na tyto otázky by mohl poskytnout odpovědi právě výše popisovaný strukturální model přístupu sociální práce k právu. Ten by na základě odborné literatury mohl být postaven na principech posilování právní gramotnosti a pozitivního využívání práva, na spolupráci s právníky, na kritické reflexivitě a na vedení diskuse o anti-opresivní legislativě.

Posilovat právní gramotnost, reflektovat opresivní rovinu práva a zároveň využívat právo pozitivně

Řešit komplikovaný vztah sociální práce k právu jeho bagatelizací či adorací nemusí být postupem, který by fungoval ve prospěch klientů. Jak problematická využitelnost práva, tak jeho rozsáhlost

mohou vést část sociálních pracovníků ke strachu z práva a k tomu, že se snaží práci s právem minimalizovat. Braye, Preston-Shoot a Wigley (2011) doporučují přesně opačné řešení – a to **posilovat právní gramotnost**.

Výuka práva pro sociální pracovníky by ale měla jít za pouhou znalost paragrafů práva a jeho technického užívání. Znalost práva a jeho dobré a citlivé užívání jsou samozřejmě východiskem právní gramotnosti, ale k jejímu dosažení nepostačují. K právní gramotnosti v sociální práci je třeba získat i dovednost kritického myšlení o roli a dopadech práva na sociální podmínky života lidí. Jinak řečeno, výuka práva v našem oboru by měla zahrnovat i kritickou analýzu práva v sociálním a politickém kontextu, v němž právo funguje. To nemusí být až tak složité, jak se to na první pohled může zdát. Braye a Preston-Shoot (2006b) například navrhuje, aby na výuce práva participovali samotní klienti. Od nich by se sociální pracovníci mohli dozvídat o dopadech práva do praxe z první ruky. Klienti by se tak mohli stát spojenci sociálních pracovníků nejen při reflexi sociálních souvislostí platných právních norem, ale i při úsilí o jejich změnu.

Braye a Preston-Shoot (2006b) kritizují, že je při výuce práva kladen důraz spíše na jeho technické znalosti. Při nahlédnutí do *Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci*, který vytvořila *Asociace vzdělavatelů v sociální práci* v České republice, lze mezi vzdělávacími oblastmi, které musí být obsaženy v rámci tříletého studia na vysokých nebo vyšších odborných školách, nalézt i oblast *Úvodu do právní teorie a praxe*. Ta obsahuje pojetí a cíle výuky a cílové kompetence zahrnující znalosti a dovednosti v oblasti práva, kterých by měly absolventky oboru dosáhnout. I v tuzemském pojetí standardu je zřetelná preference technického užívání práva a naopak je upozaděna příprava ke kritickému myšlení ve smyslu, jak o něm píše Braye a Preston-Shoot (2006b).

Také samotné technické znalosti nestačí redukovat na znalost paragrafů, ale je třeba je rozšiřovat o procesní otázky. Braye a Preston-Shoot (2006b) jako příklady uvádějí potřebu znalostí soudních struktur, postupů a procesů – zejména v oblasti důkazních pravidel a postupů pro získávání důkazů, omezení důvěrnosti, pochopení standardů vyžadovaných při výkonu pravomoci v rámci správního práva, znalostí, kdy určitá práva přestávají platit apod. Jinak řečeno, sociální pracovníci potřebují takové znalosti a dovednosti, aby dokázaly dobře načasovat nutné intervence, aby byly tyto intervence přiměřené konkrétní situaci a aby byly schopny tyto intervence po právní stránce legitimovat. Požadavek na výuku „práva v akci“ (namísto „práva v knihách“) ve vzdělávacím právním systému, který vznesl český právník a sociolog Jiří Příbáň (2001:1218), působící zejména na amerických a britských univerzitách, platí i pro oblast sociální práce. Stejně jako je z pohledu kritické právní teorie považována výuka práva pro právníky za značně konzervativní, nerealistickou a sloužící zachování *statu quo*, tak je z pohledu strukturálního modelu vnímána za konzervativní výuka práva na školách sociální práce.

Braye a Preston-Shoot (2006b) se domnívají, že výuka práva by měla jít za pohled na právo jako nástroj pro realizaci individuálních intervencí. Podle jejich názoru ve stávající podobě nepodporuje potenciál profese být aktivní v podpoře sociální spravedlnosti a lidských práv. Znalosti jsou redukovány na právní vztahy mezi jedincem a státem, ale nezahrnují potenciál využití různých kolektivů k dosažení sociálních změn. Mělo by být učeno tak, aby rozlišovalo mezi právem sociální práce a právem sociálního zabezpečení. V prvním případě by mělo jít o výuku pravomocí a povinností, které spadají pod sociální práci, zatímco ve druhém o znalost možností, jak nabízet a realizovat pomoc či se jinak angažovat s pomocí různých komunitních a kolektivních společenství. Zkrátka akademické a praktické učení by mělo klást větší důraz na právo sociálního blahobytu než dosud.

Součástí právní gramotnosti by měla být dovednost **reflektovat opresivní rovinu práva**. Právo je třeba kriticky analyzovat, protože může popírat přístup lidí ke zdrojům či je diskriminovat na základě genderu, handicapu, rasy a dalších charakteristik. Dalrymple a Burke (2006) uvádějí jako příklady bariér práva při prosazování lidských práv například imigrační legislativu, která může obsahovat rysy rasismu; zdravotnické právo, které může upřednostňovat ochranu společnosti před právy a potřebami lidí s mentálními poruchami; či trestní právo, které se orientuje na regulaci

chování mládeže více než na zajišťování jejích potřeb. V této souvislosti kladou otázku, jak může právo napomáhat anti-opresivní praxi, když může být samo zdrojem diskriminace a oprese? A Thompson (2011:171) navazuje další logickou otázkou: Může být cestou k anti-opresivní praxi porušování opresivních právních norem?

Na druhou z položených otázek Thompson (2011:171) odpovídá, že cestou k anti-opresivní praxi není porušovat právo, ale jít za jeho úzký legalistický výklad. Dalrymple a Burke (2006) odpovídají na první z položených otázek a zároveň rozvádějí myšlenku Thompsona, když jako nástroj anti-opresivní praxe vůči opresi ze strany práva navrhuje – opět právo. Ve vztahu k právu je totiž úkolem kritické praxe minimalizovat opresivní účinky práva a naopak maximalizovat oprávnění klientů. Jinak řečeno – právo je třeba **využívat pozitivně v zájmu anti-opresivní praxe**. Je v něm totiž skryt velký potenciál při prosazování lidských práv a sociální spravedlnosti, a naopak pro snižování diskriminace a oprese. Může být kreativním, efektivním a posilujícím nástrojem, užívaným ve prospěch distribuce a vyjednávání zdrojů, pravidel či moci, může chránit a podporovat zranitelné, marginalizované a potřebné (Dalrymple, Burke, 2006). K tomu je třeba znát a umět hledat právní normy, které podporují lidská práva a emancipatorní praxi (Thompson, 2011:171). Takovými prameny práva, které mohou podporovat práva a zájmy klientů sociální práce, mohou být například *Listina základních práv a svobod*, která je součástí ústavního pořádku České republiky; řada úmluv, které Česká republika ratifikovala a které jsou pro ni závazné (např. *Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod*, *Úmluva o právech dítěte*, *Opční protokol k Úmluvě proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání*, *Úmluva o právech osob se zdravotním postižením*, *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech – vyhláška ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb.*), tzv. antidiskriminační zákon – zákon č. 198/2009 Sb. či příslušné paragrafy ze zákona o sociálních službách č. 108/2006 Sb. (např. §§ 2, 88, 90, 91, 92, 93).

Komunikovat s právníky

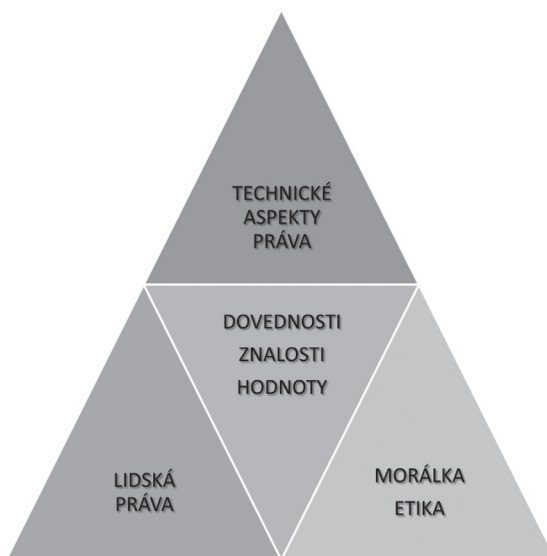
Prosazovat práva klientů lze jen velmi obtížně bez spolupráce s právníky. Proto například Preston-Shoot, Roberts a Vernon (1998) nebo Dickens (2008) považují za podstatný aspekt vztahu sociální práce k právu komunikaci mezi oběma profesními skupinami. Právníci mohou být těmi, kdo může v rovině jak konkrétních klientských situací, tak zákonné diskriminační praxe pomoci s pozitivním užíváním práva. Jsou experty na právo a mohou pomoci nalézat právní normy, které jsou argumentačně využitelné proti normám diskriminačním, a mohou v této věci v zájmu klientů sami jednat. Někdy mohou být právníci spojenci sociálních pracovníků proti manažerům, když pomáhají hledat zákonnou oporu pro profesně ukotvené rozhodování proti standardizovaným procedurám. Zajímavé je, že na potřebu komunikace s právníky ukazovali i sami klienti. Braye a Preston-Shoot (2006a) při rozhovorech s klienty zjistili, že ti vnímají, jak nejsou sociální pracovníci v interakcích s právníky respektováni. Zároveň deklarovali, že by rádi viděli právníky a sociální pracovníky jako spojence při prosazování jejich práv, a nikoliv jako protivníky.

Kriticky reflexivní přístup

Základní premisou reflexivního přístupu v sociální práci by mohlo být, že právo není totožné s morálkou a nezbavuje odpovědnosti za etické rozhodování (Janebová, 2010b; 2012; 2018). Právo opatřuje více autoritu a strukturu řešení než návod na samotné řešení (Dalrymple, Burke, 2006). Proto je třeba do reflexe o situaci klienta zakomponovat nejen právo, ale zároveň i další aspekty rozhodování, které napomohou volbě profesně přiměřeného řešení. Braye a Preston-Shoot (2006a) za tyto další dva aspekty považují jednak lidská práva a jednak morálku a etiku. Pro nalezení optimálního vztahu mezi právem a praxí navrhuje **model trojúhelníku** (viz Obrázek 1), který zahrnuje všechny uvedené tři aspekty rozhodování, z nichž žádný není nadřazen druhým dvěma. V centru trianglu jsou znalosti, dovednosti a hodnoty, které řídí praxi. Tři vrcholy trojúhelníku lze chápat jako tři aspekty reflexe, které musí být při řešení dilematických situací klientů zvažovány. Zároveň je od sebe nelze oddělovat, ale naopak musí být reflektovány ve vzájemných souvislostech.

Na prvním vrcholu trojúhelníku se nachází **technické aspekty práva**, které reprezentují potřebu znalosti práva, aby mohlo být využito k potřebným cílům. Jde o výše popisovanou právní gramotnost jako předpoklad přiměřeného rozhodování. Proto je třeba budovat důvěru sociálních pracovníků v právo a povzbuzovat je, aby ho viděli jako pozitivní nástroj k prosazování etických hodnot i lidských práv. Druhý vrchol reprezentuje rovinu **morálky a etiky**, kdy je zapotřebí zvažovat nejenom, co říká právo, ale co je správné a morální. Pokud se dostávají právo a etika do rozporu, je na místě zvažovat, co je cílem právní úpravy, jak je tento cíl sociálně spravedlivý a jaké alternativní interpretace práva lze najít, aby byly v souladu s morálkou a etikou. Do tohoto zvažování je optimální zapojit relevantní participanty – odborníky, profesní sdružení, klienty. Zároveň může reflexe této roviny vést k iniciaci debaty s politiky ohledně úpravy dané právní normy. V případě širšího zaangažování výše uvedených participantů může mít taková debata šanci na úspěch. Třetí vrchol trojúhelníku do reflexe explicitně vnáší kritickou perspektivu. Klade důraz na **lidská práva** a sociální spravedlnost, což jsou hodnoty, kterých lze dosahovat nejenom důrazem na partnerství s klientem, ale také kolektivními snahami o změnu nerovností a nespravedlností v rámci společenského prostředí. K iniciaci takové změny je ale třeba dobrá znalost technických aspektů práva (Braye, Preston-Shoot, 2006a).

Obrázek 1: Technické aspekty práva, etika a lidská práva jako vodítka pro dovednosti, znalosti a hodnoty při uplatňování práva v praxi sociální práce

Zdroj: Braye, Preston-Shoot (2006a:23; 2006b:383)

Předchozí text se zabýval pouze aspekty rozhodování – tedy tím, co je třeba při reflexi zohlednit. Ale pro konkrétní praxi je vhodné navrhnout postup, jak s těmito třemi aspekty při rozhodování zacházet. V tom mohou napomoci podobné principy, které využívají soudci – konkrétně princip proporcionality (hledání přiměřenosti) z oblasti evropského a českého ústavního práva. Pro případ, kdy se dostanou do kolize dvě ústavně chráněná práva, vyvodil Ústavní soud specifickou techniku právní argumentace, podle níž by hodnotnější z práv mělo být chráněno s minimálním omezením práva méně hodnotného (Nález, 1994). Slovy Dalrymple a Burke (2006) by sociální pracovníci měli intervenovat do klientských životů v takové minimální míře, která je možná, aby byla

zároveň naplněna podmínka ochrany ohrožených. Propojení modelu trojúhelníku s principem proporcionality může vyústit v následující **osnovu pro kritickou reflexi právních dilemat**:

1. V případě, že situace klienta zahrnuje ohrožení zdraví či života klienta, je vhodné pracovat s riziky spíše než s potřebami (posléze mohou být z rizik logicky odvozeny potřeby). Rizika je třeba pojmenovat, důkladně popsat a vyhodnotit, aby bylo zřejmé, jaké je ohrožení klienta či jeho okolí. Není-li indikováno ohrožení zdraví či života, je vhodné pracovat s konceptem potřeb.
2. Reflektovat všechny právní aspekty, které se k jednotlivým rizikům či potřebám vážou (které zákony a paragrafy jsou v dané situaci relevantní?).
3. Reflektovat etické odpovědnosti, které se k situaci vážou (např. jaké hodnoty jsou relevantní ve vztahu ke klientovi?, jaká etická odpovědnost se váže k lidem v jeho okolí, které ohrožuje?) **a hledat alternativní právní odpovědnosti, které by mohly zaštiťovat etické hodnoty.**
4. Reflektovat právní a právně-etické kolize, ke kterým může u jednotlivých rizik/potřeb vzájemně docházet.
5. U každého rizika/potřeby pojmenovat možnosti řešení (u rizik ve smyslu jak snížení, tak odstranění), které připadají ze zákona v úvahu, a doplnit je variantami, které nejsou upraveny zákonem (Healy, 2005:36–43).
6. Vyhodnotit přiměřenou variantu řešení, která bude fungovat ve smyslu principu proporcionality, takže ústupky v realizaci jedné hodnoty budou ospravedlněny realizací jiné hodnoty (Sobek, 2008). Zvolená možnost musí naplňovat *kritérium vhodnosti*, kdy je třeba si položit otázku, zda zamýšlená intervence může vést k potřebnému cíli; musí splňovat *kritérium potřebnosti*, kdy by mělo být reflektováno, zda nelze potřebného cíle dosáhnout jinými prostředky, které by zasahovaly méně do ostatních práv; a skrze *kritérium přiměřenosti v užším smyslu* musí být zváženo, zda je míra, s jakou má být zasazeno do jednoho z práv člověka, vyvážena významem sledovaného cíle (Hofschneiderová, 2016).
7. V neoliberálním kontextu sociální práce je třeba také reflektovat omezení, která se k situaci vážou, takže je nezbytné klást otázku po limitech, kvůli kterým nebyla nejvhodnější řešení vůbec zvažována nebo zvolena (např. jak nás limitují v řešeních materiální zdroje a tlaky na jejich úspory, jak nás limitují politické, organizační či jiné tlaky, jak nás limitují nejružnější typy diskriminace).
8. V případě, že taková omezení byla nalezena, hledat zákonné (a jiné) možnosti, jak zajistit, aby mohla být (alespoň do budoucna) zvolena skutečně nejvhodnější varianta. Prakticky to znamená vytvářet koalice s dalšími lidmi, kteří se setkali s podobnými omezeními (klienty, jejich blízkými, dalšími odborníky, právníky, profesními organizacemi a dalšími angažovanými subjekty), a iniciovat změny legislativního prostředí v zájmu lidských práv a sociální spravedlnosti.

Posledně jmenovaný bod zahrnuje klasický princip kritické sociální práce – zaměřovat se na iniciaci strukturálních změn v prostředí klientů. Znamená to vytvořit si citlivost vůči opresivnímu působení právních norem, „nemlčet“ a měnit prostředí a zákony.

ZÁVĚR A DISKUSE K FATÁLNÍ OTÁZCE OHLEDNĚ PORUŠENÍ PŘÁVA

Zajímavým zjištěním při cestě k cíli tohoto textu byla absence diskuse o pojetí práva v české sociální práci a jejím vzdělávání. Nepodařilo se mi dohledat téměř žádné výzkumy zkoumající vztah sociální práce a práva či pojednání diskutující tento vztah v jiném než legalistickém pojetí, že „právo je prostě právo“. Přitom z vlastní praxe a zejména z diskusí s dalšími sociálními pracovníky vím, že právo může být komplikujícím aspektem rozhodování. Zatímco český veřejný diskurs práva v sociální práci se mi jeví legalistický, tak latentní diskurs, o kterém se veřejně nemluví, se zdá být *guerillový*. Prakticky se projevuje ignorováním či nedodržováním práva v situacích, kdy se právo dostává do kolize s hodnotami sociální práce. Oba diskursy jsou zjednodušené a reprezentují

binaritu v uvažování sociálních pracovníků. Strukturální model přístupu sociální práce k právu může tento černobílý pohled – postavený buď na úzkostném dodržování, či naopak porušování práva – poněkud vybarvit a zpestřit.

Přesto může dojít k situacím, kdy je dilema mezi závazkem ke klientovi a právem neřešitelné jinými cestami než porušením zákona. Tuto otázku kritické autorky a autoři příliš nediskutují. Pokud k takové situaci dojde, je vhodné se vrátit k základní premise reflexivního přístupu, že právo není totožné s morálkou a nezabývá zodpovědností za etické rozhodování. Rozhodnutí každé sociální pracovnice v takové situaci bude jiné a nelze paušálně soudit, ani ty, které poruší zákon v zájmu etiky vůči klientovi, ani ty, které se rozhodnou jednat dle zákona. Když byla před lety tato otázka diskutována na Hradeckých dnech sociální práce, položil jeden z účastníků fatální otázku, zda najdeme za této situace jako sociální pracovnice někde zastání. Možnou odpověď lze hledat opět u bývalého ústavního soudce Cepla (1999:41), který fungování českých soudů označuje jako striktně legalistické, což vede k domněnce, že sociální pracovník, který porušil právo ve jménu hodnot sociální práce, by byl s největší pravděpodobností odsouzen. I odpovědnost k sobě samotnému by tedy měla být jedním z aspektů rozhodování mezi právem a hodnotami.

V textu jsem hledala odpověď na otázku, jak lze nastavit vztah mezi praxí sociální práce a právem z pozice kritické sociální práce. Alespoň teoreticky se inspirace kritickými právními studiemi a strukturálním modelem jeví jako využitelná, a to nejen pro kritickou praxi. Navržený model je ale třeba vyzkoušet v praxi, což je krok, který mě teprve čeká.

POUŽITÉ ZDROJE

- AIKEN, J. H., WIZNER, S. 2003. Law And Social Work. *Journal of Law & Policy*, 1, 63–82.
- BRAYE, S., PRESTON-SHOOT, M. 2016. *Practising Social Work Law*. London, New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- BRAYE, S., PRESTON-SHOOT, M. 2006a. The Role of Law in Welfare Reform: Critical Perspectives on the Relationship between Law and Social Work Practice. *International Journal of Social Welfare*, 15(1), 19–26.
- BRAYE, S., PRESTON-SHOOT, M. 2006b. Broadening the Vision Law Teaching, Social Work and Civil Society. *International Social Work*, 49(3), 376–389.
- BRAYE, S., PRESTON-SHOOT, M. 1999. Accountability, Administrative Law and Social Work Practice: Redressing or Reinforcing the Power Imbalance? *Journal of Social Welfare and Family Law*, 21(3), 235–256.
- BRAYE, S., PRESTON-SHOOT, M. 1998. Social Work and Law. In: ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M. (Eds.). *Social Work. Themes, Issues and Critical Debates*. Palgrave, Houndmills, 56–66.
- BRAYE, S., PRESTON-SHOOT, M. 1994. Partners in Community Care? Rethinking the Relationship between the Law and Social Work Practice. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 16(2), 163–183.
- BRAYE, S., PRESTON-SHOOT, M. 1990. On Teaching and Applying the Law in Social Work: It is not that Simple. *The British Journal of Social Work*, 20(4), 333–353.
- BRAYE, S., PRESTON-SHOOT, M., WIGLEY, V. 2011. Deciding to Use the Law in Social Work Practice. *Journal of Social Work*, 13(1), 75–95.
- CEPL, V. 1999. Prameny práva – Principy nebo zájmy? In: *Ekonomika, právo a politika. Sborník textů ze seminářů*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 31–42.
- DALRYMLE, J., BURKE, B. 2006. *Anti-Oppressive Social Care and Law*. Maidenhead, New York: Open University Press.
- DICKENS, J. 2008. Welfare, Law and Managerialism. Inter-Discursivity and Inter-Professional Practice in Child Care Social Work. *Journal of Social Work*, 8(1), 45–64.

- FOUCAULT, M. 1999. *Historie sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové.
- HEALY, K. 2005. *Social Work Theories in Context. Creating Frameworks for Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- HOFSCHNEIDEROVÁ, A. 2016. *Praktický právní průvodce nejlepším zájmem dítěte. Pro pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí*. Liga lidských práv.
- HOWE, D. 1986. Welfare Law and the Welfare Principles in Social Work Practice. *Journal of Social Welfare Law*, 8(3), 130–143.
- HUNT, A. 1986. The Theory of Critical Legal Studies. *Oxford Journal of Legal Studies*, 6(1), 1–45.
- JANEBOVÁ, R. 2019. 'But Don't Tell Anybody': The Dilemma of Confidentiality for the Lone Social Worker in the Context of Child Protective Services. *International Social Work*, 62(1), 363–375.
- JANEBOVÁ, R. 2018. Vybrané principy kritické sociální práce v kontextu kontroly nedobrovolných klientů. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 5–21.
- JANEBOVÁ, R. 2012. Dilemmas between Law and Ethics in Czech Social Work. *European Journal of Social Work*, 15(3), 331–344.
- JANEBOVÁ, R. 2010a. „Ale nikomu to neříkejte...“ aneb dilema mezi sdělováním informací a mlčenlivostí v oblasti sociálně-právní ochrany dětí. *Sociální práce / Sociálna práca*, 10(3), 88–99.
- JANEBOVÁ, R. 2010b. Dilemata mezi právem a etikou aneb právo nezabývá odpovědností. In: KAPPL, M., SMUTEK, M., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.). *Etika sociální práce*. Hradec Králové: Gaudemus, 38–54.
- JOUZOVÁ, R. 2018. *Dilemata mezi etikou a normami při rozhodování v sociální práci*. Diplomová práce. Hradec Králové: FF UHK.
- KOPELS, S., CHARLTON, T., WELLS, S. J. 2003. Investigation Laws and Practices in Child Protective Services. *Child Welfare*, 82(6), 661–684.
- KOPŘIVA, K. 1997. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.
- KÜHN, Z. 2007. Rozhoduje o výsledku interpretace práva to, jak se soudce vyspal, nebo ten výsledek kontroluje právní metodologie? [online]. *Jiné právo*. [25. 8. 2010]. Dostupné z: <http://jinepravo.blogspot.com/2007/03/rozhoduje-o-vsledku-interpretace-prva.html>
- LAAN, VAN DER, G. 1998. *Otázky legitimacy sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity.
- MITLÖHNER, M. 2010. Problematika nepřekažení a neoznámení trestného činu v praxi sociálního pracovníka. In: KAPPL, M., SMUTEK, M., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.). *Etika sociální práce*. Hradec Králové: Gaudemus, 55–58.
- MUSIL, L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(2), 60–79.
- Nález č. 214/1994 Sb. Ústavního soudu České republiky ze dne 12. 10. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 4/94, k Použití důkazu anonymního svědka v rámci trestního řízení.*
- PATEROVÁ, H. 2006. *Etické aspekty analýzy a tvorby veřejných politik*. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy.
- PRESTON-SHOOT, M., ROBERTS, G., VERNON, S. 1998. Working Together in Social Work Law. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 20(2), 137–150.
- PŘIBÁŇ, J. 2001. Kritická právní věda a sociologie práva. *Právník*, 140(12), 1211–1227.
- RUSSELL, J. L. 1986. The Critical Legal Studies Challenge to Contemporary Mainstream Legal Philosophy. *Ottawa Law Review*, 18(1), 1–24.
- SOBEK, T. 2009. Právní principy [online]. *Teorie práva*. [28. 4. 2008]. Dostupné z: <http://teorieprava.blogspot.com/2009/10/pravni-principy.html>
- THOMPSON, N. 2011. *Promoting Equality. Working with Diversity and Difference*. New York: Palgrave Macmillan.

Pohled rodičů seniorského věku neformálně pečujících o dospělé s mentálním handicapem na vlastní životní situaci

A Look at the Life Situation of Old Parents Who Informally Take Care of Adults with Mental Disabilities

Miloš Votoupal, Vojtěch Krystek

Mgr. Miloš Votoupal, Ph.D.,¹ je odborným asistentem Katedry sociální práce a sociální politiky Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Oblastí jeho výzkumného zájmu je inkluze osob s mentálním handicapem a dále pak oblast teorií a metod sociální práce, s důrazem na téma participace klientů na rozhodování o jejich životě.

Mgr. Vojtěch Krystek, DiS.,² pracuje v Arcidiecézní charitě Olomouc. Oblastí jeho zájmu je problematika potřebnosti institucionalizace neformálních pečovatelů v seniorském věku o osoby s mentálním handicapem a dále pak oblast zavádění Plánování zaměřeného na člověka pro osoby s mentálním handicapem do praxe.

Abstrakt

CÍLE: Text vychází z předpokladu, že rodiče seniorského věku, kteří pečují o své dospělé děti s mentálním handicapem, jsou pro sociální práci doposud neviditelnou cílovou skupinou. Cílem textu je přinést odpověď na otázku: Jak subjektivně prožívají vlastní životní situaci senioři, neformální pečovatelé o dospělé lidi s mentálním handicapem? **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Výzkumné šetření a interpretace jeho zjištění vychází z modifikované teorie sociálního fungování a konceptu neformálního pečovatele dle COFACE. **METODY:** Pro zodpovězení otázky bylo provedeno kvalitativní výzkumné šetření se čtyřmi osobami, které jsou neformálními pečovateli. **VÝSLEDKY:** Jako pro respondenty společná témata byla identifikována sociální izolace, nedostatek podpory a nedostupnost služeb. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Domníváme se, že by měla existovat jasně stanovená politika podpory neformálních pečovatelů skrze komunitní služby.

Klíčová slova

sociální práce, mentální handicap, neformální pečovatelé, podpora

Abstract

OBJECTIVES: The text is based on the assumption that elderly parents who take care of their adult children with mental disabilities are still an invisible target group for social work. The aim

¹ Kontakt: Mgr. Miloš Votoupal, Ph.D., Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; votoupal@mail.muni.cz

² Kontakt: Mgr. Vojtěch Krystek, DiS., Arcidiecézní charita Olomouc, Křížkovského 505/6, 779 00 Olomouc; vojtech@krystek.cz

of the text is to answer the question: How do informal caregivers of adults with mental disabilities perceive their own life situation? **THEORETICAL BASE:** The research and interpretation of its findings are based on a modified theory of social functioning and the concept of the informal caregiver according to COFACE. **METHODS:** To answer the question, qualitative research was conducted with four informal carers. **OUTCOMES:** Social isolation, lack of support and unavailability of services were identified as common topics for respondents. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** We propose that there be a clear policy for supporting informal carers through community-based services.

Keywords

social work, mental handicap, informal carers, support

ÚVOD

Cílem našeho textu je zodpovědět následující otázku: Jak subjektivně prožívají vlastní životní situaci senioři, neformální pečovatelé o dospělé lidi s mentálním handicapem? Vycházíme z předpokladu, že rodiče seniorského věku, kteří pečují o své dospělé děti s mentálním handicapem, jsou pro sociální práci doposud neviditelnou cílovou skupinou. Otázku klademe proto, že o podstatě specifických obtíží, kterým čelí neformální pečovatelé o dospělé lidi s mentálním handicapem, nemáme k dispozici dostatek informací, a dále proto, že tato otázka není předmětem pozornosti současné sociální práce. Úvodní kapitola textu je věnována ústředním pojmům, tedy tomu, jak chápeme pojem životní situace a kdo je to neformální pečovatel, a dále pak tomu, jak je téma možné podpory neformálních pečovatelů o lidi s mentálním handicapem reflektováno v odborné literatuře. Aplikačním cílem našeho textu je identifikovat konkrétní aspekty životní situace neformálních pečovatelů, ve kterých se jeví podpora ze strany sociální práce jako smysluplná.

ŽIVOTNÍ SITUACE

Ústředním momentem koncepce Bartlettové je právě pojem sociálního fungování, které je v jejím pojetí definováno jako způsob, jakým lidé zvládají nároky kladené na ně jejich životním prostředím. Bartlettová říká: „Zvládání se týká lidského úsilí řešit situace, které mohou být vnímány jako sociální úkoly, životní situace nebo problémy života. Lidé prožívají tyto životní úkoly primárně jako tlaky svého sociálního prostředí. Odsud vycházejí dvě významnější myšlenky: na jedné straně lidské zvládání a na druhé straně požadavky prostředí. Aby se mohly tyto myšlenky stát součástí jednoho celistvého konceptu, musí být vzájemně propojeny dimenzí, kterou postihuje myšlenka sociální interakce“ (Bartlett, 1970:100). Jak je možné koncept životní situace uplatnit v konkrétním případě životní situace neformálních pečovatelů? Domníváme se, že dobrým vodítkem může být Evropská charta neformálních pečovatelů, která považuje za zásadní následující oblasti:

- Možnost neformálního pečovatele zvolit sobě přiměřenou míru zapojení do péče
- Existence veřejné podpory neformálních pečovatelů a z ní vyplývající možnost sdílení neformální a institucionální péče
- Dostupnost podpory v rámci rodiny
- Oficiální status neformálních pečovatelů
- Chápání kvality života pečovatele a osoby s mentálním postižením jako společně provázaného systému
- Právo neformálního pečovatele na odpočinek
- Dostupné informace a trénink pro neformální pečovatele
- Posuzování potřeb a monitoring situace se zapojením neformálních pečovatelů

(COFACE, 2017.)

SOCIÁLNÍ FUNGOVÁNÍ

Autorkou pojmu sociálního fungování je Bartlettová, která ho konceptualizovala ve svém díle „The Common Base of Social Work Practice“. Významnou charakteristikou tohoto konceptu je jeho orientace na obrácení pozornosti sociálních pracovníků na změnu. Protože v rámci změny je třeba pracovat s klientovou situací, participuje sociální pracovník na tomto procesu změny. „Sociální pracovník je tím, kdo pomáhá klientovi změnit jeho postoje nebo koordinuje skupiny agentur v poskytování jejich služeb, pokud je to nezbytná součást situace, po celou dobu trvání procesu změny. Každá pomáhající profese má svůj specifický pohled na proces pomáhání zohledňující její perspektivu, hodnoty a specifický způsob práce s klientem“ (Bartlett, 1970:87). Další charakteristikou tohoto konceptu je jeho propojenost s konceptem životních úkolů. Autorka tento koncept považuje za již v sociální práci přítomný, i když spíše implicitním způsobem, je zde vymezený v jisté opozici proti eriksonovskému pojetí životních úkolů, které přisuzuje životním úkolům formativní roli v psychickém vývoji jednotlivce. Bartlettová chápe pojem životního úkolu více aplikovaně, chápe jej jako „jednotlivý koncept zabývající se jedním aspektem psychosociálního chování, na které se sociální pracovníci zaměřují“ (Bartlett, 1970:96). Význam tohoto konceptu spatřuje autorka také v tom, že přesouvá pozornost od sociálního pracovníka a jeho dovedností k povaze klientovy situace, čímž dochází k jisté defragmentaci uvažování v sociální práci, a tím k rozšíření jejich obzorů.

Význam tohoto konceptu tkví především v tom, že poprvé uceleně konceptualizuje způsob sebedefinice sociální práce a vyjasnění jejího specifického pohledu na klienta. Jak píše Bartlettová, sociální práce doposud takovýto koncept neměla, sociální pracovníci se soustřeďovali za prvé na řešení konkrétních sociálních problémů a za druhé na způsob pomáhání klientům.

Odlišně Musil s Navrátilem definují sociální fungování na základě výčtu jistých přesvědčení, či faktorů. Jedná se o následující: „1. Lidé a prostředí jsou trvale v interakci. 2. Prostor dává člověku určité požadavky (formuluje očekávání, definuje sociální role) a člověk je na ně nucen reagovat. 3. Mezi požadavky prostředí a člověkem je obvykle rovnováha. Pokud lidé požadavky prostředí dostatečně nezvládají, rovnováha je rozkolísána a vzniká problém. 4. Někteří lidé jsou schopni si s problémem poradit a nastolit znovu rovnováhu sami, jiní tuto schopnost nemají a svou problémovou situaci nezvládají. 5. Příčinou problémů, nebo jejich nezvládání, může být jak nedostatek dovedností na straně klienta, tak nepřiměřenost požadavků prostředí vůči němu. 6. Předmětem intervence sociálního pracovníka je interakce mezi způsobilostí klienta zvládat a tím, co od něj prostředí očekává. Jeho cílem je podporovat sociální fungování klienta tím, že mu pomáhá obnovit nebo udržovat rovnováhu mezi více či méně dostatečnou kapacitou zvládání a této kapacitě více či méně přiměřenými požadavky prostředí“ (Musil, Navrátil, 2002:277).

Z aplikace výše uvedeného konceptu sociálního fungování na specifickou situaci neformálních pečovateli u dospělých lidí s mentálním handicapem vyplývá především jeden předpoklad. Předmětem našeho zkoumání budou obtíže v interakcích mezi systémem tvořeným neformálním pečovatelem a osobou s mentálním postižením na jedné straně a různými úrovněmi společenského prostředí na straně druhé. Rádi bychom zjistili, jakým problémům neformální pečovatelé v interakcích s prostředím čelí. A jakou podporu ze strany sociálních pracovníků by uvítali. Jsme přesvědčeni, že životní situaci neformálních pečovateli není možné chápat jako důsledek osobních deficitů pečovateli nebo samotných osob s mentálním handicapem. Z našeho pohledu se jedná o situaci, ve které je potřebná vnější podpora zvládání interakcí mezi jedincem a jeho sociálním okolím. Jsme přesvědčeni o tom, že nejvhodnějším aktérem takto pojaté intervence by měl být sociální pracovník.

NEFORMÁLNÍ PEČOVATELÉ

V současné době neexistuje v českém prostředí jednotně přijímaná definice neformálního pečovatele. Pečující osoba pro účely zákona je definována takto: je to osoba, která vykonává nezbytnou osobní péči o fyzickou osobu, která se podle zvláštního právního předpisu, tj. § 8 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, považuje za osobu závislou na pomoci jiné fyzické osoby ve stupni II. (středně těžká závislost), ve stupni III. (těžká závislost) nebo ve stupni IV. (úplná závislost), pokud tato osoba trvale žije s uchazečem o zaměstnání a společně uhrazují náklady na své potřeby (tyto podmínky se nevyžadují, jde-li o osobu, která se pro účely důchodového pojištění považuje za osobu blízkou; MPSV, 2008.) Jedná se tedy o poměrně úzkou definici, která je využívána pro stanovení započitatelných dob pro účely důchodového pojištění.

Konfederace organizací zaměřených na rodinu působící v Evropské unii COFACE (Confederation of Family Organisation in European Union) naopak prosazuje poměrně širokou definici neformální péče. Jako neformální pečovatele označuje „... všechny muže i ženy, kteří nejsou profesionálními pečovateli, ale na základě vlastního rozhodnutí, nebo proto, že nenalezli jinou volbu, pečují o závislou osobu ve svém bezprostředním okolí. Poskytují jí základní péči pravidelně nebo nepravidelně v různých formách. Jedná se zejména o tyto formy péče a podpory: ošetrovatelská péče, pomoc při vzdělávání a sociálních aktivitách, pomoc při vyřizování úředních záležitostí, koordinace péče, neustálý dohled, psychologická podpora, pomoc s komunikací a domácími pracemi“ (COFACE, 2017).

Michalík uvádí, že „... domácí péče nebo to, co se za domácí péči zpravidla označuje, je velmi rozsáhlý systém, který zahrnuje rozmanité množství okolností, situací a jevů“ (Michalík, 2010:2). Jejich společným znakem je však nutnost trvale poskytovat podporu. Hubíková (Hubíková, 2015) uvádí následující faktory, kterými jsou neformální pečovatelé ohroženi: psychické nároky péče, zhoršení zdravotního stavu, sociální izolace, sociální vyloučení, ztížené uplatnění na trhu práce. Neformální pečovatelé se tedy často ocitají v situacích, které jsou jen obtížně zvládnutelné jejich vlastními silami, a potřebují podporu. Tě bude věnována následující část textu.

Životní situace neformálních pečovatelů seniorského věku pečujících o dospělé lidi s mentálním handicapem

Životní situace osob z naší cílové skupiny je předmětem zahraničních studií jak z oblasti sociální politiky, tak i sociální práce. V první oblasti můžeme jmenovat globální studii politik vztahujících se k stárnutí osob s mentálním handicapem. Zde autoři uvádějí následující cílové hodnoty, které by měly být při přípravě programů a politik zvažovány: jedná se o maximální možnou nezávislost, participaci na životě komunity, dostupnost péče, možnost seberealizace a nahlížení na osobu s mentálním handicapem jako na osobu s lidskou důstojností (Hogg, 2001).

Příkladem studie, která konceptualizuje naše téma z pohledu sociální práce, je práce Weeks a kol., kanadské výzkumné šetření, které v pilotní fázi v rozhovorech s jedenácti matkami pečujícími o dospělé děti s mentálním handicapem identifikovalo následujících pět témat, která byla respondentům společná:

- Obavy týkající se budoucí péče o dceru/syna
- Starosti spojené s financováním služeb
- Potřeba mít možnost volby pro zajištění bydlení a péče o dítě s mentálním handicapem
- Poskytovatelé péče projevují malou míru porozumění pro potřeby neformálních pečovatelů
- Snaha pomoci synovi nebo dceři v dosažení aktivního zapojení do společnosti (Weeks, 2009).

V českém prostředí jsme aktuálně identifikovali jediné výzkumné šetření zabývající se možnostmi podpory neformálních pečovatelů ze strany praktických lékařů (Dobiášová, 2015). Jeho autorky navrhuje postavit do centra systému podpory pro neformální pečovatele praktické lékaře,

což považujeme z našeho hlediska za ne úplně odpovídající situaci neformálních pečovatелů. Domníváme se, že podpora neformálních pečovatелů by měla zahrnovat nejen zdravotní, ale i sociální a psychologickou oblast. Tato podpora by měla také zahrnovat celou dvojici složenou z rodiče – neformálního pečovatele a dospělé osoby s mentálním handicapem (příp. trojici, pokud se péče účastní oba rodiče). Z našeho pohledu by bylo naplnění obou těchto nároků praktickými lékaři velmi obtížně realizovatelné.

V současné době jsou k dispozici dvě výzkumná šetření z českého prostředí zabývající se podporou ze strany sociální práce, která zahrnují i neformální pečovatele o lidi s mentálním handicapem, a to studie Barbory Uhlířové a Camille Latimier „Příspěvek k situaci osob pečujících o osoby s mentálním, kombinovaným a tělesným postižením a o osoby s poruchami autistického spektra“ (Uhlířová, 2013) a „Výstupní analytická zpráva o současné situaci a potřebách pečujících osob a bariérách pro poskytování neformální péče v ČR“ (Geissler, 2015). Každé z nich je ale zaměřené odlišným způsobem. Analytická zpráva se snaží pojmut celou šíři neformální péče o závislé osoby, a tudíž logicky věnuje životní situaci neformálních pečovatелů o dospělé osoby s mentálním postižením pouze omezenou pozornost. Uhlířová a Latimier se zabývají neformální péčí o lidi s postižením v průběhu celého života, s důrazem na tranzitní období. Jedním z tranzitních období je i seniorský věk neformálních pečovatелů. Text Uhlířové a Latimier charakterizuje dané období následovně: dochází k ubývání finančních zdrojů i fyzických sil a adaptace na změny vnějších podmínek se stává pro neformální pečovatele obtížnější. Dochází také k prohlubování vzájemné závislosti mezi stárnoucími rodiči a jejich dospělými dětmi (Uhlířová, 2013). Oba texty se věnují neformální péči spíše z pohledu nestranného vnějšího pozorovatele. V současném poznání tedy vidíme mezeru v oblasti strukturovanějšího popisu životní situace neformálních pečovatелů o dospělé osoby s mentálním handicapem se zahrnutím subjektivního pohledu neformálních pečovatелů na vlastní životní situaci. Proto bychom rádi přinesli do této mezery vstupní informace o subjektivním vnímání vlastní životní situace rodičů seniorského věku, kteří pečují o své dospělé děti s mentálním handicapem. Chceme odpovědět na otázky: Jakou podobu má z jejich hlediska neformální péče našich respondentek z jejich vlastního hlediska? Jak ze svého hlediska zvládají nároky péče? Jakou podporu mají podle vlastního názoru k dispozici?

V literatuře (Hoogs, 2001; Weeks, 2009) je možné rozlišit dva druhy charakteristik životní situace seniorů, neformálních pečovatелů o dospělé lidi s mentálním handicapem. První z nich je možné pojmenovat jako „objektivní“. Pro ně je charakteristické to, že jsou součástí kontextu, ve kterém neformální pečovatelé pečují. Může se jednat například o vztah jiných zdrojů podpory k neformálním pečovatелům.

Druhým typem charakteristik jsou charakteristiky „subjektivní“. Ty jsou součástí vnitřního světa a prožívání neformálních pečujících. Může se jednat například o obavy o budoucnost dítěte s mentálním handicapem nebo potřebu mít možnost volby ohledně zajištění bydlení a péče. V rámci našeho výzkumu jsme se rozhodli soustředit se právě na tyto subjektivní charakteristiky. Naším cílem je tedy zprostředkovat to, jak své situaci rozumí sami neformální pečovatelé o dospělé lidi s mentálním postižením. Jde nám o to, „dát jim hlas“, protože ten není doposud v prostředí české sociální práce součástí reflexe našeho tématu. V tomto ohledu se hlásíme k předpokladům akčního výzkumu, tak, jak o nich hovoří Lawson (Lawson, 2015). Jsme přesvědčeni o tom, že neformální pečovatelé v této specifické situaci jsou prozatím v prostředí české sociální práce neviditelnou cílovou skupinou a je třeba to změnit, a rádi bychom k tomu přispěli i naším textem.

Podpora neformálních pečovatелů

V zahraničí se jedná o identifikované téma veřejných politik a dochází k testování nových přístupů (Yeandale, 2011). Stejně tak je téma podpory neformálních pečovatелů o dospělé lidi s mentálním handicapem předmětem odborné reflexe.

Z hlediska veřejných politik je pro závazek podpory neformálních pečovatелů konstitutivním prvkem úmluva OSN o právech osob s postižením, konkrétně její článek 19. Zde se konstatuje, že signatáři „... uznávají rovné právo všech osob se zdravotním postižením žít v rámci společnosti,

s možnostmi volby na rovnoprávném základě s ostatními, a přijmou účinná a odpovídající opatření, aby osobám se zdravotním postižením usnadnili plné užívání tohoto práva...“ a v rámci specifických opatření pro dosažení tohoto cíle se konstatuje, že zajistí, aby „... osoby se zdravotním postižením měly možnost si zvolit, na rovnoprávném základě s ostatními, místo pobytu, kde a s kým budou žít, a nebyly nuceny žít ve specifickém prostředí“ (MPSV, 2007:12). Jsme přesvědčeni o tom, že pokud reálně je neformální péče jednou z existujících alternativ podpory lidí s mentálním handicapem, vyplývá z výše řečeného nutnost usilovat o vytvoření podpůrného systému pro neformální pečovatele.

METODOLOGIE

Vzhledem k tomu, že jsme našli velmi málo informací o konkrétních charakteristikách životní situace osob pečujících o dospělé lidi s mentálním handicapem, rozhodli jsme se zaměřit právě na ni. Cílem našeho výzkumného šetření bylo nalézt odpověď na otázku: Jak subjektivně prožívají vlastní životní situaci senioři, neformální pečovatelé o dospělé lidi s mentálním handicapem? Naš výzkum se zaměřuje na interpretaci subjektivní zkušenosti respondentů, charakteristiky chápeme jako témata, která jsou pro respondenty subjektivně významná. Naše výzkumné šetření mělo ambici oslovit 40 respondentů (jednalo se o rodiče klientů dvou denních stacionářů pro osoby s mentálním handicapem ve dvou menších městech). Překvapivé pro nás bylo, že i přes poměrně velkou podporu, kterou nám pracovníci daných zařízení poskytli, souhlasily s účastí v našem výzkumném šetření pouze 4 respondentky. Ve všech případech se jednalo o matky dospělých lidí s mentálním handicapem. Všem respondentkám bylo více než 60 let, všechny respondentky byly hlavní poskytovatelky péče svému dítěti. S respondentkami proběhly v druhé polovině roku 2017 polostrukturované rozhovory. Z hlediska diagnostikovaných postižení dospělých dětí se jednalo o poměrně heterogenní vzorek, byl v něm přítomný člověk s kombinací lehké formy mentálního postižení a postižení fyzického, osoba s Downovým syndromem spojeným s lehkou formou mentálního postižení, osoba s lehkou formou mentálního postižení a autismem a osoba se středním stupněm mentálního postižení. Domníváme se však, že takovýto vzorek může velmi dobře ilustrovat heterogenitu životních situací, ve kterých se mohou neformální pečovatelé o lidi s mentálním postižením nacházet.

V rámci našeho výzkumu jsme si stanovili následující tři dílčí výzkumné otázky:

1. Jaké aspekty péče poskytované dospělým dětem považují neformální pečovatelé ze své perspektivy za významné?
V rámci této otázky nás zajímaly následující tematické okruhy: Osoba hlavního pečovatele, další lidé zapojení v systému péče, konkrétní forma podpory a péče, která je dospělě osobě s mentálním handicapem poskytována.
2. Jaké aspekty vlastní životní situace považují neformální pečovatelé ze své perspektivy za významné?
V rámci této otázky nás zajímaly následující tematické okruhy: Jaké nároky prostředí neformální pečovatelé podle vlastního názoru zvládají, jakým obtížím v sociálním fungování čelí.
3. Jaká podpora je rodičům – neformálním pečovatelům podle jejich názoru v jejich životní situaci dostupná?
V rámci této otázky nás zajímaly následující tematické okruhy: Jaké mají zkušenosti, jak vnímají podporu ze strany svého sociálního okolí. Jaké mají zkušenosti, jak vnímají podporu ze strany pomáhajících profesí. Jaké mají zkušenosti, jak vnímají podporu ze strany veřejných politik.
Získaná data prezentujeme v podobě čtyř případových studií. Pro zachování anonymity byla respondentkám i jejich dětem přiřazena fiktivní křestní jména.

PREZENTACE ZÍSKANÝCH DAT

Paní Alena

Životní situace

Paní Aleně je 57 let, pečuje o dceru Anežku. Anežka prodělala dětskou mozkovou obrnu. Důsledkem této nemoci je postižení hybnosti všech končetin. Anežka má také diagnostikovaný lehký stupeň mentálního postižení.

Anežka se paní Aleně narodila ve 27 letech, Alena nevěděla nic o daném postižení, nevěděla, na koho se má obrátit. Psycholog rozhodl, že musí dcera chodit do školy, nezmínil se ale, kam přesně. Po nějakém pátrání zjistili, že nejbližší vhodná škola, kam mohla chodit, byla přes 80 km daleko. V pondělí dceru do školy zavezli a v pátek si pro ni přijeli. Tato praxe trvala 4 roky. Pak vzniklo zařízení v blízkosti domova – cca 30 km daleko. Tam dceru dopravovala každý den 25 let. Péči o svou dceru přizpůsobila celý svůj život. Po jejím narození zůstávala doma, následně pracovala v zaměstnání, které jí umožňovalo dceru každodenně dovážet do zařízení, kde postupně absolvovala povinnou školní docházku. V současné době je Alena registrována na úřadu práce a její hlavní životní náplň podle jejich slov tvoří péče o dceru.

Paní Alena žije v manželství, kromě dcery s mentálním handicapem má další dospělé dítě, které má již vlastní rodinu. V určitých dobách žila celá rodina paní Aleny jen z platu manžela, protože i když měla dcera nárok na invalidní důchod, nebyl jí vyplácen, protože se nedokázala sama podepsat. Podle paní Aleny bylo možné tento problém vyřešit pouze omezením svéprávnosti dcery Anežky. V současné době dcera navštěvuje denní stacionář pro osoby s mentálním postižením, potřebuje osobní asistenci. Paní Alena ji pravidelně vozí a zařizuje veškerou agendu, která se dcery týká. Nejvýznamnějším aspektem situace její dcery je podle ní fyzické postižení a z něj vyplývající nutnost trvalé osobní asistence a potřeba bezbariérového bydlení. „... máme madla, máme uzpůsobený nahoře, nebo tady máme tu plošinu, jo. Protože už bysme ju neunesli.“ Z pohledu paní Aleny je mentální postižení méně významným aspektem situace její dcery: „Ale jinak ona mluví, ovládá počítač, prostě v pohodě, aji píše... ,ona je takovej typ, že když se na ňu podíváte, tak myslíte, že je ok, ale není ok. Jo? Jakoby že tam není ani to postižení.“

Charakteristika péče

Paní Alena je hlavní osobou, která poskytuje péči Anežce. Má tendenci zbytek rodiny před obtížemi vyplývajícími z péče spíše chránit. Konstatuje: „Dceru máme, starší, takže tu se snažíme co nejvíce... ta má svoje děti a svůj život. A já zase nejsu ten rodič... většinou všichni rodiče: Jo, dcera se postará, nebo syn se postará... To nechci. Já chci, aby měla svůj život.“ Považuje za přirozené, že ona je tím, kdo má svůj život přizpůsobovat potřebám dcery: „Proto jsme vlastně jezdili i do školy těch pětadvacet let. Já jsem ju ráno dala do školy, potom do stacionáře, šla jsem do práce a jeli jsme domů.“

Při popisu péče, kterou její dcera potřebuje, paní Alena nejvýrazněji hovoří o následujících aspektech: Jednak je to pomoc s běžnou sebeobslouhou: zde podle paní Aleny potřebuje Anežka poměrně vysokou míru podpory, což je způsobeno především jejím fyzickým postižením. „Tak musíte jí pomoci. Nachystáte jí snídání, pomůžete jí z postele, pomůžete jí s oblékáním, vykoupat, hygienu.“

Dalším aspektem, který paní Alena uvádí jako důležitý, je nutnost fyzické asistence při jakýchkoli aktivitách dcery mimo domácí prostředí, což komentuje následovně: „No když ju nedám do auta, tak prostě bude sedět doma, že jo. Protože ona nenastoupí. Takže ju musím vzít a strčit ju do auta.“

Paní Alena zajišťuje také potřebné kontakty s dalšími institucemi, mezi které řadí: „... zubaře, papíry na sociálce, doktory, neurology...“ Tuto část péče o dceru opět jednoznačně označuje za svůj úkol. „Takže to dělám já nebo jedeme s manželem, že jo. Ale protože manžel ... on není na takový ty papíry a vyřizování, tak to prostě dělám já.“ Dalším významným aspektem péče je podle paní Aleny i neustálý dozor, jehož největší část vykonává osobně. Svoji motivaci k němu popisuje následovně: „... já prostě si netroufám tady nechat Anežku celý dopoledne. Dvě hodiny, bych tak řekla. To vím, že jako

dvě hodiny jo. Ale pak nikdy nevíte, prostě někde poleze a něco, nebo může dostat kdykoliv... to je takovej už ten strach, jakmile víte, co všechno za ty roky bylo ... prostě já se třeba bojím, jo...“

Paní Alena říká: *„Takže my jsme se prostě vždycky snažili, byť jsme z dědiny, tak prostě aby ta Anežka nebyla doma, měla co nejvíc zážitků.“* Dále se paní Alena snaží významným způsobem o integraci své dcery do běžných aktivit. Využívá k tomu osobní asistenci. Je však limitovaná kapacitními možnostmi služby.

Charakteristika sociálního fungování

Paní Alena si nastavila systém péče, který jí dlouhodobě funguje. Tato péče však leží především na jejích bedrech. Výraznou obtíží, se kterou se paní Alena potýká, je sociální izolace: *„Jenomže já nemám žádný kamarádky. Nás tak nějak všichni časem opustili, protože my jsme jim přestávali stačit. Protože když to děcko je malý a my jsme s ní museli cvičit, jezdili jsme s ní na rehabilitace do XXX (jméno města), všude a ostatní žili tak, jak jsem vám to říkala, ten normální život. To dítě chodí do školky, naše Anežka nechodí do školky. Tak co jsme mohli, když nemohla chodit do školky, že jo. Počítala jsem šroubky tady do továrny.“* Vnímáme, že sociální izolace je mimo jiné způsobena tím, že paní Alena žije život, který se vymyká zkušenosti jejích vrstevníků, nepečujících o dítě s kombinovaným postižením.

Takto nastavený systém péče podle paní Aleny klade také poměrně velké nároky na partnerský vztah: *„Víte my jsme se i s manželem hrozně svýho času odcizili, protože my jsme byli furt s ňou. My ju berem všude. Na hříbky... jezdíme na houby tam, kde můžeme jet s vozíkem. Pak jsme došli až tak daleko, že jsme zjistili, že to tak dál nejde a jedna jediná Zuzka, ta asistentka, byla právě ochotná k nám přijet v sobotu. Ona přijela v sobotu, my jsme jeli honem do Jeseníků, tam jsme si vyšlapali něco, Ztracený kameny nebo něco, a zase jsme do čtyřech hodin museli být doma, aby Zuzka... A to za těch třicet sedm let jsme našli jenom ju, teda.“* Paní Alena si je těchto omezení vědoma, ale bývá pro ni obtížné získat podporu, která by jí umožnila trávit alespoň nějaký čas mimo její roli pečovatelky. *„Ale my jsme fakt od té doby hrozně se naučili a hrozně jsme prožili a víme, že je potřeba, abysme prostě i s tím manželem prostě byli, nebo s těma vnučkama, bez té Anežky. Protože to je tak šílená závislost, že když jde do léčebny, tak týden mně to trvá si zvyknout, že nemusím vstávat: ... „Anežko, vstávej!“ a tahat z ní přinu.“* Paní Alena dále významně pocituje rozdíl mezi péčí o zdravé dítě, které se postupně osamostatňuje, a mezi péčí o dítě s postižením, kdy dle jejích slov „vám péče zůstává trvale a nikdy nekončí“, což komentuje následovně: *„Nikdy nejste první vy. To je blbý, že? Že chcu být první.“*

Charakteristika podpory

Paní Alena cítí podporu ze strany svého manžela, který se o dceru stará také. Druhé dítě nechce zatěžovat: *„Já chci, aby měla svůj život.“* Chtěla, aby její dcera měla co nejvíce podnětů, proto s ní 25 let jezdila do cca 30 km vzdáleného města do školy, následně do denního stacionáře a následně na zdravotní rehabilitace, kam dojíždí doteď.

Paní Alena uvádí, že kvůli péči o dceru přišla o veškeré neformální vztahy: *„A zjistila jsem, vlastně odešla jsem po pětadvaceti letech práce, kdy jsem si myslela, že jsem tam do toho dala všechno, ale prostě asi ta Anežka mi tak zabrala veškerý čas, že jsem si tam ani nenašla... třeba když tam dneska jedu – vezu ju na tu rehabilitaci, ona je vlastně na rehabilitaci dvě hodiny a pak tři hodiny s asistentkou – že tam prostě nemám s kým jít třeba na kafe, jo.“*

Paní Alena se setkává s mnoha pracovníky pomáhajících profesí, ale podle jejích slov se nikdy nesetkala se situací, kterou by mohla chápat jako nabídku pomoci ze strany sociálních pracovníků. *„Ale aby někdo přišel ze sociálky a prostě řekl, jestli něco nepotřebujeme, nebo co by se mělo změnit, to v životě nikdo nepřišel. Ani se vlastně nikdo neptá...“* Podobně mluví i o tom, jakým způsobem se jí dařilo ve své nové životní situaci neformálního pečovatele zorientovat: *„Ale prostě řekla bych, že když něco potřebuju vědět, nebo něco, tak nikdo za mnou za ty roky nepřišel a neřekl: Potřebujete něco poradit? Natož aby řekl: pomoci. Rozumíte? Kdybyste šel na sociálku tady a zeptal se: Mám nárok na příspěvek na auto? tak oni vám nic neřeknou prostě. Já jsem třeba jezdila do Brna, napřed autobusem a pak autem, a já jsem nevěděla, že mám nárok na nějaký příspěvek na benzín, jo.“*

Paní Alena vnímá podporu ze strany sociálních služeb jako limitovanou, kdy by chtěla možnost volby zvýšení frekvence nebo přechod do jiného zařízení, ale z kapacitních, personálních a dojezdových důvodů to není možné. Hned však dodává: „... *my jsme brozně rádi za to, vděční jsme za to, ale asi by to mělo být trošku jinak.*“ V současné době dcera navštěvuje denní stacionář a z důvodu nedostatku financí využívá pouze limitované množství osobní asistence. Paní Alena uvádí, že nemá k dispozici žádnou respitní péči – jediné jednou ročně dává dceru na několikatydenní pobyt do rehabilitačního ústavu pro seniory. Důvodem podle paní Aleny je, že sociální služby jsou v některých momentech limitované i v tom, že nevolí vůči její dceři zcela optimální postupy, které pak nepříznivě ovlivňují psychický stav jak dcery, tak i jí samotné: „*Dcera brozně ráda navlíká korálky..., takže ona je třeba schopná si pustit počítač a navlíká přitom třeba korálky. A brozně ráda to potom rozdává a brozně mě třeba mrzí, když spousta lidí si to potom od ní nevezme, protože: Ne, Ani, víš, já to nechcu... a neví třeba, že ten člověk nic jiného v životě nemá než to, že chce někomu udělat radost. No, když přišla do nové sociální služby, vemte si, to jsou profici, že jo. Dcera jim navyráběla každému a oni si to od ní nevzali. ... Já vím, že to stojí peníze, ale to jsou její peníze. A když ona je neinvestuje do svého dítěte nebo do výletu k moři... a ona fakt jim to navyráběla a až to měla, už tam byla asi dva měsíce, tak jim to prostě donesla každému a s brekem přijela domů. On si to od ní nikdo nevzal.*“

Paní Blanka

Životní situace

Paní Blanka žije v manželství, kromě syna s mentálním handicapem má tři starší děti. V současné době bydlí v rodinném domě oba rodiče se synem. Na dovolenou vysílá syna do lázní, kde má sestru, která synovi pomáhá. Do budoucnosti uvažuje o domově pro seniory pro svého syna, v čemž podniká i první kroky.

Charakteristika péče

Paní Blanka uvádí, že je téměř výhradním pečovatelem o syna, manžel jí dopomáhá formou domácích prací: „*Když jsem řekla něco, co by bylo třeba udělat, tak to udělal. On říkal, že věděl, že na to nemá, takže on se jako prostě, hleděl si svého no.*“ Dále pomáhají i Bořivojovi sourozenci, a to jak asistencí, tak finančně. Péče podle paní Blanky spočívá především v běžné starosti o domácnost, jako je vaření, praní, úklid, a v opatrovnictví pana Bořivoje. Pan Bořivoj má omezenou svéprávnost, především v oblasti hospodaření s penězi, sám může nakládat pouze s několika sty korunami měsíčně. Pan Bořivoj nepotřebuje podle slov paní Blanky od svých rodičů v podstatě žádnou přímou péči. Byl by se schopen v běžných domácích činnostech o sebe sám postarat. To, že vede společnou domácnost s rodiči, mu podle matky přináší úsporu finančních nákladů, podporu ve složitějších životních situacích a jistou míru potřebného dohledu: „... *takže to nepotřebuje skoro nic, od nás. No já vařím, takže vařím, ale on by si i něco uvařil. Už se naučil tam ledaco. On když, anebo když je tu sám, tak to se o sebe postará, prostě. Postará se o sebe. Ale jde tu o tu jeho bezpečnost a tak, to spíš zajišťujeme, ano. Kdyby sem někdo přišel a kdyby chtěl něco nekalého po něm, nebo po nás, že by ho mohl zneužít a tak. Že by, on je důvěřivý.*“

Paní Blanka spolu s manželem zajišťovali dovozy, později začali pomáhat i Bořivojovi starší sourozenci, když např. šla paní Blanka do práce: „... *já jsem chodila do práce ráno, syn ho do školky vodil pěšky.*“ Paní Blanka by jako velké usnadnění uvítala pro syna elektrické kolo, které by bylo státní a dalo by se zapůjčit či získat podobně jako invalidní vozík či polohovací postel, aby syn získal určitou samostatnost i kvůli zdravotním problémům se srdcem – částečně by ho kolo vytáhlo do kopce, místy by musel šlapat kvůli pohybu.

Podle paní Blanky její syn Bořivoj potřebuje podporu v oblasti kontaktů s úřady a lékaři. Je proto opatrovníci a chodí i na soudy. Paní Blanka uvedla, že kvůli množství vyřizování musela až do odchodu do důchodu pracovat na půl úvazku.

Pan Bořivoj potřebuje podle paní Blanky podporu ve finanční oblasti, a to hned v několika ohledech. Jednak je to praktická starost o finance. Pan Bořivoj má nastavené kapesné a se zbytkem

peněz hospodaří paní Blanka. Za druhé je to i finanční podpora pana Bořivoje v jeho zájmech, na kterých se podílí celá rodina. Paní Blanka to komentuje následovně: *„To my musíme všichni, i sourozenci musijou pomáhat, jo. Když něco je a jde o nějakou akci, která by se měla i finančně zabezpečit. Protože když chcete někam jít, tak na to musíte mít. Chcete jít do Prahy na muzikál, tak jak. Tak musí být na jízdenku, tak musí být na vstupenky, který jsou šíleně drahý, musí být na nocleh...“* Součástí finanční podpory ze strany rodičů je podle paní Blanky i to, že žijí s panem Bořivojem ve společné domácnosti a sdílejí tak životní náklady. V případě, že by pan Bořivoj žil samostatně, byl by si podle paní Blanky ze svého příjmu schopen hradit pouze náklady na pobytovou službu a nemohl by využívat žádné služby podporující integraci, jako je denní stacionář nebo osobní asistence.

Charakteristika sociálního fungování

Paní Blanka uvádí, že v průběhu péče o pana Bořivoje došlo k jedinému kontaktu se sociálními pracovníky, a to při omezování svéprávnosti, jinak si nepamatuje, že by dostala nějakou nabídku pomoci z prostředí formálních institucí.

Pokud paní Blanka hovoří o obtížích, týkají se více pana Bořivoje než jí samotné. Paní Blanka by velmi uvítala, pokud by se syn mohl zapojit do volnočasových aktivit, které jsou mu nedostupné. Dále také nějakou možnost podpory mobility pro syna, rodina bydlí v malé obci, kam jezdí autobus dvakrát denně, a nikdo v rodině neřídí.

Sám pan Bořivoj jako hlavní obtíž, které čelí, udává nedostatek příležitostí pro integraci – rád by navázał sociální kontakty, příp. partnerský vztah, ale nemá s kým. Paní Blanka uvádí, že v prostředí lidí s mentálním handicapem je „příliš kompetentní“ a s lidmi z většinové společnosti se nesetkává. *„Nemá žádnýho kamaráda, a to ho strašně ničí, ano... Tak to ho strašně ničí, z toho bývá hodně smutnej. Že my jsme třeba dva, on říká: Vy jste dva, vy jste dva! A když přijedou děcka, tak to jsou taky páry, tak: A já nemám nikoho a se mnou se nikdo nebaví!“*

Charakteristika podpory

Paní Blanka mluví o tom, že ví, že v době narození pana Bořivoje stát registroval osoby s mentálním handicapem, ale následně uvádí, že nikdy nepomohl: *„A tak jsme zjistili, že se nějak, protože byl v evidenci u okresního, tehdy to byly okresní národní výbory, a tam ty děti, který se narodily s nějakou vadou, to já jsem zjistila hned v porodnici, tak byli centrálně evidovaní, jo. Byly, tam o tom je evidence, a takže oni vždycky jako určitě dohled se ptali, co je, jestli něco nepotřebujem nebo tak. Ale v podstatě... nepomohli jako, asi to nebylo na to, aby pomáhali, ano, tam byla jedna úřednice a tak. Ale evidovali nás.“* Paní Blanka uvedla podporu ze strany manžela. Ne ve směru psychickém, ale spíše v usnadnění práce doma. Dále pak ze strany svých dětí, které se do péče později zapojovaly, a celé rodiny v rámci určitých situací.

Paní Blanka uvádí podporu ze strany školky, která jí vycházela vstříc a pomáhala, následně zvláštní školu, kde jí pomáhala učitelka. Paní Blanka vnímá kladně individuální plánování a cíle, které se synovi nastavují, protože to dává jasné praktické cíle posunu, které můžou spolu nacvičovat. Nicméně uvádí, že v současné době (v 80 letech) už dochází trochu dech s plánováním a plněním daných úkolů. Paní Blanka nabízela dobrovolnictví v sociální službě, kam syn docházel, sdílení rad a dovedností, které načerpala, ale byla odmítnuta s podezřením, proč to vlastně dělá: *„Ne, nechťeli mě, ale potom mně to začali zdůvodňovat, že ono to nepomůže. Že by to možná vyvolalo něco v té rodině těch klientů, nějaký podezření, proč to dělám. Já jsem říkala, že to budu dělat zadarmo. Jenom možná, že cestovné, že byste mně přispěli, ale ne. To musí být podepsaný, to musí být rozhodnutý, to musí být smlouva, to musí s tím soubhlasit celá jeho familia, on s tím musí soubhlasit a vy ho rozházíte a my ho potom nedáme dobromady.“*

Paní Blanka uvedla, že narážela na vykáni klientům a odstup pracovníků jako na prioritu před lidskostí v sociálních službách: *„Oni říkali, my děláme všechno, co můžeme. Ale to je taková pozice jako učitelé a vychovatelé tam, jo. To i ten člověk tak vnímá, že jo. Vy jste v nějakým zařízení, nebo jsme ve škole, pan učitel. Tam je odstup vždycky toho vedoucího. Tam není a priori důvěra, láska, cit. Ten tam*

není. Až možná, když ten učitel to dítě vede dva, tři roky, možná, a když s ním opravdu pěkně dělá, tak to dítě má nějaký cit k tomu učiteli.“

Paní Blanka by si přála pro svého syna, aby měl bohatší život, více přátel i formou dobrovolníků, ne příliš stereotypní a mohl navštěvovat a střídat víc sociálních služeb. Podle ní je to spíše přání, protože si uvědomuje, že v současné době není dostatek služeb v dojezdové vzdálenosti.

Paní Eva

Životní situace

Evě je 65 let, pečuje o syna Evžena s mentálním handicapem kombinovaným s poruchou autistického spektra.

Syn paní Evy dochází do denního stacionáře. Kromě syna má s manželem ještě dvě děti, jedno mladší a jedno starší. Doposud všichni žijí v jednom rodinném domě. Paní Eva syna všude vozí a zařizuje veškerou agendu a kontakt s vnějším světem. O budoucnosti přemýšlí, nastínila možnosti, které zatím není možné realizovat.

Charakteristika péče

Prakticky do 3 let dle slov paní Evy lékaři na prohlídkách říkali, že je normální zdravé dítě. Až ve 3 letech se zjistilo, že: *„... má nák posun vývojovej, je prostě opožděná řeč, opožděný hygienický návyky.“* Evžen nastupoval do zvláštní školy, jenže jak paní Eva uvedla, bylo tam zvykem každý rok točit žáky po jednotlivých místnostech a měnit jim učitele. Podle paní Evy Evžen špatně snášel změny a nové lidi. Tím pádem hledali jinou školu. Po několika pokusech se podařilo sehnat. Evžen se vyučil zahradníkem díky mistryni, která, jak paní Eva uvedla, si ho vzala za svého. Říkala, že už učila asi 10 takových dětí. Po vyučení dojíždí Evžen do denního stacionáře a je s rodiči doma a pomáhá v hospodářství.

Paní Eva ohledně financí, opatrovnictví a jiných dalších služeb uvádí, že vyřizuje všechno. Co se týkalo vyjití s penězi: *„... vždycky nám to vycházelo. Tím, že jsme v rodinném domě, takže nájem neplatíme, jsme celkem zvyklí, já su z pěti sourozenců, takže jsme si nikdo nijak nevyskakovali, a manžel je taky skromnej, jako nás nebaví nikam jezdit daleko, takže nebečtíme o to, že nemáme zahraniční dovolený, auto že nemáme bůhvíjaký. Děti, ty nám nadávají, že nikam nejezdíme, ale oni mají... hrajou v orchestru, dostanou se někam do Norska, jako ať si nestěžujou, že určitě se někam dostanou, ale prostě nejezdíme, no. Nás to nebaví ani jednoho. Takže proť se budem přemáhat. Ať si jedou. ... když si vypěstujete všechno maso, všechny brambory, všechno prostě, prostě tak akorát nepeču chleba.“*

Paní Eva uvádí, že se snaží synovi spořit, ale vzhledem ke studiím dalších dětí a svou neustálou péčí pokrývá náklady i svůj čas. Mluví o tom, že nebýt sociálních služeb, nikam by se její syn z finančních důvodů nedostal. Paní Eva mluví o problematice dosáhnout na příspěvek na péči.

Paní Eva vozí syna do denního stacionáře. Po 10 letech podle paní Evy syn získal důvěru k dennímu stacionáři, a pokud je dopředu dovoz avizován, služba syna vyzvedne a do zařízení zaveze. Kromě této služby neví o žádné další vhodné. Kdyby nějaká byla, uvažovala by o využití. Jako komplikaci však vnímá navazování vztahů.

Paní Eva uvádí, že se Evžen bojí jezdit v hromadných dopravních prostředcích – bojí se, kdo nastoupí, zda bude mít dostatek místa, a tak jezdí jen s paní Evou nebo s denním stacionářem, který o tomto ví a pomáhá mu vytvořit dostatek místa. Na jiném místě se paní Eva zmiňuje o tom, že příspěvek na péči nepokryje ani výdaje za dopravu, natož pak pokrytí části poskytované péče: *„... no to bylo takový spíš všimný, čtyři tisíce, dobrý jako čtyři tisíce, ale to dalo tak na benzin, kterého stejně projezdíte mnohem víc, když ho pořád vozíte.“*

Paní Eva se snažila vyřídit synovi ZTP/P. Uvedla, že jí bylo sděleno, že na /P se nedostane kvůli tomu, *„... že na tom není ještě tak špatně... to je nějaká mezera v zákoně“*. Paní Eva nám sdělila, že toto odůvodnění pro ni znamená, že musí vyřizovat i lékaře, vyzvednutí léků, návštěvy psychiatra, poštu – důvod je převážně ten, že syn by v této situaci nepromluvil. Manžel jí podle jejích slov

v papírování příliš nepomáhá. Paní Eva popisuje zkušenost s žádostí o příspěvek na automobil: Úředník jí řekl, že si žádost nemá podávat. Od jiného neformálního pečovatele skrze sociální službu dostala doporučení, ať žádost určitě podá. Výsledek byl ten, že z nabízených 200 000 Kč dostala na nákup auta 75 000 Kč, kdy auto by podle vyjádření mělo 10 let vydržet, s odůvodněním, že s autem jezdí málo, že mají důchod a mají mít naspořené další finance. Paní Eva uvedla, že právě kvůli financím se rodina rozhodovala, kdo z dětí může jít studovat a kdo musí se studiem počkat. Paní Eva popisuje situaci, kdy se Evžen ztratil v lese, kam často s otcem chodí: Začalo pršet a syn se bál, aby náhodou někoho v lese nepotkal, a tak se nevracel, ale jak prošel lesem, šel přes pole zpět domů, kde se setkal s otcem. Mezi tím rodina a příbuzní prohledávali les.

Paní Eva popisuje jeden ze zážitků s policií: Evžen si nápis „Pomáhat a chránit“ vysvětlil tak, že v případě potřeby se na ně může s důvěrou o pomoc obrátit. Jednou ve zprávách slyšel o neonacistické straně, která se vzrývá. I když se bojí sám nakupovat, další den šel, koupil sprej, vytvořil hákový kříž a zavolal na policii. Podle paní Evy cílem této akce bylo upozornit policii na to, že se tady rozmáhá špatná strana a že by s tím měli něco dělat. Policie však podle paní Evy toto nechtěla pochopit, viděla jen škodu a opakovaně vyzývala rodiče k omezení svéprávnosti a hlídání si syna. Paní Eva uváděla, že se jednalo o nepříjemné nátlaky, které se opakovaly a vedly k tomu, že jim podlehla a omezení svéprávnosti proti svému přesvědčení vyřídila.

Charakteristika sociálního fungování

Paní Eva nehovoří v podstatě o žádných obtížích, kterým by musela čelit. Domníváme se však, že je to dané spíše jejím osobnostním nastavením. Paní Eva s manželem nemají podle nás velké materiální nároky, jsou soukromě hospodařící zemědělci. To jim umožňuje vyjít s finančním příjmem, který tvoří z velké části dva příspěvky na péči – o Evžena a o manželovu babičku.

Charakteristika podpory

Podle výpovědi paní Evy se jedná především o širokou rodinu a zázemí, které jí vytváří. Příbuzní se zapojují jak do pomoci v hospodářství, tak i do péče o Evžena. Paní Eva uvádí, že se v péči o dítě střídá se svým starším synem, švagrovou, manželem a dalšími dětmi, kteří mají ale své zájmy. Někteří jsou svobodní, někteří už v manželství. Kromě rodiny v rozmezí jedné až dvou hodin vypomáhá sousedka, občas přijde pomoc ze strany farnosti a sociální služby, kam syn dochází. V rámci ní je i setkání rodičů těchto osob 1x ročně, kam Eva dochází.

Paní Hana

Životní situace

Haně je 75 let, pečuje o syna Hynka, který má kolem 40 let. Hynek má diagnostikovaný středně těžký stupeň mentálního postižení.

Paní Hana žije v manželství a její syn s mentálním handicapem dochází do denního stacionáře. Kromě něj mají ještě dalšího syna, který má svou rodinu, nicméně s péčí pomáhá.

Charakteristika péče

Paní Haně s péčí pomáhá starší syn, který má už děti dospělé. Bere Hynka s sebou na různé aktivity. Paní Hana uvádí, že by ocenila jakoukoliv nabídnutou pomoc s péčí: „*Nikdo jiný nepříjde a neřekne: Pojď, jdeme ven! Jo. A to je celou dobu, co je tady na světě.*“ Paní Hana říká, že ji nejvíce zatěžuje neexistence osobního volna. Uvádí sice, že teď je to lepší, protože syn vydrží i dvě hodiny sám, takže když ho doma zamkne, nemusí mít o něj strach, že by utekl nebo si něco přivodil. Nejhorší je podle ní, že nemá chvíli pro sebe, nemůže někam utéct. Paní Hana nazývá péči břemenem, které se stupňuje tím, že ví, že péče neskončí. Také vnímá jako problematické navazování dalších kontaktů, což si za vinu klade sama, protože v mládí nedovolila cizím – známým lidem mimo rodinu pomoci.

Paní Hana se v porodnici dozvěděla, že dítě „... je postižené, to nám bylo řečeno u porodu. První návrh byl v té době, abychom ho hned dali do ústavu, vůbec nepředpokládali, že si ho necháme.“ Uvádí, že s manželem trvali na péči. Syn málo jedl a slábl. Lékaři nijak s péčí nepomohli, na všechno si podle paní Hany museli přijít sami: „Jo, dokonce byla situace, kdy on vlastně nejedl, ... tak jako potom už byl jenom na kapačkách, dokonce nám nabídli, že pokud s mužem řekneme ano, tak ho odpojí. Prostě že to jde... no nedávali mu velkou šanci, ale přesto věděli, že z něj nebude ten správný člověk, ten podle pravítka, takže to bylo podruhé, co nám zdravotnictví nabídlo opustit dítě.“ V té době stavěli dům, a tak pomáhala s péčí celá rodina. Paní Hana uvádí, že jí pomáhali jak lékaři, tak i v práci měla úlevy. Na zápis do školy se synem nepřišla, protože ji možnost jako škola ani nenapadla. Dále sděluje, že později přišla místo upomínky výhrůžka trestu (paní Hana myslela, že se stát postará automaticky). Když měl jít syn do školy, bylo paní Haně řečeno, že je „nezdělavatelný“. Trvala na docházce alespoň do pomocné školy, což zaštilil tamní ředitel. Hynek nakonec navštěvoval první a druhou třídu, přečte jen písmenka. Do té doby byla paní Hana v práci. Od třetí třídy je paní Hana doma a pečuje o syna. Hynek dochází do denního stacionáře každý den tři hodiny a poté je doma, což paní Hana komentuje slovy: „... má tendenci ležet a nic nedělat, jo, takže ke všemu nutit.“

Charakteristika sociálního fungování

Paní Hana říká, že vyřizuje veškeré domácí práce, hygienu, chystání věcí, vaření. S nákupem syn podle ní pomůže tehdy, pokud zná prodavače a dojde s napsanými položkami, které má nakoupit. Paní Hana uvádí, že velice negativně vnímá tříleté přesouzení, kdy jediný, kdo se podle ní musí dostavit k soudu a nedostane zaplacen, je pečovatel a dítě. Paní Hana uvádí, že někteří specialisté si napsali odměnu 5000 Kč/hod. a podle ní se jedná o způsob, jak si soudy díky státu přijdou ke snadným penězům. Paní Hana označila celé líčení jako „frašku“. Uvádí jako příklad obhajobu svého syna, aby mohl jít k volbám: „... když jsem tvrdila, proč dostáváme k volbám lístky pro něho, jestli to tam nejde napsat, soudkyně mně řekla, ten jeden člověk nezmění volby.“

Paní Hana uvádí, že od pojišťovny dostala obsílku, že má kvůli odvodům zdravotního pojištění prokázat, že pečuje o osobu blízkou. Vyjádření paní Hana odnesla na pobočku s dotazem: „Chtěla bych vědět účel. Proč to sem musím nosit? Za prvé, peníze nepatří mně za péči, já nedostávám peníze za péči, na tu péči dostává peníze syn... (za druhé) řekněte mi, proč to chcete, když jsem důchodkyně.“ Na to paní Haně odpověděla, že se jedná o přípis z roku 1996, který nebyl zrušen, a tak je rozesílán periodicky. Paní Hana uvádí, že je pro ni zatěžující na kontrolách a úřadech zmiňovat, dokazovat a dávat argumenty, které jí nejsou příjemné, protože obhajují omezení jejího syna: „Vy dokazujete, že máte hloupý dítě. Vy dokazujete, že to dítě nemůže to nebo ono nemůže, vy to dokazujete, ne ty papíry od těch doktorů, kteří vám dali razítko.“

Paní Hana se pozastavuje nad zátěží, kterou jí působí zaslání obsílek ze soudu, které jsou adresovány i jejímu opatrovanci: „Proč synovi zasíláte úřední dopisy, když dobře víte, že já jsem jeho opatrovník, a víte, že nepřčte absolutně nic? No to je malíčkost. Pro mě to malíčkost není, protože je to pro mě obtížnější vyzvednout ten dopis, to za prvé, a za druhé, proč se takhle rozšiřuje administrativa?“ Paní Hana mluví o nedostatku financí, kdy se kvůli nízkému příjmu cítila méněcenně. Manžel, aby uživil rodinu, jezdil po ČR. Pak se podle paní Hany změnila doba a peníze přešly z pečovatele na dítě. To paní Hana popisuje jako nepříjemné, protože se cítila závislá na tom, co si od syna vezme: „A já jsem byla úplně bez prostředků. Já jsem si brala od syna, od manžela, ale já prostě nic a tohle je potupující, to bych řekla velice potupující, protože mělo by se to udělat tak, aby ti, co se starají o zdravotně postižené, měli svůj příjem, protože to je šílená věc... Ale klidně se může stát, že ... řekne... ne maminko, já ti žádný peníze nedám. To se může stát a co ta maminka má dělat, jo, a jak se cítí. Celý život se o toho člověka stará a on, protože ten rozum nemá stoprocentní, tak on si to neuvědomuje a všichni mu dají za pravdu. ... Ano, to je dobrá věc, ale začalo se říkat ... tý maminco nemusíš dávat to a to, když řekneš, že někam nechceš jít, no tak to musí každý respektovat, jo, my jsme dostali popis, jak se k nim máme chovat, co můžeme a nemůžeme, co musíme, já to mám ještě někde schovaný.“ V současné době dosáhl syn na vyšší stupeň závislosti, takže s financemi podle paní Hany problém není.

Jako problém paní Hana popisuje praktické hospodaření s penězi syna na účtu a spolupráci s bankami, které neakceptují roli opatrovníka ve výběru peněz, ale požadují důvod a předmět výběru: „... my už jsme z dřívější doby naučení pořád šetřit. Takže my mu pořád šetřili, my jsme pořád měli představu toho bydlení. Bude něco, kde by syn mohl být, tak musí mít nějaký peníze, aby se o něj pořádně postarali. No jo, jenže to my jsme sice dělali a my jsme to chtěli dělat legálně, tak jsme to dávali přes účet a přes všecko, ale my jsme teda bohužel ty peníze zablokovali a necháváme je tam. Ty vlastně dostane, až my umřeme nebo on umře, a neděláme s nimi vůbec nic a vlastně nás donutili k tomu, že si dáváme šetřit bokem a doma, ne přes žádný ústav, ne legálně, aby to bylo evidované. Když jsem se soudkyně ptala, proč to takhle je, když jsem opatrovník a mám se starat o peníze a o jeho nemovitý věci, proč jako nemůžu rozhodnout bez nich, tak to není možný. Jak to dělají ostatní lidé? Ta soudkyně řekla: No, zkrátka a dobře, ty peníze nevykazují. A máte po problému. ... Takže ten stát nás donutil k tomu: Dobře, tady jsou ty peníze, jo ty, státní, hospodař, starej, já si budu teda ukládat svoje peníze, na svůj účet jinde a budeme s nima. Má je, kdyby to někdo chtěl, já je můžu předložit, ale já je dávám bokem.“

Charakteristika podpory

Paní Hana uvádí, že ve městě je sociální pracovník, který k nim domů pravidelně dochází a potřebné záležitosti pomáhá vyřizovat. Tuto pomoc vnímá kladně.

Paní Hana využívá denní stacionář pro svého syna každý den tři hodiny. I tak jsou aktivity ve stacionáři omezené, protože Hynek nemůže chodit na výlety kvůli svým specifickým, která by pro něj samého mohla znamenat riziko. Mimo to chodí na bazén, maluje, jezdí navštěvovat závody koní, kdy je zvládne hladit na výstavách i po hlavě.

Paní Hana popisuje svoji zkušenost s prací pracovníků stacionáře, který syn využívá: „... teď je to tam víc papírová práce, není už to ta upřímnost, ze které to začalo, to bylo vlastně na bázi takové té domácnosti. Přišly tam ženy, které chtěly pomoci, a bez jakéhokoliv vzdělání, bez jakéhokoliv papíru, prostě si založily tady tu službu a denní pobytí a naši kluci tam chodili, ale protože to vlastně byly mámy, nebyly to pracovníce, takže ony s nima jezdily, syn dokonce jezdil s nima, a kamkoliv jeli, protože on jim úplně slepě důvěřoval a byla tam ta atmosféra, že se spojovali, kdo nechtěl, ti druhí je přemluví, protože oni tam měli kolektiv, prostě to byla jako rodina. Ten je slabší, tomu pomůžeme, ten tam nechce jít, my to zkusíme, tak ti ostatní se zapojili a pomáhali, aby ten druhý jako šel.“ Pokud přemyslíme nad tímto textem, kam se vlastně naše sociální služby ubírají, zda je situace taková, jak paní Hana popisuje, tak se obáváme, že ze zkušenosti, kterou jsme s praxí sociální práce udělali, jí v určitém ohledu musíme dát za pravdu. Je však otázkou, co je správné a do jaké míry, stejně tak je otázka míry a samotného obsahu pojmu profesionalizace.

Paní Hana by nejraději podpořila syna v připojení se do nějaké skupiny stejně starých lidí, kteří by podle ní měli např. turistický kroužek či nějaký oddíl, který by se zabýval nějakými aktivitami, soutěžemi, atd. Šlo by jí především o kontakt s vrstevníky, pohyb, přátelství a komunikaci, začlenění do majoritní komunity. Oceňovala dřívější aktivity v denním stacionáři, aktivity typu dramatického kroužku, hraní divadla, čtení básní.

ŽIVOTNÍ SITUACE NEFORMÁLNÍCH PEČOVATELŮ – SPOLEČNÁ TÉMATA

Neformální pečovatelé, kteří byli respondenty našeho výzkumu, zajišťují v rámci péče o své blízké s mentálním handicapem poměrně široké spektrum činností. Jedná se o opatrovnictví, správu financí dítěte, asistenci, zjišťování informací o péči, komunikaci s odborníky, management systému péče, zavážení dítěte do služeb. V případě, že by se místo pojmu „neformální pečovatel“ vepsal pojem „sociální služba“, platilo by vše úplně stejně. Rozdíl je v tom, že sociální služba nefunguje povětšinou 24/7, funguje více než v jednom člověku a získává podporu od města, kraje, státu, má dobrovolníky a skrze donátory získává další prostředky na chod. Tito neformální pečovatelé žijí z vlastních důchodů, resp. důchodů svých partnerů, peněz rodin a invalidních důchodů a příspěvků na péči svých dětí, ze kterých navíc hradí sociální služby. Fungují tak i 40 let a déle. Jak je vidět,

nemají dovolenou, nemají možnost seberealizace, ale mají lásku a úctu ke svému dítěti. Zvládání této situace prožívají naše respondentky jako náročnou životní situaci.

V rámci našeho výzkumného šetření jsme identifikovali následující témata, která naše respondentky prožívaly jako pro sebe významná:

- **Sociální izolace** – jak pečovateli, tak i samotných osob s mentálním handicapem

Ta je podle dotázaných způsobena náročností péče a nedostupností terénních služeb, které by byly poskytovány v přirozeném prostředí. Kombinace těchto vlivů vede k tomu, že neformální pečovatelé obvykle vytvářejí poměrně úzkou dyádu s dospělými osobami s mentálním handicapem, o které pečují, a nezapojují se proto do sociálních vztahů mimo prostředí primární rodiny. Tento stav je vnímán respondentkami subjektivně jako poměrně negativní, konstatují však, že není v jejich silách jej řešit.

- **Nedostupnost podpory**

Ta má dva významné aspekty: Dotázaní svými výroky upozorňují, že se jedná o nedostatek přirozené podpory, způsobený nedostatkem vazeb mimo primární rodinu. Ve všech námi zkoumaných případech je možné popsat situaci tak, že se v rámci rodiny „obětuje“ matka a věnuje se péči na úkor vlastního osobního života. Podle dotázaných ovšem také chybí podpora institucionální. Zde se jedná o nedostupnost služeb – chybí podpora samostatného bydlení osob s mentálním handicapem, příležitosti pro integraci lidí s mentálním handicapem do běžné společnosti, podpora při předání neformální péče.

DOPORUČENÍ PRO PRAXI

Nejvýznamnějším doporučením, které můžeme na základě námi provedeného výzkumného šetření formulovat, je potřeba institucionalizace podpory neformálních pečovateli v jejich přirozeném prostředí. V současné době není k dispozici podpora, která by byla v rámci životní situace neformálních pečovateli přítomna. V rámci našeho výzkumného šetření jsme identifikovali následující tři oblasti potřebné podpory neformálních pečovateli. Jedná se o podporu s organizací neformálního podpůrného systému, poskytování informací o institucionální podpoře a osobní podporu neformálních pečovateli.

Organizace neformálního systému podpory

Spíše než vytváření nových služeb by z našeho pohledu byla potřebná „změna paradigmatu“ při poskytování podpory. Tato změna by měla zahrnovat práci s komunitou a zprostředkování podpory neformálních pečovateli přímo v jejich běžném prostředí. To by také vyžadovalo změnu způsobu pohledu na situaci u pracovníků pomáhajících profesí, která je dnes orientovaná dominantně na využívání pobytových sociálních služeb. Takovýto typ podpory by také vyžadoval znalost zdrojů, které jsou v místní komunitě dostupné, a úzkou spolupráci s jednotlivými aktéry.

- **Poskytování informací o existujících možnostech institucionální podpory**

Domníváme se, že by měla existovat oficiální politika podpory neformálních pečovateli zahrnující informovanost, úlevy, respektivní služby. Tato politika by měla být formulována srozumitelným způsobem a součástí podpory neformálních pečovateli by mělo být i poradenství o existujících možnostech institucionální podpory. V rámci provedeného výzkumu jsme se často setkávali se situací, že neformální pečovatelé nemají k dispozici informace o dostupné institucionální podpoře.

• Poskytování osobní podpory neformálním pečovateli

Společnou charakteristikou životní situace našich respondentek byla také únava a nedostatek vztahů v přirozeném prostředí. Neformální pečovatelé by potřebovali někoho, kdo je vyslechne, ocení, s kým budou moci sdílet své problémy. Jedním z možných řešení by mohly být svépomocné skupiny.

Kdo by mohl takovouto podporu poskytovat? Domníváme se, že možným řešením potřeby přítomného pomáhajícího profesionála by mohla být institucionalizace pozice „koordinátora péče“, tak, jak o ní hovoří Uhlířová a Latimier: „... jako vhodné by se jevilo zřízení pozice „koordinátora péče“, který by dokázal propojovat neformální pečovatele s formálními i neformálními možnostmi podpory. Bylo by dobré zabývat se požadavkem vzniku služby nebo funkce koordinátora služeb pro lidi se zdravotním postižením. Ve spolupráci s pečujícími osobami a lidmi se zdravotním postižením prodiskutovat a analyzovat náplň a kompetence koordinátora péče a na základě této diskuse rozhodnout, zda se bude jednat o další sociální službu, nebo o funkci vykonávanou v rámci obce nebo ORP“ (Uhlířová, Latimier, 2013:53). Jsme přesvědčeni o tom, že takovouto pozici by měl zastávat sociální pracovník.

POUŽITÉ ZDROJE

- BARTLETT, H. 1970. *The Common Base of Social Work Practice*. Washington: National Association of Social Workers.
- MICHALÍK, J. a kol. 2011. *Kvalita života osob pečujících o člena rodiny s těžkým zdravotním postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- COFACE (Confederation of Family Organisation in European Union). 2017. *European Charter of Family Carers* [online]. Brussels: COFACE. [21. 10. 2018]. Dostupné z: <http://www.coface-eu.org/wp-content/uploads/2016/12/European-Charter-for-Family-Carers.pdf>
- DOBIÁŠOVÁ, K., KOTRUSOVÁ, M., HOŠTÁLKOVÁ, J. 2015. Role praktických lékařů v podpoře neformální péče o seniory a osoby se zdravotním postižením z pohledu rodinných pečujících. *Praktický lékař*, 95(4), 161–166.
- GEISLER, H., HOLEŇOVÁ, A., HOROVÁ, T. 2015. *Výstupní analytická zpráva o současné situaci a potřebách pečujících osob a bariérách pro poskytování neformální péče v ČR* [online]. Praha: Fond dalšího vzdělávání. [21. 10. 2018]. Dostupné z: <https://koopolis.cz/file/home/download/1206?key=2fd7643342>
- HOGG, J., LUCCHINO, R., WANG, K., JANICKI, M. 2001. Healthy Ageing – Adults with Intellectual Disabilities: Ageing and Social Policy. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 14, 229–255.
- HUBÍKOVÁ, O. 2015. Podpora pečujících jako předpoklad úspěšného setrvání seniorů v přirozeném prostředí. In: KUBALČÍKOVÁ, K. (Ed.). *Sociální práce se seniory v kontextu kritické gerontologie*. Brno: Masarykova univerzita, 43–68.
- LAWSON, H. A., CARINGI, J. C., PYLES, L. et al. 2015. *Participatory Action Research*. Oxford: Oxford University Press.
- MICHALÍK, J. 2010. *Malý právní průvodce pečujících*. Brno: Moravskoslezský kruh.
- MPSV. 2008. *Na jakou pracovněprávní ochranu mají nárok osoby pečující o osobu závislou na cizí pomoci* [online]. [21. 10. 2018]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/5918>
- MPSV. 2007. *Úmluva o právech osob se zdravotním postižením* [online]. [21. 10. 2018]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/10774/umluva_CJ_rev.pdf
- MUSIL, L., NAVRÁTIL, P. 2002. Přístupy k práci s menšinami. In: SIROVÁTKA, T. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: FSS MU a Georgetown, 263–290.

- UHLÍŘOVÁ, B., LATIMIER, C. 2013. *Príspevek k situaci osob pečujících o osoby s mentálním, kombinovaným a tělesným postižením a o osoby s poruchami autistického spektra* [online]. Praha: MPSV. [21. 10. 2018]. Dostupné z: http://www.trass.cz/archive_2015/files/5-dok-pecujici01.pdf
- WEEKS, L., NILSON, T., BRYANTON, O. et al. 2009. Current and Future Concerns of Older Parents of Sons and Daughters With Intellectual Disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 6(3), 180–188.
- YEANDLE, S., WIGFIELD, A. 2011. *New Approaches to Supporting Carers' Health and Well-Being: Evidence from the National Carers' Strategy Demonstrator Sites Programme* [online]. Leeds: CIRCLE, University of Leeds. [21. 10. 2018]. Dostupné z: <http://www.sociology.leeds.ac.uk/circle/circle-projects/national-carers-strategy-demonstrator-sites.php>

České základní školy v měnící se společnosti: nazrála již doba na zavedení školní sociální práce?

Basic Schools in the Czech Republic: Has the Time Come to Institute School Social Work?

Jana Havlíková

Mgr. Jana Havlíková, Ph.D.,¹ dlouhodobě působí v brněnském týmu Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. Zde se věnuje zejména výzkumným tématům spojeným s problematikou výkonu sociální práce v různých prostředích – na obcích, Úřadu práce ČR, v sociálních službách a v nedávné době též ve školství. Příležitostně spolupracuje s Katedrou sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a se Sociologickým ústavem Akademie věd České republiky. .

Abstrakt

CÍLE: V kontextu dlouhodobějších proměn společnosti (individualizace, migrace, hodnotová pluralita, sociální a kulturní diverzita, proměna rodiny a dětství, sociální nerovnosti atd.) i aktuálních změn českého školství (zejm. inkluzivní vzdělávání) si článek klade za cíl oživit diskusi o vhodnosti institucionalizace školní sociální práce v prostředí českých základních škol. Komparujeme přitom pohledy ředitelů základních škol a odborníků z oblasti sociální práce. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Vymezení školní sociální práce diskutujeme v kontextu proměn vzdělávání konceptualizovaných jako důsledek společenských procesů postmoderní doby. **METODY:** Stať pracuje s daty získanými prostřednictvím vyčerpávajícího dotazníkového šetření zaměřeného na ředitele základních škol ČR (N = 1763, návratnost 43 %). **VÝSLEDKY:** Ačkoliv odborníci z oblasti sociální práce spojovali s institucionalizací školní sociální práce řadu pozitivních efektů zejména v oblasti podpory škol při naplňování jejich vzdělávacího a výchovného poslání v podmínkách měnící se společnosti, většina ředitelů základních škol o přínosu školní sociální práce přesvědčena nebyla. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Případné vymezení a následná institucionalizace školní sociální práce v českém prostředí by se jednak měla uskutečňovat v úzkém dialogu s potřebami základních škol, již existujícím organizačním a institucionálním kontextem poradenství v českém školství a měnící se společenskou situací. Současně by mj. vyžadovala zpracování odpovídajících metodických materiálů a reflexi tohoto odvětví sociální práce ve studijních programech VOŠ a VŠ oborů sociální práce.

Klíčová slova

sociální práce, školství, institucionalizace, dotazníkové šetření, Česká republika

¹ Kontakt: Mgr. Jana Havlíková, Ph.D., Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. – výzkumné centrum Brno, Joštova 10, 602 00 Brno; jana.havlikova@vupsv.cz

Abstract

OBJECTIVES: In terms of the longer-term transformations of society (individualisation, migration, value pluralism, social and cultural diversity, the transformation of the family and childhood, social inequalities, etc.) as well as the current changes in Czech education (inclusive education), the article aims to revive the debate on the institutionalization of School social work (SSW). In doing so, the views of principals of basic schools and social work experts were compared. **THEORETICAL BASIS:** The delineation of SSW is discussed in connection to the changing education resulting from the socioeconomic processes of the postmodern period. **METHODS:** Quantitative data obtained through an exhaustive questionnaire focused on the principals of Czech basic schools were used (1763 completed questionnaires; response rate 43 %). **OUTCOMES:** Although social work experts associate a variety of positive effects with the institutionalisation of SSW, especially in the area of supporting schools in meeting their educational mission, most directors of schools tended to reject the idea of SSW. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The definition and institutionalization of Czech SSW should take place in close dialogue with the needs of the schools, and the existing organizational and institutional environment of education consultancy. Adequate methodological support and the elaboration of SSW university study programmes is necessary.

Keywords

school social work, education system, institutionalisation, survey, Czech Republic

ÚVOD

V České republice byla dosud školní sociální práce spíše na okraji pozornosti akademické obce i profesionálů v oboru sociální práce. A to i přesto, že již byly učiněny určité pokusy o zahájení odborné diskuse na toto téma. Máme na mysli monotematické číslo časopisu Sociální práce / Sociálna práca z roku 2013 a více prakticky orientovaný Sešit sociální práce (MPSV, 2017), obojí editované Tatianou Matulayovou. Tato stať by tak ráda byla další „kapkou“, která snad alespoň malou měrou přispěje k narušení kamenné netečnosti odborné veřejnosti vůči tématu školní sociální práce.

S ohledem na již nějakou dobu probíhající proměny české společnosti (individualizace, migrace a s tím související rostoucí počet dětí z jiných zemí, hodnotová pluralita, proměna rodiny, sociální nerovnosti atd.) i aktuální změny českého školství v souvislosti se zaváděním tzv. inkluzivního vzdělávání považujeme téma institucionalizace školní sociální práce za velmi důležité. Jak totiž ukazuje zkušenost jiných zemí, zejména pak USA (Constable, 2009; Olk, Speck, 2009; Speck, 2014), školní sociální práce může být významným přínosem v rámci úsilí vzdělávacích systémů o vyrovnávání šancí na úspěch při vzdělávání bez ohledu na sociální původ a podmínky žáků.

Cílem této stati je na základě dat získaných prostřednictvím rozsáhlého dotazníkového šetření zodpovědět na otázku: „Jak ředitelé a ředitelky základních škol vnímají školní sociální práci a možnosti jejího zavedení do základních škol?“ Stať nejprve krátce reflektuje možné důsledky proměny (nejen) české společnosti pro vzdělávání v rámci základního školství. Následně se věnuje vymezení školní sociální práce a jejím potenciálním přínosům, kde navazujeme zejména na model uplatňovaný v USA a náměty českých a slovenských odborníků z oblasti sociální práce prezentované ve zmiňovaném monotematickém čísle časopisu Sociální práce / Sociálna práca. Poté představujeme metodologii a data. Poznatky získané statistickou analýzou těchto dat jsou prezentovány v kapitole „Výsledky“. V následné „Diskusi“ pak promyšlíme implikace zjištěného vnímání školní sociální práce (dále ŠSP) řediteli a ředitelkami základních škol (dále ZŠ) pro případné snahy o institucionalizaci a větší rozšíření ŠSP v českém prostředí.

VZDĚLÁVÁNÍ A ROLE ŠKOLY V DNEŠNÍ (POSTMODERNÍ) DOBĚ

Ačkoliv nepanuje shoda na tom, jak současnou verzi společenských podmínek typických pro ekonomicky rozvinuté země západního typu nazývat, zda „postmoderní“, „postindustriální“, „tekutá modernita“ či „riziková společnost“, sociologové se většinou v popisu hlavních rysů naší doby shodují (srov. např. Giddens, 1998; Bauman, 2002; Beck, 2004; Lorenzová, 2016). Mezi základní rysy společenské situace, v níž se již nějakou dobu nacházíme, patří zejména pluralita hodnot a pravidel, relativizace dosavadních výkladových schémat zaměřených na porozumění společnosti a místa jedince (tedy „mého“ místa) v ní. Pro tuto dobu je také typická vysoká míra mobility osob, ať fyzická, či virtuální. Tyto procesy zasahují v podstatě všechny sféry společnosti, včetně tradičních „záchytných struktur“ jednotlivců, tedy svět práce, oblast rodiny a proměny sousedství, nebo chcete-li komunity. Současná doba rovněž vytváří specifická očekávání vůči chování a jednání člověka. Nově je kladen důraz na individualismus, „úspěšný životní projekt“, schopnost člověka samostatně si vytvořit vlastní hodnotový systém a vlastní interpretační schémata a zároveň být ale tolerantní k odlišným hodnotám a chápání světa druhými lidmi. Tato situace současně generuje řadu lidí, kterým se nedaří v těchto podmínkách uspět a jsou v různých oblastech společenského života, a zejména pak na trhu práce marginalizováni (srov. Sirovátka, 1997), a dále podle Kellera (2011) ve větší části společnosti (tradičně označované jako střední třída) vyvolává permanentní pocit nejistoty jak v oblasti práce a ekonomického zajištění života, tak v oblasti osobních vztahů. Vzdělávání, realizované prostřednictvím národního vzdělávacího systému, bylo tradičně spojeno nejen s předáváním určitých obsahů vědění do určité míry spjatých s potřebami trhu práce, ale i s předáváním celospolečensky (dobrovolně či vnuceně) sdílených hodnot a výkladových schémat. Vzdělávání, jako instituce, je tedy nutně utvářeno v kontextu dané společnosti a výše načrtnutý vývoj a změny se ho bytostně dotýkají. Lorenzová (2016) a Rýdl (1999) dále poukazují na to, že v současné společnosti se rovněž významně mění pojetí dětství a vztah k autoritám, včetně pojetí pedagoga jako samozřejmé autority vůči žákům a jejich rodičům. Lorenzová (2016) s Rýdlem (1999) jsou dále přesvědčeni, že se mění i funkce školy, kdy nově je primárním obsahem vzdělávání předávání kompetencí k celoživotnímu učení, méně již hotových a uzavřených vědomostí. Podle těchto autorů rovněž nabývá na významu výchovná a socializační funkce školy, „která bude kultivovat u dětí a dospívajících smysl pro diverzitu jako hodnotu a chápat ji jako příležitost k obohacení, formovat myšlení, postoje a hodnoty, u kterých morální citlivost vůči jinakosti a přisvojení vlastního kulturního zázemí nejsou v nesmířitelném protikladu, ale jsou komplementárními perspektivami“ (Lorenzová, 2016:97), současně by škola měla být oporou dětem a dospívajícím při zvládání nároků, které na ně klade často nestabilní rodinné uspořádání a vztahy a hledání vlastní identity v „postmoderní“ společnosti (Rýdl, 1999). Sociokulturní a ekonomická diverzita současné české společnosti společně s aktuální politikou „inkluzivního vzdělávání“ (srov. např. Kalejda a kol., 2015) představuje pro základní školy výzvu nejen v oblasti nastavení kurikul a výukových a výchovných metod, ale i v oblasti zajištění rovného přístupu ke vzdělávání a vyrovnávání šancí na školní úspěšnost. Diverzita společnosti se totiž odráží i v rozmanitosti a heterogenitě žáků (jejich demografických, sociokulturních a osobnostních charakteristik) a jejich sociálního a ekonomického zázemí (srov. např. Moree, 2017; Rožníčková, 2017; Zachová, 2017). Zde se podle našeho názoru otevírá významný prostor pro uplatnění profese sociální práce ve škole, tak jak ji vymezujeme níže.

ŠKOLNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE

Rozšíření ve světě

Kolébkou sociální práce ve školství je USA. Zde má tato disciplína sociální práce již více než stoletou tradici. Školní sociální práci lze v USA studovat jako specializaci v rámci sociální práce v magisterských studijních programech, přičemž právě odborná příprava je vnímána jako nezbytná

podmínka výkonu této činnosti (Constable, 2013). ŠSP má v USA i svou profesní asociaci – *School Social Work Association of America* (<http://www.sswaa.org/>) a americká *Národní asociace sociálních pracovníků* vypracovala pro toto odvětví sociální práce vlastní standardy (NASW, 2012). Zkušenostmi z USA se inspirovala i řada evropských zemí při snaze vyrovnávat šance na úspěch žáků při vzdělávání bez ohledu na jejich sociální a kulturní zázemí. V tomto smyslu se postupně pokouší zavádět školní sociální práci od 70. let nejprve Německo, následně i Rakousko, kde v roce 2010 byla přijata dokonce národní strategie rozvoje školní sociální práce, a na přelomu tisíciletí začalo zavádět sociální práci do škol i Lichtenštejnsko (Speck, 2014; Sobková, Öbrink Hobzová, Pospíšilová a kol., 2015).

Specifické zaměření školní sociální práce

Školní sociální práce má primárně přispívat k tomu, aby školy byly schopny naplňovat své poslání. Na tom se shoduje jak její vymezení v české *Encyklopedii sociální práce* (Tokárová, Matulayová, 2013), tak *Americká asociace pro školní sociální práci* (SSWAA, 2107), jejíž aktuální vymezení cíle ŠSP zní následovně:

„Napomáhat školám naplňovat jejich poslání, kterým je vytváření prostředí pro výuku, učení se a pro získávání kompetencí a důvěry, a to zejména v těch oblastech, kde je pro dosažení úspěchu žáka klíčová spolupráce mezi rodinou, školou a komunitou.“

Školní sociální práce tak nemá formulovat své cíle nezávisle na cílech vzdělávacího systému, resp. té části vzdělávacího systému, ve které právě působí, ale v rámci vzdělávacího systému má mít podpůrnou roli. Obsah hlavního zaměření ŠSP se tedy bude lišit v závislosti na konkrétním segmentu školství, ale do určité míry i v závislosti na tom, jak své poslání formulují jednotlivé školy. Tokárová a Matulayová (2013) v této souvislosti popisují čtyři základní modely školní sociální práce, které se od sebe liší nejen hlavním cílem, který by měl školní sociální pracovník svou činností sledovat, ale i tím, kdo je či není chápán jako jeho klient (viz tabulka 1).

Tabulka 1: Základní modely školní sociální práce

Model ŠSP	Předmět působení	Přepokládání klienti
Klinický model	podpora a pomoc žákovi skrze případovou práci směřující k odstranění/zmírnění jeho sociálních či emocionálních problémů, které mu překážejí v učení	žák a jeho rodina
Model přeměny školy	řešení sociální problémů žáků působením na / změnou školního prostředí	žák a jeho prostředí ve škole (tj. spolužáci, pedagogičtí pracovníci)
Komunitní školní model	podpora studijního úspěchu žáků prostřednictvím školních programů a osvětového působení na komunitu s omezenými sociálními a ekonomickými zdroji	žák, jeho prostředí ve škole (tj. spolužáci, pedagogičtí pracovníci), rodina a komunita, z níž pochází
Sociálně-interakční model	podpora školního úspěchu žáků skrze působení na interakce všech relevantních subjektů a jejich kvalitu	žáci, skupiny žáků, rodiny, škola a komunita

Zdroj: Tokárová, Matulayová, 2013:470–471, upraveno autorkou

Dílčí cíle ŠSP, jejichž prostřednictvím je naplňován výše zmíněný hlavní cíl ŠSP, by tedy měly být formulovány v návaznosti na posouzení potřeb konkrétní školy. Toto posouzení by měl podle Constable a Thomase, 2009, zpracovávat sociální pracovník ve spolupráci s ostatními pracovníky školy. Ačkoliv tedy existuje obecný specifický cíl i postupy školní sociální práce, je nezbytné, aby sociální pracovník vždy upravoval pojetí své role dle konkrétní školy, v níž působí. Při tom by ale neměl ztrácet ze zřetele, že jeho hlavním posláním by mělo být zejména vytváření neohrožujícího a bezpečného prostředí ve škole a včasná intervence (Zita, 2008).

Sociální pracovník ve škole pak jako „klienta“ typicky vnímá nejen samotné žáky, ale i pedagogický sbor a další pracovníky školy, rodiče žáků a místní komunitu. V závislosti na uplatňovaném modelu školní sociální práce však bude sociální pracovník některé z uvedených typů klientů vnímat jako důležitější než jiné (viz tabulka 1).

Školní sociální práce v ČR

Jak již bylo řečeno v Úvodu, téma školní sociální práce se v ČR dosud nerozvinulo, a to ani v praxi, v odborné přípravě sociálních pracovníků na VŠ a ani v rámci vědecko-výzkumné činnosti (srov. Zita, 2008; Matulayová, 2013a; MPSV, 2017). Skutečnost, že ŠSP je zatím pouze okrajovou záležitostí, se odráží nejen v tom, že není nijak legislativně upravena, ale například i v tom, že počty sociálních pracovníků na školách se v rámci každoročního statistického zjišťování realizovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR samostatně nesledují, tito pracovníci spadají do souhrnné kategorie „nepedagogičtí pracovníci“. Na rozdíl od školských poradenských zařízení (tj. speciálně pedagogických center a pedagogicko-psychologických poraden), kde jsou počty sociálních pracovníků sledovány dlouhodobě, nelze vývoj počtu sociálních pracovníků ve školách v běžně dostupných administrativních statistických datech sledovat. Lze tak říci, že školní sociální práce nebyla dosud v českém prostředí institucionalizována.

O zjištění počtu sociálních pracovníků působících na základních školách jsme tedy usilovali v rámci níže popsaného dotazníkového šetření adresovaného všem ředitelům ZŠ v ČR (viz kapitola *Metodologie*). Ukázalo se však, že ani tuto cestu nelze považovat za příliš spolehlivou. Za prvé, sociální pracovník byl deklarován na části ZŠ, které byly zřízeny buď v rámci dětského domova, nebo při speciálně pedagogickém centru. V obou těchto zařízeních obvykle sociální pracovník působí, a tak byl deklarován i pro danou ZŠ, přestože tam činnosti ve smyslu ŠSP nevykonává. Za druhé, někteří ředitelé ZŠ měli tendenci označovat jako sociální pracovníky nikoliv osoby zařazené na pozici sociální pracovník, ale osoby, které podle jejich názoru nějaké činnosti z oblasti sociální práce ve škole vykonávají, jako např. metodiky prevence. Pokud bychom tedy vycházeli pouze z prohlášení ředitelů ZŠ o tom, zda na jejich škole působí sociální pracovník, pak bychom mohli tvrdit, že v ČR působí sociální pracovníci přibližně na 5 % ZŠ. Nicméně, po očištění dat od výše popsaných zkreslení jsme dospěli k závěru, že sociální pracovník vykonávající ŠSP působí v současné době přibližně na 1 % základních škol v ČR (podrobně k tomu viz Havlíková, 2018). Toto číslo opravdu není vysoké, přesto ho však lze v kontextu případných snah o větší rozšíření ŠSP vnímat velmi pozitivně, neboť jednak dokládá to, že ŠSP lze v českém prostředí na ZŠ realizovat, tj. že neexistují zásadní systémové překážky pro angažování sociálního pracovníka na ZŠ. A dále toto 1 % představuje přibližně 40 škol v ČR, z jejichž zkušeností a reflexí ŠSP by bylo možné při institucionalizování ŠSP čerpat.

Představy české odborné veřejnosti o roli školního sociálního pracovníka

Z výzkumu Matulayové (Matulayová, 2013b) uskutečněného v roce 2012, kdy prostřednictvím dotazníku bylo dotazováno 668 respondentů z řad učitelů, speciálních pedagogů, školních psychologů, sociálních kurátorů, sociálních pracovníků sociálně-právní ochrany dětí a terénních sociálních pracovníků, vyplynula následující očekávání vůči roli školního sociálního pracovníka. Školní sociální pracovník by se měl soustředit na:

- posuzování rodinného prostředí žáků,
- spolupráci s rodinami žáků,
- spolupráci s dalšími odbornými organizacemi,
- poskytování sociálního poradenství.

Jeví se tak, že alespoň v roce 2012 se odborná veřejnost jak z oblasti sociální práce, tak školství přikláníla ke *klinickému modelu* školní sociální práce. Představy Ministerstva práce a sociálních věcí ČR o roli školního sociálního pracovníka pak směřují ke kombinaci klinického modelu a modelu přeměny školy, neboť vidí roli sociálního pracovníka na základních a středních školách takto:

Na úrovni základních a středních škol ovlivňuje sociální pracovník vzdělávací proces tak, aby v něm byly maximálně využity schopnosti a zdroje žáka, a zároveň působí směrem k sociální změně v kontextu vzdělávání. Může zastávat jak roli advokáta oprávněných zájmů žáka, tak i roli prostředníka mezi žákem, rodinou a školou (MPSV, 2016).

Žádoucí činnosti školního sociálního pracovníka působícího v takto kombinovaném modelu ŠSP zpřesňuje Koscurová (2013). Podle ní by školní sociální pracovník měl:

- aktivně poskytovat sociální poradenství,
- věnovat se prevenci problémů žáků a kolektivů,
- posilovat důvěryhodnou atmosféru ve škole, a to jak při řešení problémů přímo s žáky, tak při komunikaci mezi školou a rodiči, a sám by měl vzbuzovat důvěru u žáků, pedagogů a rodičů,
- systematicky pracovat s rodinami žáků,
- mít na starosti kontaktování sociálních institucí v případě potřeby,
- pokud byl žák školy obviněn z trestné činnosti, sociální pracovník by se měl účastnit soudního jednání,
- v rámci školy kooperovat se všemi subjekty/aktéry, které se podílí na psychosociálním formování žáka (jako školní psycholog, třídní učitel, výchovný poradce, sociální pedagog, speciální pedagog, koordinátor prevence apod.), a to za účelem efektivního řešení situace ve prospěch žáka a rodiče.

Dodejme, že Tokárová s Matulayovou (2013) pak jako moderní školní sociální práci vnímají *eklektický model*, kombinující klinický a komunitní model s modelem přeměny školy.

V České republice se tedy pojetí školní sociální práce teprve pozvolna formuje, přičemž dosud není zřejmé, ke kterému ze čtyř základních modelů školní sociální práce (viz tabulka 1), se česká ŠSP nakonec většinově přikloní, či zda zvolí posledně jmenovaný eklektický přístup kombinující dílčí prvky jednotlivých modelů.

Očekávané přínosy plošného zavedení školní sociální práce

Zita (2008) je přesvědčen, že školní sociální pracovník může, díky svým odborným kompetencím, zmírňovat, či zcela odstraňovat rizika, která jsou ve školním prostředí přítomná, jako např. rizika adaptační, výkonová, mezilidská, sociální, psychologická, zdravotní.

Obdobně Matulayová a kolegové (Matulayová, 2013b) na základě svého rozsáhlé výzkumu zjistili, že odborná veřejnost považuje ustavení pozice školního sociálního pracovníka za aktuální a vhodné zejména s ohledem na měnící se klima ve školách v důsledku:

- rostoucího výskytu sociálně-patologických jevů ve školách,
- rostoucího podílu žáků ze sociálně znevýhodněného a kulturně odlišného prostředí a
- prohlubující se sociální nerovnosti ve třídách.

Je tedy zřejmé, že odborná veřejnost z oblasti sociální práce i školství vnímá, že v současné době nelze s úspěchem děti vzdělávat, aniž by školy nevěnovaly pozornost i sociálním podmínkám žáků a jejich rodin. Současně si školy pravděpodobně začínají pozvolna uvědomovat, že tato problematika již přesahuje kompetence pedagogických pracovníků a měla by být řešena ve spolupráci s profesionálním sociálním pracovníkem.

Praktické zkušenosti s působením sociálního pracovníka na základní škole, byť těchto zkušeností dosud nebylo vzhledem k malému rozšíření školní sociální práce v ČR i v SR prezentováno mnoho, naznačují, že výše uvedená očekávání může školní sociální pracovník skutečně naplňovat. Např. působením školního sociálního pracovníka v Považské Bystrici (SR) se škole podařilo snížit a dlouhodobě udržet nízký počet deliktů žáků, snížit případy záškoláctví a šikany (Lengyel, 2013).

METODOLOGIE

Článek pracuje s kvantitativními daty shromážděnými prostřednictvím dotazníkového šetření realizovaného na základních školách v rámci projektu „Analýza současného stavu výkonu sociální

práce ve školách a školských poradenských zařízeních a současného stavu výkonu sociální práce ve zdravotnictví“. Cílem tohoto projektu bylo shromáždit poznatky k následujícím okruhům:

- Zjištění aktuálního počtu sociálních pracovníků v uvedených zařízeních,
- rozsah jimi vykonávané přímé práce s klienty,
- rozsah poradenské činnosti a identifikaci dalších činností, které vykonávají,
- možnosti, očekávání a překážky výkonu sociální práce ve školských poradenských zařízeních,
- pozice sociálního pracovníka v týmu odborných pracovníků zařízení (možnosti inter- a multidisciplinární spolupráce).

Dotazníkové šetření, ze kterého zde čerpáme, tak představuje pouze část dat shromážděných a analyzovaných v rámci tohoto projektu. Dotazníkové šetření od přípravy dotazníku přes sběr dat po jejich analýzu realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. (VÚPSV), a to prostřednictvím online dotazníkového formuláře určeného ředitelům základních škol. První verze dotazníku byla pilotována pedagogickým pracovníkem, následně byla vytvořena konečná verze dotazníku. Při formulaci některých otázek byla zachována kontinuita s předšlými výzkumy. Konkrétně byla uplatněna baterie činností školního sociálního pracovníka formulovaná Matulayovou (2013b), kterou testovala v několika krajích ČR a na Slovensku, rovněž ji v Moravskoslezském kraji použila Hakalová (2014) ve své diplomové práci. Pro účely našeho dotazníkového šetření jsme znění otázek pozměnili tak, že se nejedná o projektivní, ale zjišťovací otázky, a pracovníci, kteří by měli uvedené činnosti vykonávat, byli v položce „učitel“ specifikováni dle jednotlivých odborností, či rolí. A dále, v otázce pro ty ředitele ZŠ, kteří uvedli, že zavedení pozice školního sociálního pracovníka výhledově zvažují, byly varianty důvodů pro zavedení této pracovní pozice sestaveny na základě Matulayové (2013b) a Valentové (2011:90).

Finální verze dotazníku byla převedena do online podoby. Pro účely rozeslání žádosti o vyplnění dotazníku s odkazem na webové stránky dotazníku byla vytvořena databáze e-mailových adres ředitelů a ředitelky všech základních škol v ČR. Dotazníkové šetření probíhalo během tří týdnů v období říjen–listopad 2017, přičemž respondentům, kteří dotazník po dvou týdnech šetření nevyplnili, byla zaslána opakovaná žádost o vyplnění dotazníku. První žádost o vyplnění dotazníku byla rozeslána ředitelům a ředitelkám všech základních škol v ČR, tj. na 4140 základních škol (MŠMT 2016/2017). Kompletně vyplněných dotazníků jsme obdrželi 1763, tj. návratnost byla 43 %. Srovnání struktury ZŠ, jejichž ředitelé a ředitelky vyplnili dotazník, se strukturou všech ZŠ v ČR z hlediska jejich prostorového rozmístění, zaměření (běžná ZŠ vs. určená pouze pro žáky se SVP) a velikosti indikované přítomností i 2. stupně, prokázalo, že základní školy obsažené ve výběrovém souboru (tj. ZŠ, které se zúčastnily dotazníkového šetření) v uvedených kritériích velmi dobře reprezentují základní soubor, tj. všechny ZŠ v ČR (podrobně viz Havlíková, 2018).

VÝSLEDKY

Jak ředitelé ZŠ vnímají možnost v budoucnu začlenit do svého týmu i školního sociálního pracovníka?

Dle výsledků našeho dotazníkového šetření zatím není na základních školách velká poptávka po zřízení pracovní pozice školní sociální pracovník. Mezi řediteli škol, které zatím školního sociálního pracovníka nemají (N = 1679), má o výhledově zřízení takové pracovní pozice zájem pouze 12 % (tj. 200 ZŠ). Naopak 88 % (tj. 1480 ZŠ), uvedlo, že do budoucna o zřízení takové pozice neuvažují. Nyní se budeme podrobněji věnovat tomu, jaké důvody vedou dle našeho šetření jedny k zájmu angažovat školního sociálního pracovníka a jiné naopak od tohoto odrazují.

Mezi důvody, které ředitelé škol vedou ke zvažování možnosti zaměstnat při jejich škole sociálního pracovníka, byla na prvním místě uváděna rostoucí potřeba spolupráce mezi školou a orgánem sociálně-právní ochrany dětí (dále OSPOD; 81 %). Potřeba zlepšení spolupráce s dalšími odborníky a institucemi se spolu s potřebou posílit socializační funkci školy umístily v důvodech pro zavedení

pozice školního sociálního pracovníka na druhém místě. Nicméně, jak je patrné z tabulky 2, žádný z důvodů, ze kterých mohli ředitelé škol v dotazníku vybírat, nelze považovat za nevýznamný, neboť i ten nejméně často zvolený důvod, tj. prohlubující se sociální nerovnosti ve třídách, zvolilo 45 % ředitelů.

Tabulka 2: Důvody zájmu o výhledové zřízení pozice „školní sociální pracovník“ (N = 200)

	Odpovědi „Ano“	
	%	Absolutní četnost
Rostoucí výskyt sociálně-patologických jevů ve škole (např. šikana, vandalismus, zneužívání omamných látek)	48,5	97
Rostoucí potřeba spolupráce mezi školou a orgány sociálně-právní ochrany dětí	81	162
Rostoucí podíl žáků ze sociálně znevýhodněného prostředí	74,5	149
Rostoucí podíl žáků z kulturně odlišného prostředí	56	112
Prohlubující se sociální nerovnost ve třídách	45	90
Dosavadní spolupráce rodičů ohrožených dětí se školou je málo efektivní	68	136
Potřeba zlepšení spolupráce pedagogů s dalšími odborníky a institucemi	75,5	151
Potřeba posílení socializační funkce školy	75,5	151

Zdroj: Vlastní výpočty

Ředitelé škol měli rovněž možnost odpovědět na tuto otázku variantou „jiné“ a vepsat vlastní důvod pro zaměstnání školního sociálního pracovníka. Tuto variantu využilo 9 respondentů, přičemž část odpovědí byla v souladu s profesí sociální práce: ve 3 případech by od sociálního pracovníka očekávali, že se bude více věnovat potřebám žáků a klimatu ve třídě, a v 1 působení na rostoucí záškoláctví a neomluvené hodiny. Část očekávání spojených s pozicí školního sociálního pracovníka se však s profesí sociální práce poněkud míjela – ve 3 případech by ředitelé zřízení pozice sociálního pracovníka uvítali proto, že od něho očekávali pomoc s rostoucí administrativou, v jednom případě pak poptávali právní služby v sociální oblasti a v posledním případě speciálně-pedagogickou péči o integrované žáky.

Další analýza pak poukázala na to, že zájem zaměstnat sociálního pracovníka v rámci ZŠ ovlivňují i takové faktory, jako je velikost a zaměření školy nebo kraj, kde škola působí. K výhledové možnosti zaměstnat sociálního pracovníka se častěji klonili ředitelé škol určených žákům se speciálními vzdělávacími potřebami (16 % z nich) než ředitelé běžných základních škol (pouze 11,5 % z nich). Ještě výraznější roli při rozhodování, zda výhledově sociálního pracovníka zaměstnat, hraje velikost školy. Zatímco pouze 6 % ředitelů škol, které mají jen 1. stupeň, zvažuje možnost zaměstnání sociálního pracovníka, mezi řediteli škol, které mají i 2. stupeň, je to 15 % z nich.

Z hlediska krajů vyjadřovali největší zájem o výhledové zřízení pozice školního sociálního pracovníka ředitelé ZŠ v krajích s vyšší nezaměstnaností a vyšším rizikem sociálního vyloučení pro jeho obyvatele. Naopak, nejnižší zájem byl zjištěn mezi řediteli škol v Královéhradeckém a Pardubickém kraji (viz tabulka 3).

Tabulka 3: Kladné stanovisko k výhledovému zřízení pozice „školní sociální pracovník“ dle krajů, jako podíl na počtu respondentů v daném kraji

Kraj	%	Absolutní četnost
Hlavní město Praha	14,6	12
Jihočeský kraj	13,3	16
Jihomoravský kraj	11,2	22
Karlovarský kraj	12,8	6
Kraj Vysočina	7,1	7
Královéhradecký kraj	5,9	5
Liberecký kraj	19	16
Moravskoslezský kraj	16,7	30
Olomoucký kraj	7,9	10
Pardubický kraj	6,3	7
Plzeňský kraj	7,9	7
Středočeský kraj	14,5	33
Ústecký kraj	17,5	20
Zlínský kraj	7,6	9

Zdroj: Vlastní výpočty

Jak jsme již uvedli výše, o zřízení pozice školního sociálního pracovníka naopak v současné době neuvažuje 88 % ředitelů ZŠ, kde tato pracovní pozice dosud není zřízena. V odpověď na otázku po důvodech, proč sociálního pracovníka ve škole neplánují zaměstnat ani výhledově, mohli ředitelé vybrat jednu z těchto variant: „ve škole pro něho nevidíme uplatnění“ a „nemáme dostatek finančních prostředků k hrazení jeho platu“, případně mohli zvolit variantu „jiné“ a uvést vlastní důvod. Variantu „jiné“ zvolilo 9 %, tj. 138 z nich. Tyto odpovědi byly dále analyzovány. Při analýze se ukázalo, že většina z nich jinými slovy popisuje výše zmíněnou variantu „ve škole pro něho nevidíme uplatnění“, případně poukazovala na nedostatek financí. Tyto odpovědi byly přiřčeny k původním variantám. Nicméně typicky se vyskytovaly další tři varianty odpovědi. I tyto odpovědi jsou zobrazeny v tabulce 4. Po tomto dokódování se počet odpovědí jiné snížil na 9.

Tabulka 4: Důvody, proč ředitelé škol neplánují zřídit pracovní pozici „školní sociální pracovník“ (N = 1480)

Důvod	%	Absolutní četnost
ve škole pro něho nevidíme uplatnění	48,3	715
ne máme dostatek finančních prostředků k hrazení jeho platu	48	710
činnosti sociálního pracovníka zajišťují jiní pracovníci školy	1,3	19
v těchto věcech spolupracujeme s OSPOD, OÚ, sociálními službami apod.	1,2	18
zajišťovat sociální práci není úkolem školy	0,5	8
jiné	0,6	9

Zdroj: Vlastní výpočty

Podle výsledků analýzy se ředitelé škol v podstatě rozdělili na dvě rovnocenné skupiny, přičemž jedna skupina (48,3 %) zastávala názor, že pro školního sociálního pracovníka není v jejich škole

uplatnění. Druhá skupina (48 %) pak jako hlavní důvod, proč neuvažuje o angažování sociálního pracovníka při své škole, uvedla nejasné financování této pracovní pozice z veřejných zdrojů a nedostatek vlastních zdrojů pro hrazení těchto nákladů.

Analýza odpovědí uvedených ve variantě „jiné“ umožnila nahlédnout konkrétnější obsah toho, co ředitelé vlastně myslí tím, že pro školního sociálního pracovníka nevidí ve své škole uplatnění:

1. Ředitel nevidí pro sociálního pracovníka uplatnění, protože není obeznámen s oborem sociální práce a netuší, co by sociální pracovník mohl ve škole dělat. Indikují to odpovědi typu: „Co si představujete pod pojmem sociální pracovník? Pracovní náplň? Financování?“, „Jakou roli by ve škole měl?“, „Neznám možnosti fungování, financování.“
2. Škola, kterou ředitel vede, je malá, sociální a výchovné problémy žáků se objevují zřídka, proto by sociální pracovník na škole mohl působit pouze na velmi malý úvazek. V této souvislosti několik ředitelů malých škol navrhovalo případné zřízení pozice „sdíleného“ sociálního pracovníka více školami: „Jsme velmi malá škola, spíše bychom uvítali sociálního pracovníka, kterého bychom mohli sdílet s dalšími malými školami.“ „Jsme malá škola pouze s prvním stupněm a finance pro tyto školy jsou minimální nebo žádné, brala bych i sdíleného odborníka pro několik okolních škol tak, aby byl u nás alespoň jeden den v týdnu nebo alespoň 1x za 14 dní.“
3. Škola, kterou ředitel vede, je malá, sociální a výchovné problémy žáků se objevují zřídka, nebo vůbec, takže dle názoru ředitelů není školní sociální pracovník potřeba: „Jsme malá škola, jen první stupeň. Sociální pracovník by při našem počtu žáků neměl uplatnění.“ „Jsme malá škola – málotřídní, v současné době 20 žáků. Řešíme velmi málo výchovných problémů, spolupráci s rodiči považujeme za velice dobrou. Domnívám se, že pozice sociálního pracovníka u nás není potřebná.“

Kromě těchto důvodů bylo dále uváděno, že činnosti sociálního pracovníka podle potřeby zastávají jiní pedagogičtí pracovníci školy, nezřídka i samotný ředitel. Případně v této oblasti škola spolupracuje s externími subjekty, nejčastěji s OSPOD. Tento typ odpovědi opět indikuje nepochopení role školní sociální práce ze strany vedení ZŠ. Jednak činnost školní sociální práce vyžaduje příslušnou odbornou přípravu a obtížné ji lze odborně vykonávat prostřednictvím osob bez této kvalifikace a dále úkolem školního sociálního pracovníka není až „hašení“ velkých požárů, které už spadají do agendy SPOD, ale i práce preventivní.

Z uvedeného je zřejmé, že za nezájmem o zavedení ŠSP se skrývají nejen finanční a organizační nejasnosti, ale i nízké či žádné povědomí ředitelů o ŠSP a pravděpodobně i o sociální práci obecně. V neposlední řadě je třeba upozornit na sice v odpovědích respondentů poměrně řídký, nicméně přítomný otevřený nesouhlas některých ředitelů s myšlenkou zavádět sociální práci do škol, zde jeden citát za všechny:

„Posláním školy je poskytovat vzdělávání (výchovně-vzdělávací činnost). Sociální služby poskytují jiné instituce – nebo co to vlastně ještě po škole chcete!!!“

Skutečnost, že více než polovina ředitelů základních škol dotazník nevyplnila, přestože byli opakovaně o toto žádání a měli k dispozici informaci, že vyplnění trvá kolem 5 minut, může být dalším indikátorem toho, že ředitelé ZŠ nepovažují téma sociální práce za relevantní pro oblast školství. I s těmito okolnostmi je tedy třeba počítat při přípravě zavádění školní sociální práce a věnovat pozornost osvětě, vysvětlování a příkladům z praxe.

Kdo v současné době na ZŠ zajišťuje činnosti sociální práce?

Přestože většina ředitelů ZŠ školního sociálního pracovníka v době výzkumu nezaměstnávala a ani o tom, že by takovou pozici na škole zřídila, neuvažovala, určité činnosti z oblasti sociální práce jsou na školách realizovány. V návaznosti na Matulayovou (2013b) a Hakalovou (2014:104–116) jsme se ředitelů škol ptali, kteří z těchto pracovníků – třídní učitel, výchovný poradce, školní metodik prevence, školní psycholog, školní sociální pracovník, speciální pedagog – zajišťují níže uvedené činnosti a v jaké míře (pokud na škole

daná pozice nebyla zřízena, nebo činnost nebyla vykonávána, respondenti označili variantu „není relevantní“):

- Posuzování rodinného prostředí žáků v případech problémů,
- organizování preventivních aktivit zaměřených na prevenci sociálně patologických jevů ve škole,
- spolupráce s rodinou žáka,
- spolupráce s orgány sociálně-právní ochrany dětí a jinými institucemi a organizacemi,
- poradenství žákům, rodičům, ale i učitelům a dalším pracovníkům školy o systému sociálního zabezpečení a sociálně-právní ochrany dětí a mládeže,
- poskytování pomoci žákům s emočními problémy, problémovým a poruchovým chováním při zapojení se do vrstevnické skupiny,
- propagování školy a přispívání k jejímu pozitivnímu obrazu na veřejnosti.

Prostřednictvím tohoto dotazování jsme usilovali o získání představy o tom, do jaké míry ředitelé škol očekávají, že se těmito činnostem bude věnovat sociální pracovník, a kdo tyto činnosti zajišťuje na těch školách, kde sociálního pracovníka nedeklarovali.

Za tímto účelem jsme u jednotlivých činností analyzovali rozložení varianty „vždy“, dle typu odborného pracovníka, resp. třídního učitele. Varianta „vždy“ označovala, že pokud je daná činnost uskutečňována, „vždy“ se na ní podílí daný pracovník. To znamená, že ředitel školy předpokládá, že daná činnost spadá do působnosti právě tohoto pracovníka.

Výsledky této analýzy přinesly následující zjištění:

1. Bez ohledu na přítomnost jednotlivých typů odborných pracovníků ředitelé škol nejčastěji očekávají *zajištění spolupráce s rodinou žáka* od třídního učitele.
2. Je to rovněž třídní učitel, který se obvykle na školách věnuje *posuzování rodinného prostředí žáků v případech, že se vyskytnou problémy*. Pokud je ovšem součástí týmu školy školní sociální pracovník, pak tuto činnost ve stejné míře očekávají i od něho a poněkud překvapivě rovněž od výchovného poradce.
3. V neposlední řadě ředitelé od třídního učitele očekávají *poskytování pomoci žákům s emočními problémy, problémovým a poruchovým chováním při zapojení se do vrstevnické skupiny*. Pokud však na škole působí školní psycholog, je tato činnost očekávána řediteli primárně od něho.
4. *Organizování preventivních aktivit zaměřených na prevenci sociálně patologických jevů ve škole* jednoznačně spadá do působnosti školního metodika prevence, a to bez ohledu na složení týmu odborných pracovníků školy.
5. Podobně *spolupráce s orgány sociálně-právní ochrany dětí a jinými institucemi a organizacemi* jednoznačně spadá do působnosti výchovného poradce, a to opět bez ohledu na složení týmu odborných pracovníků školy.
6. Od výchovného poradce je dále očekáváno i poskytování *poradenství žákům, rodičům, ale i učitelům a dalším pracovníkům školy o systému sociálního zabezpečení a sociálně-právní ochrany dětí a mládeže*. Pokud je však součástí týmu školy školní sociální pracovník, pak ředitelé tuto činnost očekávají od něho.
7. *Propagování školy a přispívání k jejímu pozitivnímu obrazu na veřejnosti* je pak řediteli očekáváno s výjimkou speciálního pedagoga od všech sledovaných pracovních pozic.

Z uvedeného je rovněž patrné, že ti ředitelé škol, kteří mají vlastní zkušenost s prací školního sociálního pracovníka v jejich škole, jednoznačně spojují jeho roli pouze s poradenstvím žákům, rodičům, ale i učitelům a dalším pracovníkům školy o systému sociálního zabezpečení a sociálně-právní ochrany dětí a mládeže.

Nutno ovšem dodat, že dle výsledků analýzy je výkon uvedených činností v určité míře očekáván od všech uvedených pracovních pozic, přičemž někteří ředitelé v prostoru pro slovní odpověď uváděli, že tyto činnosti zajišťují zejména oni sami, toto se týkalo především malých škol. Určitou výjimku v tomto ohledu představují školy se sociálním pracovníkem, kde činnost „sociální

poradenství“ již není řediteli očekávána od speciálního pedagoga, školního psychologa ani třídního učitele. Právě pozice třídního učitele se jeví jako klíčová ve většině sledovaných činností. Nicméně analýza prokázala, že s rozšiřováním školního poradenského týmu o další odbornosti mají ředitelé škol tendenci snižovat svá očekávání od třídního učitele a část sledovaných činností „vždy“ očekávají od dalších typů pracovních pozic, nejčastěji výchovného poradce a školního metodika prevence (viz výše).

DISKUSE

Základním zjištěním, které přineslo naše dotazníkové šetření, je, že ačkoliv odborníci z oblasti sociální práce spojují s institucionalizací školní sociální práce řadu pozitivních efektů zejména v oblasti podpory škol při naplňování jejich vzdělávacího a výchovného poslání v podmínkách relativně rychle se měnící společnosti (ať už tyto změny budeme popisovat v termínech tekuté či pozdní modernity, inkluze, multikulturalismu, diverzity, plurality apod.), většina ředitelů (88%) základních škol o přínosu školní sociální práce přesvědčena není. V době výzkumu pak školního sociálního pracovníka v pojetí ŠSP uplatněném v tomto článku při škole angažovalo 1% ZŠ a 12% ředitelů ZŠ bez sociálního pracovníka výhledově zřízení pozice školního sociálního pracovníka zvažovalo. Tito ředitelé by pak od svého sociálního pracovníka očekávali zejména převzetí části činností, které v současné době na škole zajišťují pedagogičtí pracovníci školy. Konkrétně se jednalo o reprezentování školy při jednání se třetími subjekty, a to především s OSPOD, přičemž ze strany OSPOD je rovněž po takové činnosti v rámci školní sociální práce poptávka (Stopková, 2017), a facilitování spolupráce mezi pedagogickými pracovníky a dalšími odborníky a institucemi. Sociální pracovníci školy by měl také přispívat k posílení socializační funkce školy. Většina těchto ředitelů by od sociálního pracovníka poptávala i podporu školy a jejích funkcí v souvislosti s rostoucí heterogenitou žáků z hlediska jejich socioekonomického a kulturního zázemí. Lze tedy říci, že školní sociální práci vnímají jako odbornost, která by škole mohla pomoci adekvátně zvládat výzvy současné společnosti (srov. kapitola *Vzdělávání a role školy...*).

Otázkou je, proč ostatní ředitelé ZŠ dosud nevnímají ŠSP jako přínos školy, resp. část z nich se k jejímu případnému zavedení do škol staví vyloženě odmítavě. Naše dotazníkové šetření v této souvislosti poukázalo zejména na tyto faktory:

- Chybějící legislativa a navazující prováděcí normy včetně např. vymezení pozice školního sociálního pracovníka v Katalogu prací,
- nedořešená otázka financování školního sociálního pracovníka,
- nedostatečná informovanost ředitelů ZŠ o profesi sociální práce obecně, natož o ŠSP;
- v současné době se postupně rozvíjí systém poradenství ve školách (tzv. školní poradenská pracoviště), kdy se k již relativně běžně přítomným výchovným poradcům a školním metodikům prevence přidávají psychologové, speciální pedagogové a v některých případech i sociální pedagogové, mj. díky možnosti financování jejich pracovních míst z prostředků OP VVV²; Tito pracovníci do určité míry saturují činnosti sociálního pracovníka,
- činnosti, které spadají do oblasti sociální práce, jsou rovněž řediteli ZŠ v rozsáhlé míře očekávány od třídního učitele, jehož role se jeví být v současné době ve světle našeho výzkumu poněkud přetížena.

Dle našeho názoru může být významným faktorem rovněž to, že školy, resp. pedagogičtí pracovníci škol, byli dosud zvyklí pracovat v rámci v monoparadigmatického prostředí, tj. v rámci disciplíny „pedagogika“. Ostatní obory tak mohou být často chápány jako škole vnější a někdy i nepřátelské. Školní sociální pracovník by však měl být školami přijat jako plnohodnotný člen týmu, a to nejen

² Zřízení pozic školního psychologa, školního asistenta, speciálního pedagoga a sociálního pedagoga bylo podporováno v letech 2016–2017 z prostředků OP VVV, v rámci výzvy č. 02_16_022 Podpora škol formou projektů zjednodušeného vykazování – Šablony pro MŠ a ZŠ I.

odborných pracovníků školy, ale i vedení školy (srov. Zita, 2008; Constable, 2013). Přechod od monodisciplinární spolupráce k multidisciplinární spolupráci však bývá obecně obtížný, zejména proto, že je třeba nově ustavit vztahy v oblasti rozhodování a rozdělení odpovědnosti, způsoby komunikace podporující vzájemné porozumění odborné perspektivě druhé strany atd., což na straně profese dominující v daném prostředí, zde tedy pedagogů, často vyvolává odpor (srov. Havlíková, Hubíková, 2017). Nicméně Constable (2013) je přesvědčen, že čím vyšší je úroveň profesní přípravy školního sociálního pracovníka, tím lépe je sociální pracovník schopen stát se součástí jak týmu učitelů, tak se podílet na řízení školy skrze vytváření školních programů a individuální sociální práci zaměřenou na rozvoj a potřeby jednotlivých žáků a jejich rodin.

Zde však narážíme na překážky na straně samotného oboru a profese sociální práce v ČR, neboť dle Zity (2008), Matulayové (2013b) a Kosurové (2013) dosud:

- Přetrvává nedostatečná informovanost samotných sociálních pracovníků, kteří často nemají o existenci odvětví sociální práce „školní sociální práce“ ani základní povědomí,
- chybí vysokoškolské vzdělávací programy zaměřené na školní sociální práci v kontextu oboru sociální práce (bylo by otázkou pro samostatnou diskusi, zda proto raději rozvinout školní sociální práci v rámci etablovaného oboru studia sociální pedagogika, nebo trvat na zakotvení ŠSP v oboru sociální práce),
- neexistuje platforma, v jejímž rámci by se diskutovala a tvořila koncepce školní sociální práce v ČR, včetně jejich standardů a vzdělávacího kurikula (existuje „Asociace školské sociální práce v ČR“, tyto funkce však zatím plní jen omezeně).

V neposlední řadě se domníváme, že při případné snaze o institucionalizaci ŠSP v ČR je vhodné inspirovat se zahraničními příklady, nicméně není možné neproblematicky přebírat kterýkoliv ze známých zahraničních modelů, byť by byl velmi rozpracovaný a v dané zemi měl dlouhou tradici, jako např. model uplatňovaný v USA. V českém prostředí je třeba brát v úvahu již existující kontext školních poradenských zařízení a ve školním prostředí etablovaných pomáhajících pedagogických specializací a profesí, zejm. metodik prevence, psycholog apod. Zároveň je třeba zohlednit i roli OSPOD, který plní část úkolů, které jsou kupříkladu v USA svěřeny školní sociální práci.

ZÁVĚR

Nazrála tedy již doba na zavedení školní sociální práce? Odpověď na tuto otázku dle našeho názoru vycházejícího ze studia odborné literatury a z výsledků našeho dotazníkového šetření zní „Ano i ne“. „Ano“ v tom smyslu, že se jeví, že české základní školy již delší dobu působí ve společenském kontextu, který školám přináší řadu výzev (problémové interakce mezi žáky, obtížná spolupráce s rodinami žáků, nárůst sociálně patologických jevů ve školách, socioekonomická a kulturní heterogenita žáků ovlivňující jejich školní úspěšnost apod.), jež by bylo žádoucí řešit z pozic sociální práce, neboť tato profese disponuje odpovídajícími nástroji k řešení těchto situací.

„Ne“ v tom smyslu, že prostředí základních škol není dosud většinou připraveno akceptovat začlenění sociální práce do portfolia činností školy (viz výše), a současně disciplína školní sociální práce zatím nebyla v rámci oboru a profese sociální práce v ČR dostatečně rozvinuta. Jako první krok se v tomto kontextu jeví nutnost osvěty o oboru sociální práce mezi vedoucími i pedagogickými pracovníky škol, vysvětlování a prezentování praktických příkladů přínosů zapojení školního sociálního pracovníka ve škole. Současně je však třeba dle názoru Kosurové (2013) zakotvit činnost školního sociálního pracovníka ve školské legislativě, konkrétně ve školském zákoně, dále do vysokoškolských studijních programů začlenit předmět „sociální práce ve škole“ či „školní sociální práce“, rovněž vytvořit vhodnou českou odbornou terminologii pro toto odvětví sociální práce a v neposlední řadě od začátku zavedení školní sociální práce poskytnout školním sociálním pracovníkům pravidelnou supervizi.

Na základě našeho výzkumu lze dále dovodit, že při etablování školní sociální práce v českém prostředí by měl být uplatněn mezioborový přístup a vymezování školní sociální práce by mělo

být uskutečňováno v úzkém dialogu s potřebami základních škol, již existujícím organizačním a institucionálním kontextem poradenství v českém školství a měnící se společenskou situací. Případné legislativní vymezení školní sociální práce by mělo být poměrně obecné, aby školní sociální práce mohla pružně reagovat na specifické potřeby jednotlivých základních škol (např. s ohledem na typ lokality, v níž se nachází, na převažující specifický typ žáků, na velikost a zaměření školy apod.).

Konkrétně pak doporučujeme:

- Zapojit do diskusí o vymezení obsahu školní sociální práce a role školního sociálního pracovníka ty sociální pracovníky a sociální pedagogy, kteří již na školách působí;
- při vymezování obsahu školní sociální práce a role školního sociálního pracovníka zohlednit stávající role dalších odborných pracovníků, kteří na školách působí již v současné době, tak, aby se tyto specializace navzájem doplňovaly, a nikoliv si navzájem konkurovaly;
- systémově zajistit přiměřené financování této pracovní pozice;
- při nastavování organizačních podmínek začlenění sociální práce do prostředí základních škol zohlednit i specifika malých škol, zvážit např. pozici „sdíleného sociálního pracovníka“ apod.;
- podpora zavádění školní sociální práce by se ve svých počátcích patrně primárně měla zaměřit na školy působící v sociálně znevýhodněných lokalitách.

Závěrem bychom chtěli upozornit, že již nyní je žádoucí věnovat pozornost metodickému vedení těch škol, kde sociální pracovníci působí „tradičně“, tj. základní školy při dětských domovech, základní školy se speciálně pedagogickým centrem apod., kde je do určité míry pravděpodobné, že se pozice školního sociálního pracovníka ustavila ve formě zajišťování převážně administrativních činností (srov. např. Musil, Bareš, Havlíková, 2017; Havlíková, 2018).

Pokud by bylo zvažováno zřízení pozice školního sociálního pracovníka i na středních školách, bylo by vhodné nejprve provést obdobný výzkum i v prostředí středoškolského vzdělávání.

POUŽITÉ ZDROJE

BAUMAN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.

BECK, U. 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.

CONSTABLE, R. 2013. Some Components and Dynamics of School Social Work Practice in a North American Context. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(3), 89–103.

CONSTABLE, R. 2009. The Role of the School Social Worker. In: MASSAT, C. R., CONSTABLE, R., McDONALD, S., FLYNN, J. P. (Eds.). *School Social Work: Practice, Policy, & Research*. 7th edition. Chicago: Lyceum Books, Inc., 3–29.

CONSTABLE, R., THOMAS, G. 2009. Assessment, Multidisciplinary Teamwork, Consultation and Planning in School Social Work. In: MASSAT, C. R., CONSTABLE, R., McDONALD, S., FLYNN, J. P. (Eds.). *School Social Work: Practice, Policy, and Research*. CHICAGO: Lyceum Books, 321–338.

GIDDENS, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.

HAKALOVÁ, L. 2014. *Sociální práce ve školách*. Diplomová práce. Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální práce. Vedoucí práce doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.

HAVLÍKOVÁ, J. 2018. *Sociální práce ve školách a školských poradenských zařízeních: analýza současného stavu v ČR*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

HAVLÍKOVÁ, J., HUBÍKOVÁ, O. 2017. *Spolupráce mezi sociálními pracovníky a lékaři: příklad řízení o příspěvku na péči*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

KALEJA, M., ZEŽULKOVÁ, E., ADAMUS, P., MÜHLPACHR, P. 2015. *Etnografie školy jako edukační realita současnosti*. Opava: Slezská univerzita.

KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- KOSCUROVÁ, Z. 2013. Diskutujeme, polemizujeme, no pokúsme sa predovšetkým koncepčne riešiť profesiu sociálneho pracovníka v rezorte školství: Reflexe. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(2), 24–26.
- LENGYEL, P. 2013. Školská sociálna práca v meste Považská Bystrica: Inspirace pro praxi. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(2), 28–29.
- LORENZOVÁ, J. 2016. *Kontexty vzdělávání v postmoderní situaci*. Praha: Karolinum.
- MATULAYOVÁ, T. 2013a. Školská sociálna práca: Editorial. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(2), 2–3.
- MATULAYOVÁ, T. 2013b. Reflexe: Subjekty konstruují objekty. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(2), 14–16.
- MOREE, D. 2017. Diverzita mezi etnocentrismem a etnorelativismem (nejen) v českém školství. *Sociální pedagogika*, 5(2), 8–14.
- MPSV. 2017. *Sešit sociální práce: Role sociálního pracovníka ve školství*, 1/2017 [online]. Praha: MPSV. [29. 11. 2018]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/32028/Sesit_socialni_prace_c.1.pdf
- MPSV. 2016. *Sociální práce ve školství* [online]. [29. 11. 2018]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/23233/DL-skolstvi.pdf>
- MUSIL, L., BAREŠ, P., HAVLÍKOVÁ, J. (Eds.). 2017. *Výkon profese sociální práce v systémech sociální ochrany ČR*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- NASW. 2012. *NASW Standards for School Social Work Services* [online]. [29. 11. 2018]. Dostupné z: <https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=1Ze4-9-Os7E%3D&portalid=0>
- OLK, T., SPECK, K. 2009. Was bewirkt Schulsozialarbeit? Theoretische Konzepte und empirische Befunde an der Schnittfläche zwischen formaler und non-formaler Bildung. *Zeitschrift für Pädagogik*, 55(6), 910–927.
- ROŽNÍČKOVÁ, I. 2017. Mocenské konstelace mezi romskými žáky a jejich učiteli. *Sociální pedagogika*, 5(2), 42–53.
- RÝDL, K. 1999. K pedagogice rozmanitosti na začátku 21. století. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C*. Pardubice: Institute of Languages and Humanities. 5, 23–36.
- ŠIROVÁTKA, T. 1997. Sociální a ekonomické faktory marginalizace na pracovním trhu v České republice. *Sociologický časopis*, 33(2), 169–188.
- SOBKOVÁ, P., ŮBRINK HOBZOVÁ, M., POSPÍŠILOVÁ, H. a kol. 2015. *Sociální pedagogika a její metody*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- SPECK, K. 2014. *Schulsozialarbeit. Eine Einführung*. (3. Auflage). München: Ernst Reinhardt Verlag.
- SSWAA (School Social Work Association of America). 2017. Definition of School Social Work [online]. [29. 11. 2018]. Available at: <https://www.sswaa.org/school-social-work>
- STOPKOVÁ, M. 2017. Spolupráce kurátorů pro děti a mládež a výchovných poradců. *Sešit sociální práce – role sociálního pracovníka ve školství*, 2017(1), 48–53.
- TOKÁROVÁ, A., MATULAYOVÁ, T. 2013. Školní sociální pracovník. In: MATOUŠEK, O. (Ed.). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 470–472.
- VALENTOVÁ, H. 2011. *Role sociálního pracovníka na základní škole*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, Katedra sociální práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Oldřich Matoušek.
- ZACHOVÁ, M. 2017. Sociokulturní handicap žáků-cizinců a profesní příprava učitelů. *Sociální pedagogika*, 5(2), 55–71.
- ZITA, J. 2008. Subjekty konstruují objekty. In: LEVICKÁ, J. (Ed.). *Školská sociálna práca. Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 20. apríla 2006 na Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave*. Trnava: FZaSP TU v Trnave.

Věra Kuchařová a kol.:
**Česká rodina na počátku 21. století.
Životní podmínky, vztahy a potřeby.**
Praha: Sociologické nakladatelství
(SLON) v koedici s Výzkumným ústavem
práce a sociálních věcí, v. v. i., 2019.

Kolektív autorov vedený Věrou Kuchařovou prináša prostredníctvom významného vydavateľstva SLON (Sociologické nakladateľství) v koedícii s Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí (v. v. i.) na knižný trh publikáciu, ktorá vyplní chýbajúce miesto v tematickej oblasti rodiny a rodinnej politiky. Kto iný ako kolektív autorov z Výskumného ústavu práce a sociálnych vecí by sa mal zhostiť tejto úlohy? Výskumný ústav dlhodobo monitoruje situáciu postavenia rodiny (nielen) v českej spoločnosti a pravidelne publikuje dôležité medzníky vo vývoji rodiny a analytické postrehy pre jej ďalší priaznivý vývoj v kontexte najnovších svetových trendov. Zloženie autorského kolektívu tiež predznamenáva komplexnosť diela. Je veľmi dôležité, že na trh prichádza po dlhšej dobe (vyše 15 rokoch) komplexná publikácia prezentujúca súčasný stav nadväzujúci na predchádzajúci vývoj a reflektujúca potreby rodiny a zdôrazňujúca vývojové trendy na základe dôsledných analýz.

Aká je teda česká rodina na začiatku 21. storočia? Aké sú životné podmienky, vzťahy a jej potreby? Tieto odpovede dostávame vďaka 300-stranovému dielu, ktoré zachytáva dôležité momenty vo vývoji českej rodiny v deviatich hodnotne spracovaných a proporčne vyvážených kapitolách.

Už v úvode publikácie autorky upozorňujú na to, že rodina prešla viacerými zmenami najmä čo sa týka jej foriem a taktiež polemizujú o tom,

či je stále vhodné hovoriť o kríze rodiny. Paradoxne je téma rodiny súčasťou každodenného života a aj súčasťou mnohých („vplyvných“) dokumentov (programových vyhlásení, volebných programov apod.), no komplexne sa tejto problematike venuje málo odborníkov, ale i tých, ktorí majú v rukách nástroje na dosahovanie zvyšovania kvality života rodín. Aj predmetná publikácia v podobe analytickej štúdie prichádza po dlhodobej absencii (za komplexné dielo z predchádzajúceho obdobia možno považovať Zprávu o rodině z roku 2004) na základe prepracovania Zprávy o rodině z roku 2017, ktorú vypracoval kolektív autorov VÚPSV, v. v. i., pre Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR ako súčasť plnenia Programového vyhlásenia vlády z roku 2014.

Prvá kapitola vychádzajúca už len z názvu reflektuje premeny rodiny a jej trendy vývoja a hlavne identifikuje nové riziká rodiny a možno ju považovať za vstupnú bránu do ďalších účelovo (no hodnotne) tematicky zameraných kapitol o rodine. Dynamika dnešnej doby prináša aj zmeny vo vnímaní rodiny, čo autorky prezentujú prostredníctvom grafu, kde sa výrazným spôsobom líšia názory ľudí na partnerstvo a manželstvo v rozmedzí rokov 2003–2016. Zároveň v kapitole identifikované a popísané (nové) riziká pre rodiny (technologický pokrok; nové etické otázky, ako sú napr. etické aspekty asistovanej reprodukcie a náhradného materstva; otázky rodinných a profesionálnych aspirácií

a pod.) vyvolávajú podnety aj pre sociálnu prácu a vzdelávanie v sociálnej práci, že do akej miery sme zachytili tieto premeny a implementovali ich do praxe alebo vzdelávania.

Od druhej kapitoly po ôsmu má čitateľ možnosť hlbšie preniknúť do načrtnutých výziev pomenovaných v úvode a prvej kapitole. Partnerstvo a rodičovstvo v rôznych kontextoch spracované v druhej kapitole dáva odpovede na otázky zodpovednosti a vplyvu štátu a vývoja spoločnosti a s problematikou súvisiacich demografických a ekonomických ukazovateľov. Riziká demografického vývoja a tým spôsobených zmien autorky dopĺňajú analýzami štatistických dát. Nové formy súžitia (slobodné partnerstvá a pod.) majú aj právne dopady z dôvodu legislatívnych „nejasností“, resp. právne výhody pre tých, ktorí „v tom vedia kráčať“, a upozornenie na vyššiu spoločenskú toleranciu rozvodov sú predmetom polemík autoriek. Takisto polemicky vnímajú súčasné rodičovstvo a poukazujú na najvýznamnejšie

zmeny vo vývoji a výzvy (v oblastiach, ako sú plány a počet detí; bezdetnosť; asistovaná reprodukcia) pre kompetentných aktérov. Uvedené témy by mali byť aj predmetom záujmu sociálnej práce a sociálnej politiky.

Tretia kapitola venovaná finančným a bytovým podmienkam rodín informuje čitateľa o sociálno-ekonomických súvislostiach bývania v dobách, keď je ekonomický rast na vysokej úrovni a nezamestnanosť najnižšia za posledných 20 rokov. V kapitole sa dozvedáme dôležité informácie o vplyve legislatívnych zmien na život rodín, o príjmovej diferenciácii, ale aj o raste príjmovej úrovne domácnosti, ktorá sa odráža v raste objemu celkových vkladov domácnosti a najmä poskytnutých úverov v banke a pôžičiek. Ohrozenia pre rodiny a tým aj potenciálne problémy (exekúcie, vzťahové problémy a pod.), ktoré sú v strede záujmu aj sociálnej práce, autorky vnímajú v kumulovaní pôžičiek a splácaní úverov pomocou nových pôžičiek. Zaujímavo a ozrejmujuco pôsobia aj informácie o vývoji

Inzerce

SOViA

Cesta vaší praxi

**kurzy na klíč
otevřené kurzy
poradenství**

přihlaste se na podzimní otevřené kurzy v Brně

29.10	dluhové poradenství v sociálních službách	1200,-
6.11	efektivní komunikace s dětským klientem	1200,-
22.11	public relations sociální služby	1300,-

akreditace MPSV a lektoři z praxe

on-line registrační formulář na našem webu

www.sovia.cz

sovia@sovia.cz

+420 606 553 451

rodiny v kontexte daňových úľav a bonusov. Ďalej sa dozvedáme o sociálno-ekonomickej situácii rodín s deťmi v súvislosti s ich príjmovou situáciou, výdavkami (náklady na bývanie, vzdelanie, oblečenie a obuv, školské výlety a iné aktivity apod.) a o efektívnosti dávok. Podkapitola o bývaní je často doplnená tabuľkami a grafmi, ktoré približujú ďalšie relevantné témy pre sociálnu prácu, ako sú bývanie v rôznych fázach rodinného cyklu, úroveň bývania, a tému deprivácie a ohrozenia stratou bývania.

Logicky na predchádzajúcu kapitolu nadväzuje stále aktuálna téma – ktorá má veľký vplyv na mnohé (ďalšie) sociálne otázky rodiny, ktoré sú najčastejšie predmetom záujmu sociálnej práce – zosúladovanie pracovného a rodinného života. Kapitola komplexne zachytáva všetky s témou súvisiace oblasti – zamestnanosť a flexibilné formy zamestnania, predstavy a realita o zosúladovaní práce a rodiny. Následne sa v kapitole dostávame k dôležitej téme, ktorou je štátna podpora rodín, a konkrétnejšie k téme podpory rodín formou sociálnych a iných služieb, kde autorky analyticky a kriticky hodnotia vývoj a aktuálny stav „sociálnych a iných služieb“ pre rodiny v Českej republike. Systematickou prácou autoriek sa dostávame k najpálčivejším témam/problémom rodiny, kde majú veľké pole pôsobnosti práve pomáhajúce profesie a tými sú (okrem už vyššie špecifikovaných): vzdelanie, vzťahy, výchova a témy možností a limitov pomoci rodinám so špecifickými potrebami a „špecifickými“ členmi. Téma vzdelávania detí a nerodinné starostlivosti o deti je obsahom piatej kapitoly, kde autorky hlavne poukazujú na nedávne zmeny v legislatíve a význam systematického (konceptného) riadenia vzdelávacej politiky a upozorňujú na fakt, že rodiny s deťmi vo veku povinnej školskej dochádzky, či následného prvotného vzdelávania patria k tým, ktoré majú obmedzenejšie prostriedky z hľadiska príjmu na osobu alebo ohrozenie chudobou (deti vo veku 12–18 rokov). Ďalšia časť tejto kapitoly je venovaná dôležitým otázkam aj z hľadiska sociálnej práce, ktorými sú vzdelávanie, socializácia a príprava na život. Všetky tieto otázky sú zodpovedané a sprehľadnené štatistickými údajmi. Analyticky a najmä kriticky sa autorky pozerajú aj na oblasť vzťahov a výchovy

v rodine (šiesta kapitola) a poukazujú na také pálčivé témy, ako sú rozpad rodiny. Následne optikou realizovaného výskumu z roku 2016 (s názvom „Stav české rodiny, co ji chrání a ohrožuje“) približujú životné problémy, komunikáciu s deťmi a pred deťmi, čas s deťmi, výchovu a riešenie problémov. Za najpálčivejšie témy, ktorým sa autorky venujú, možno (aj z hľadiska sociálnej práce) považovať tému „ohrozené dieťa“. Autorky v kontextoch kriticky reflektujú situáciu v Českej republike, poukazujú na deficit systému služieb pre deti a rodiny a možnosti a limity pomoci obetiam domáceho násillia. Kapitola uzatvára náhradná rodinná starostlivosť s prehľadnými tabuľkami o počte umiestnených detí vo vybraných typoch náhradnej starostlivosti, vývoj počtu pestúnov a pestúnskych rodín a potreby náhradných rodičov v priebehu náhradnej rodinnej starostlivosti.

Siedma kapitola je venovaná rodine so seniorom a veľmi precízne aj úlohe a postaveniu seniora v rodine, jeho rolám. Relatívne veľký priestor je v rámci tejto kapitoly venovaný aj rodinám, ktoré sa starajú o seniora a ktoré zabezpečujú starostlivosť o seniora v rodine, resp. seniorom v rodine, ktorý potrebuje starostlivosť. V podobnom duchu je spracovaná aj nasledujúca ôsma kapitola, ktorá približuje rodiny so špecifickými potrebami – rodiny s členom so zdravotným znevýhodnením/postihnutím a rodiny migrantov v rôznych súvislostiach (prístup k zamestnaniu, sociálna ochrana, zdravotná starostlivosť a vzdelávanie).

Určite by bolo zaujímavé pre sociálnu prácu, ak by bola publikácia obohatená aj o iné cieľové skupiny sociálnej práce (rodina so závislým členom, rodiny s členom vo a po výkone trestu odňatia slobody atď.), ale vyžadovalo by si to ďalších niekoľko sto strán. Jedna monografia nedokáže obsiahnuť všetky oblasti spadajúce pod pojem „rodina“. Je potrebné oceniť snahu zachytiť tie najvýznamnejšie problémy a potreby rodín, najmä z hľadiska sociálnej (rodinnej) politiky, čo potvrdzuje posledná kapitola, ktorá reflektuje potreby rodín v rodinnej politike. Táto kapitola je záverom celej publikácie a je hodnotným príspevkom k celostnému spracovaniu problematiky, autorky v kritickej reflexii popisujú najčastejšie komplikácie rodín a v rodinách,

vyjadrujú sa ku koncipovaniu rodinnej politiky (aj cez dokumenty EÚ) a v konštruktívnej kritike inštitucionálneho zabezpečenia rodinnej politiky sa venujú role štátu, role krajov a obcí a ďalších kompetentných aktérov rodinnej politiky na lokálnej úrovni. Kapitola a tým aj záver publikácie je zavŕšený pohľadom na rodinnú politiku očami verejnosti.

Pridanou hodnotou publikácie je okrem zhrnutia po každej kapitole aj bohatý zoznam publikácií, z ktorých autorky čerpali, a dátové zdroje, ktoré môžu byť inšpiráciou a vhodným východiskom pre tvorbu ďalších komplexných diel o rodine a rodinnej politike.

Kompaktnosť kolektívu autoriek – výskumníček z VÚPSV, v. v. i. , a tým aj celej publikácie, potvrdzujú aj uvedené informácie o autorkách, ktoré majú vzdelanie, resp. sa vzdelávajú v rôznych (ale prienikovo blízky) vedách (sociológia, sociálna práca, psychológia, sociálna antropológia, demografia, ekonómia a geografia). Autorky majú bohaté vedecké a výskumné aktivity a z nich publikované hodnotné výstupy, čo len potvrdzuje ich erudíciu a zvyšuje kvalitu spracovaného diela.

Odpoveď na otázku, v čom konkrétne je daná publikácia prínosom pre sociálnu prácu,

dostávame v samotnom obsahovo bohatom a najmä hodnotnom texte jednotlivých kapitol. Celá monografia je bohatá na fakty a informácie, ktoré dávajú viac vedeckých odpovedí ako otázok, no zároveň vyvolávajú podnety (na zamyslenie sa) pre sociálnu prácu ako nástroj utvárania reality postavenia rodiny v spoločnosti v pozitivistických kontextoch. Dielo autoriek možno považovať za komplexný, ucelený, vyčerpávajúci, systematický rozbor jednej témy, jednotlivé časti na seba navzájom nadväzujú s hlavnou intenciou komunikovať vedecké poznatky v odborných a vedeckých kruhoch. Autorky vo svojej publikácii integrujú už známe, no najmä nové, doposiaľ nepublikované informácie. Vedecké poznatky komunikované v publikácii a zhrnuté po každej kapitole môžu byť výbornou pomôckou aj pre štúdium sociálnej práce a sociálnej politiky.

Ladislav Vaska,

*Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta,
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
a Katedra sociální práce, Fakulta sociálně
ekonomická, Univerzita
J. E. Purkyně v Ústí nad Labem*

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **pouze předplatitelům časopisu jako celku** (tištěná akademická část + online prakticko-publicistická část). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny **s časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte, prosím, paní Olgu Cídlovou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 3/2019

O ČEM SE MLUVÍ

Reflexe

Markéta Vaculová: Expertní vs. participativní přístup při práci s osobami s handicapem v oblasti mentálního a duševního zdraví

Rozhovor

Veronika Aresta: Participace z obou stran

Esej

Jaroslava Šťastná: Koncept zplnomocnění a participace v sociální práci

Reflexe

Petra Pfaurová: Rodinné konference jako nástroj participace a aktivizace rodin

INSPIRACE PRO PRAXI

Projekt

Andrea Šafařík: O nás, ale s námi – děti a mladí dospělí jako poradci projektu MPSV

Metodický návod

Michaela Klečková: Práva a participace dítěte v agendách ÚMPOD

FAKTA, LEGISLATIVA, DOKUMENTY

Rozhovor a reflexe

Miroslav Pilát, Veronika Aresta: Zapojování klientů do komunitního plánování v Olomouci

Inspirace

Eva Jarošová: Výhody a rizika participace dětí v sociálně-právní ochraně

Reflexe

Monika Durajová: Cesta z vězení do běžného života

Online publicistika bude **postupně zveřejňována v průběhu září až prosince 2019.**

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájmy poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovať schopnosť českej a slovenskej spoločnosti riešiť životné problémy ľudí prostredníctvom sociálnej práce;
- podporovať kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce;
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Anotace čísla 6/2019

Lidé v ohrožení

Pojem „lidé v ohrožení“ vztahujeme ke konceptu rizika, který je v sociální práci přítomen od počátků její institucionalizace. V současnosti je pojetí rizika redefinováno v kontextu pozdně moderní společnosti.

Problematika rizika je v sociální práci velmi rozšířená. Týká se nejen lidského chování, ale také environmentálních otázek, profesních hodnot a různých organizačních systémů, které se neustále vzájemně ovlivňují.

Poměrně časté téma odborných článků je posouzení rizik a diskuze o etických rozhodnutích v praxi sociální práce. Často je v souvislosti s konceptem rizik diskutován i koncept potřeb, protože nenaplněné potřeby někdy vedou k ohrožení lidí. V praxi sociální práce může být riziko vnímáno i v souvislosti s právem na minimální úroveň poskytování například: čisté vody; dostatečné výživy; přiměřené ochrany a bydlení; pracovního prostředí, které není nebezpečné; odpovídající zdravotní péče; bezpečí v dětství; významných primárních vztahů; fyzické bezpečnosti; přiměřeného vzdělání; správné kontroly porodnosti a bezpečného porodu. Z tohoto důvodu se sociální pracovníci obvykle zaměřují na řízení rizik prostřednictvím opatření k jejich snížení a na minimalizaci škod tím, že dělají kritické a reflexivní posouzení a rozhodování.

Jak je zřejmé z literatury i z praxe, profesionální přístup k riziku v oboru sociální práce se jen pomalu vynořuje z výzkumu založeného na důkazech. Je velkou příležitostí a výzvou se nyní pokusit o integraci užitečných myšlenek z různých oblastí jako jsou zdravotní vědy, (mezi)národní právo, humanitární a rozvojové studie, uprchlické a migrační studie, organizační a environmentální psychologie a sociologie. Takovýto krok lze využít k hlubšímu porozumění „rizikovitosti“ jako konceptu, ale i pro identifikaci nástrojů sloužících k vyhodnocení „ohrožených osob“, se kterými pak sociální pracovník bude pracovat na profesionální úrovni. Obecné chápání pojmů jako „riziko“ a „posouzení“ je pro sociální pracovníky klíčové k tomu, aby poskytovali účinné služby ve svém vlastním prostředí a aby sdíleli společné chápání, když spolupracují s dalšími odborníky. Zatímco každý sociální pracovník naplňuje poslání organizace, ve které pracuje, je pro něj důležitá úzká spolupráce s dalšími odborníky, která přináší do každé situace důležité informace a / nebo nové perspektivy. Práce s rizikem znamená vyvážení práv a odpovědností vůči jednotlivci, společnosti a organizaci. V rámci naplňování takové míry odpovědnosti by sociální pracovníci spolu s uživateli služeb a kolegy měli mít vytvořené podmínky pro zachování bezpečí.

Pojem rizika a proměny jeho konceptu zejména ve vztahu k tzv. rizikovým skupinám je diskutován nejen v zahraničí, ale i v praxi a výzkumu sociální práce v česko-slovenském kontextu. Pravidelně jsou publikovány i na stránkách tohoto časopisu studie vztahující se k analýze a/nebo reakcím sociální práce na životní situaci různých skupin. Zvláště závažným tématem je zadlužení. V obou státech se postupně reformují jednotlivé části systému sociální ochrany. V centru pozornosti je ještě stále systém důchodového pojištění. Stále více se ale reformují i systémy péče, zejména systém sociálních služeb, péče o ohrožené dítě/rodinu nebo péče o duševní zdraví.

Vítáme teoretické i empirické příspěvky, které se nezaměřují jenom na analýzu „ohrožení“ nebo sociálních rizik, či sociálně politických opatření, ale zejména ty, které nabízí reakci/řešení a reflexi samotné profese sociální práce. Téma čísla je mimořádně široké. Uvítali bychom ale příspěvky zaměřené na výše uvedené aktuální reformované systémy péče, nebo reflektující téma inkluze, prevence nebo vliv sociálních médií.

Další možná témata

Vítáme širokou škálu poznatků a pohledů na rizika v současné sociální práci v česko-slovenském kontextu:

- péče o děti (např. chudoba, násilí, školní sociální práce, práce s rodinami, děti se speciálními potřebami)
- práce se inkluzí ve vzdělávání, zdravotnictví atd.
- reflexe role médií a významných případů sociální práce
- sociální politika a rozvoj sociálního státu od vstupu do EU
- „riziko“ v reformách sociální práce jako profese a nástroje vzdělávání
- hodnocení rizik a potřeb v sociálních službách
- případové studie založené na reflexi: sociální práce s uprchlíky a přistěhovalci, integrace Romů...
- „sociální pracovníci jako ti, co jsou v ohrožení“: psychosociální pohoda, vyhoření, rizika mezinárodní sociální práce a jejich dopad na zdraví sociálních pracovníků atd.

Tatiana Matulayová, Selma Porobić,
editorky čísla

EDIČNÍ PLÁN

ROK 2019

6/2019 - Lidé v ohrožení

Editorkami čísla jsou Tatiana Matulayová a Selma Porobić z Palackého univerzity v Olomouci.
Číslo vyjde 31. prosince 2019.

ROK 2020

1/2020 - ERIS Journal - Winter 2020 - Empowering Communities

Editory čísla jsou Anne Metteri a Paul Stepeny z Tampere University (Finsko).
Číslo vyjde 29. února 2020.

2/2020 - Prevence v sociální práci

Editorkou čísla je Eva Mydlíková z Trnavské univerzity v Trnavě.
Číslo vyjde 31. března 2020.

3/2020 - Sociální práce ve zdravotnictví

Editorkami čísla jsou Alice Gojová a Iva Kuzníková z Ostravské univerzity.
Akademické texty můžete posílat do 30. října 2019.
Číslo vyjde 30. června 2020.

4/2020 - ERIS Journal - Summer 2020 - Social Work with Children

Editory čísla jsou Brian Littlechild a Karen Mills z University of Hertfordshire (Velká Británie).
Akademické texty můžete posílat do 10. února 2020.
Číslo vyjde 31. srpna 2020.

5/2020 Síťování v sociální práci

Akademické texty můžete posílat do 4. 2. 2020
Prakticko-publicistické do 7.8.2020
Číslo vyjde 30. 9. 2020.

6/2020 Evaluae v sociální práci

Akademické texty můžete posílat do 5. 5. 2020
Prakticko-publicistické do 9. 11. 2020
Číslo vyjde 31. 12. 2020.

Více informací k edičnímu plánu a publikačnímu procesu naleznete na www.socialniproce.cz.

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zasláný příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práce. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Studentské práce procházejí jedním recenzním řízením. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvatele odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyrozuměn nejpozději do osmi měsíců od data obdržení statí.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. **Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovensky ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. Český nebo slovenský **abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. **Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. **Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. **Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. **Vlastní text** (rozsah maximálně 10 000 slov).
- VII. **Seznam citované literatury: Autory žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování** (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. Tabulky a grafy: Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10. Při grafech používejte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestrannosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiat nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexován. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Pretisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Student works are subject to single review process. Academic and student works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within eight months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. **Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. **Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. **Keywords** in English.
- IV. **The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. **List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. **Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

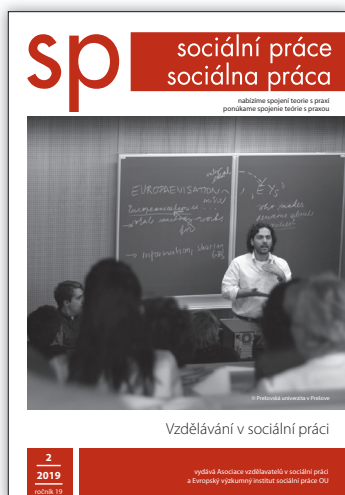
Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1. the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2. bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at HYPERLINK "<http://www.socialniprace.cz>".

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniprace.cz